

Ба 244 709

891.72-32(081)=91.71

Библиотека
Иркутского
Университета.

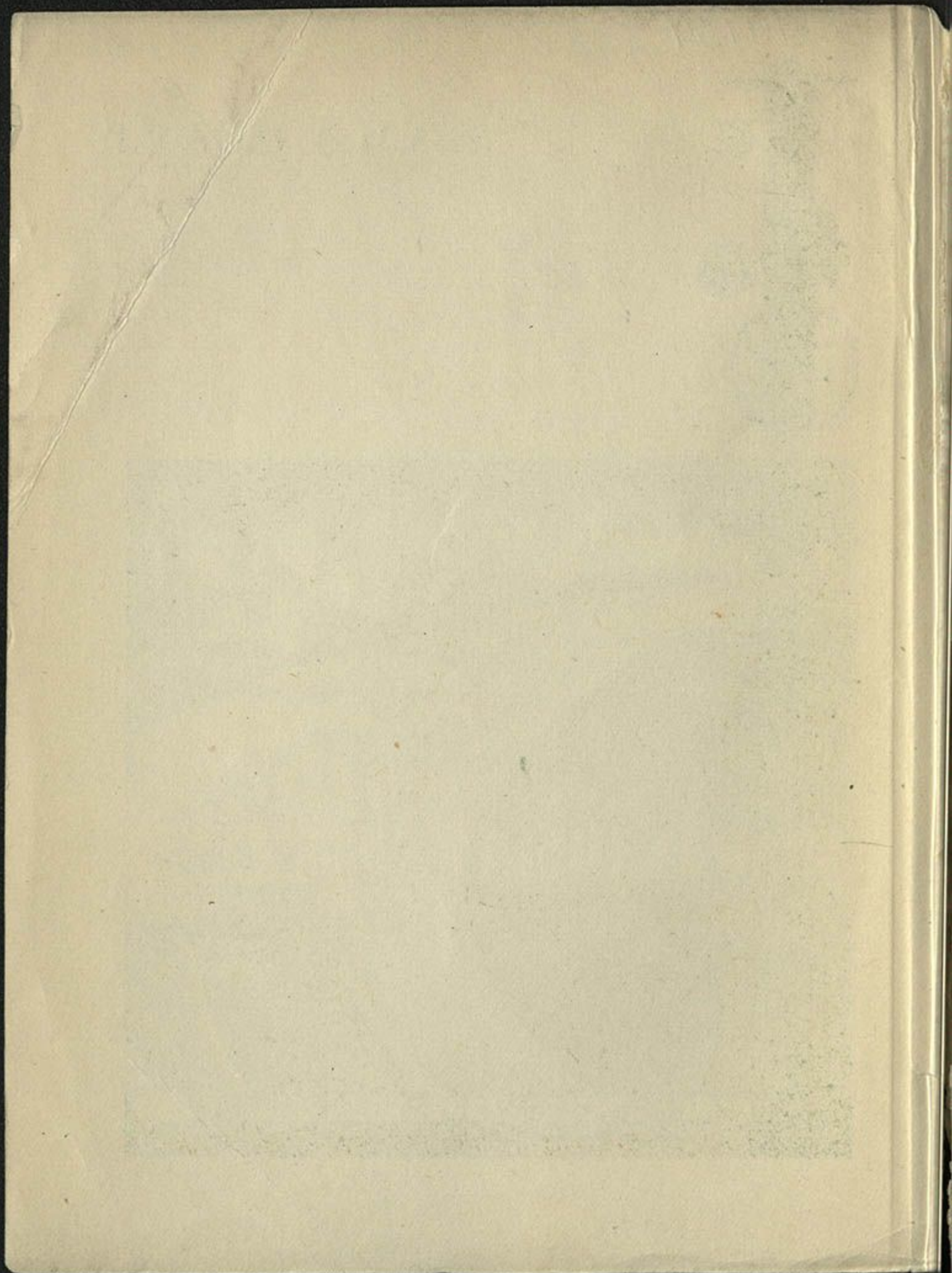
МІХАСЬ ЗАРЭЦКІ

НА ЧЫГУНЦЫ

АПАВЯДАНЬНІ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАУНАЕ ВYДАВЕСТВА

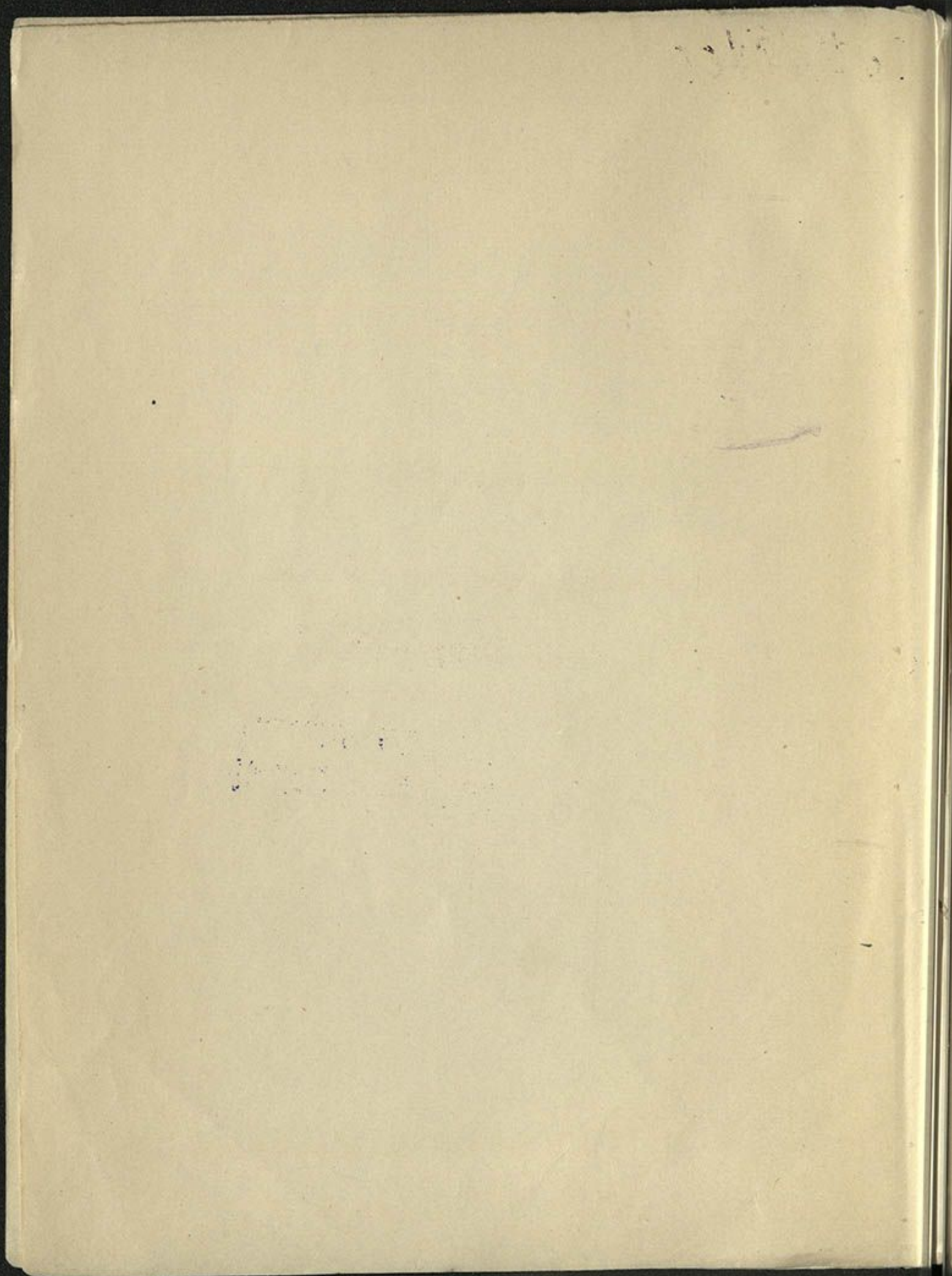
СЕРИЯ БИБЛИОТЕК

НА ЧЫГУНЦЫ

УСТАВ ДАНИИЛИ

БИБЛИОТЕКА
 ГОС. ИТУРСКОГО
 РАЙОННОГО ЦЕНТРА
 1911/1912

КОПИЯ ЗАКОНА О БИБЛИОТЕКАХ
 1911/1912

Ба 244709

~~110400~~

Бел. адгэс
1994 г.

МІХАСЬ ЗАРЭЦКІ

13/
2023

НА ЧЫГУНЦЫ

Ч. 48

АПАВЯДАНЬНІ

БИБЛИОТЕКА
ГОС. ИРКУТСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

1988 1399
Директор

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1928

(11813)

ГОС. Б. Б. Д. П.

Дзяржаўная
бібліятэка СССР
імя У. І. Леніна

Ба 244709

МІХАСЬ ЗАБІЦКІ

НА РЫЛАННІ

Друкавана ў 1-й друкарні
Беларуск. Дзярж. Выд-ва.
У ліку 3.000 экз. Зак. 410.
Галоўлітбел 1591.

1928

0. 0 3. 2010

НА ЧЫГУНЦЫ

1

17-га кастрычніка 1919 г. Яўмен Грак пакінуў вайсковы шпіталь з перахлябанай торбай за каркам і чыстай звонкай—што арэх—дзеравяшкай на месцы левай нагі. Ён сеў у поезд на грамознай няпрытульнай станцыі, дзе ў шэрым гармідары цёрся брудны жгут чалавечых цел, дзе паветра набракшы было сьлізкім пахам людзкой цеснаты, дзе пахла хваробай і сьмерцю. Пасьля таго вакзальнага зморку весела было дзівавацца ў расчыненыя дзьверы цяплюшкі на сьвежы прастор карагоду палёў і лясоў, на цёплыя далі з восенскім сонцам—рахманым і мяккім.

У восенскім сонцы, у далях веяла чыстым бязмежжам, шырокаю радасьцю. Адтуль улівалася ў сэрца нешта даўнае-даўнае і такое празрыста-пявучае, як пералівы жалейкі.

Поезд ішоў ціха, часамі зусім ледзьве сунуўся. Тады добра відаць было, як распасыцёршыся ў радаснай млосьці, над рыжым іржэўнікам калыхаліся плавалі ніткі сівой павучыны. І чамусьці ўсё ўспаміналася: дубцаваты ракітавы куст над лю-

страным Дняпром, жалуды сярод бурага лісьця пад дубам-асілкам, вогнішча й сонца... Такое-ж рахманнае, мяккае сонца, як і цяпер. Як кожную восень.

А ў тон успамінку, як пералівы жалейкі, недзе глыбока-глыбока, мо' па жывых струнах чулага сэрца церабіў ласкавы, тонкі напеў:

... Пад ракі-і-таю-ю зялё-о-о-най
Салдат ра-а-нены ляжа-аў...

Гэты напеў запаў у Яўменава сэрца з таго незабытага дня, калі везьлі яго ў вайсковы шпіталь. Тады мітусілася ўсё ў агнёвым, жудасным сьне, а на тым месцы, дзе ляжала нага, няўпынна і грозна трасла страшэнная, чорная груда і ціснула, мяла ўсяго, жвала тупым алавяным болем. І тады ў прахонах душнае цемры застрала чарнявая пляма— твар возніка-санітара: хвосцікам кручаным вусікі, чорныя вочы, жывыя, як мышкі... І гэта даўгая-даўгая, бясконца песьня, якая, здаецца, цягнулася колькі гадоў разам з лёскатам парнай казённай павозкі, разам з няўпынным шоламам-звонам у вушшу:

... Пад ракі-і-таю-ю зялё-о-о-най
Салдат ра-а-нены ляжа-аў...

Бадай што гэта й помніў толькі Яўмен з таго страшэннага сну, ад якога прачнуўся праз тыдзень бязногі. Але гэты вобраз асеў так глыбока й так моцна, што мабыць ніколі ня страціць свае жывое яскравасьці.

У цяплушцы, дзе ехаў Яўмен, было поўна чыр-
вонаармейцаў. Паміж іх укомчылася колькі жан-
чын у падраных старых лахманах, жанчын, якія ад
броду і цяжкой зморы сталі зусім падобныя адна
да аднэй—усе старыя і цьмяныя, як мочаны лён.

Жанчыны ўсе лапаталі. Адна, што бліжэй да
Яўмена, нешта пляла пра сваю гаспадарку, пра бед-
насыць, пра нейкае гора. Гаворачы, яна раз за ра-
зам сморгала вуснамі, падбіраючы іх, нібы папраў-
ляла хустку на барадзе. І гэты спакойны рух, ра-
зам з глыбока-эпічным, як бульканьне вады, гола-
сам, настойна будзіў пачуцьцё гаспадарскай сямей-
насыці, раджаў мімавольную павагу да найўнае пра-
статы гэтае цьмянае бабы, што прышла ад чорнае
зьлітае потам зямлі, поўнай нямога аўтарытэту,
поўнай цяжкой тлустай сілы.

Яўмен перакінуў сваю драўляную нагу цераз
лаўку і сеў сыпной да дзвярэй, каб ямчэй было
слухаць старую. Пасьля сьветлых прастораў туша
ўшчаміла зрок брудная шэрасыць вагона. Здалося,
ня ехаў ён тут, не сядзеў, а ўкінуўся раптам сюды
аднекуль знадворку, з бязьмежна шырокага, укі-
нуўся і асеў, стуліўся нутром, сьцягнуў у клубок
думкі-мары, што ўжо разляцеліся былі ў белы
сьвет, у яскравыя далі.

Ад кіслата паху ў вагоне, ад чалавецкае бліз-
касыці стала на сэрцы цёпла і цесна, быццам быў
не ў вагоне, а недзе дома на печы, або ў цёмнай
ёўні, у душнай пары нагрэтага жыта.

Слухаць пачаў ён зважна, солідна, па-гаспадарску, дзе-ні-дзе ўстаўляў свае рэплікі, і, набіраючы ў нутро самадавольнае важнасьці, чакаў толькі трапнага мігу, каб расказаць што-небудзь сваё. Знаў, што ў яго больш, як у іншых, ёсьць аб чым расказаць, што на гэта ён мае цяпер асаблівае права, што павінны ўсе слухаць яго з павагай, бо ён інвалід, прайшоў усе франты, бачыў сьмерць прад сабой ня раз і ня два... І ад гэтае думкі раставала сэрца ў мяккай давольнасьці, забывалася горкасьць калецтва, пачынаў адчуваць сябе гаспадаром, які зрабіў сваю справу і адпачывае цяпер пасля працы.

А баба цягне сваё без канца. Чырвонаармейцы слухаюць моўчкі, з лёгкім сумам на твары, з маркотай. Ува ўсіх сталасьць, сур'ёзнасьць. Іначай няможна, бо ў словах старой, у нямудрым апавяданьні яе, як у кроплі вады, адбіваецца важнасьць уся, уся сьвятасьць мужыцкага землянога жыцьця.

Не дачакаўшы канца апавяданьня, Яўмен адвярнуўся зноў да дзвярэй. Зноў калаўротам бязмежным, разнакалёрным радном закруціліся пожны, лясы — у золаце лісьцяў, у золаце сонца. Тая давольнасьць, што засачылася ў сэрцы, як слухаў старую, цяпер зьлілася з ціхай урачыстасьцю восені і абярнулася ў жывую глыбокую радасьць. Цяпер успомніў усё, што пражыў, што перацярпеў, і ўсё здалося так нямінуча-патрэбным, як кожная гаспадарская справа. Бо чуў ён цяпер, што ўвесь сьвет яму родны і блізкі, што ён гаспадар у гэтым

сьвеце, у новым жыцці, за якое адаў колькі гадоў маладосці, адаў кавалак уласнага цела. І разам з тым пачуў Яўмен вальготнасьць нейкую, лёгкі прастор душы, калі ўспомніў, што ён ня ведае сам, куды едзе (няма куды ехаць) і не баіцца. Бо гаспадар-жа ён, месца знойдзе сабе, дзе толькі хоча.

Пад тонкі, размашысты грукат каткоў паспрабаваў Яўмен уявіць сваю будучыню. І вышла так, што ў ваччу толькі няясныя плямы мігнулі—спляліся, скруціліся і раздаліся сухой пустатой. Стала тады няпрыемна троху, што вось агульная ўпэўненасць ёсьць, а каб што канкрэтнае, яснае, дык—адна пустата. Пачуў Яўмен, што чагось не стае, чагосьці няма ў яго. І перш за ўсё няма каго-небудзь блізкага, роднага. Блізкія ўсе, але трэба бліжэйшы за іншых, свой, асобны ад іншых, а такога няма. Няма нават каму расказаць пра свае пляны, замеры, няма каму бяз сьпеху, ладам-парадкам выкласьці ўсё, што насіў у душы, што назапасіў за колькі гадоў барацьбы.

А колькі было там усякае-ўсячыны! Эх, каб гэта недзе знайсці спакойны прытулак, ды сесьці ў ціхім, у цёплым, ды зірнуць каб навокал на знаёмае, блізкае, ды і расказаць—спакваля так, памалу.

Каб гэта бачыць у нечых вачох іскрачкі шчырай цікавасьці, каб роўны і чысты сьвет адданасьці бачыць у гэтых вачох...

Задумаўся ціха Яўмен, стаў слухаць нутром усім адзіноту сваю, слухаць зьнібенне шчымлівае

сэрца. Потым чамусьці цяжка стала сядзець на ва-
чох у людзей, палез праз клумкі, мяшкі і скруціўся
ў цесным прахоне пад шырокім памостам.

2

Прачнуўся Яўмен ад выбуху бурнага рогату. Ро-
гат паўтараўся праз такія прамежкі, якіх было до-
сыць для лятучага спрытнага жарту. Яўмен, заці-
кавіўшыся, вытыркнуў сваю галаву з-пад памосту.

Поезд стаяў. У прахон шырокіх дзвярэй відаць
быў цьмяны сьвет надвячорку. Сонца было ня ві-
даць, але адчувалася, што яшчэ недзе лазіць яно
па верхавінах дрэў і будынкаў, яшчэ нехаця, дзе-
ля-гадзіся, мажа іх рэзкай, вадзянай сваёй пазало-
тай.

За дзвярмі мятушыўся адчайны гармідар лю-
дзкіх галасоў. Там гвалтавалі, енчылі, плакалі гур-
мы мяшочнікаў, просячы, дабіваючыся ў вагоны,
кідаючыся ад адных расчыненых дзвярэй да дру-
гіх. Чырвонаармейцы, зьбіўшыся грудам каля дзье-
рэй, сустракалі іх сваім д'ябальскім рогатам. Была
ім забава—дражніцца з абадраным, абшарпаным
натоўпам, шырокай патокай наплыўшым на поезд.

Яўмен вылез з-пад полу, праціснуўся бліжэй да
дзвярэй. У гэты момант чырвонаармейцы раступі-
ліся і ў вагон адна за адной уляцелі дзье торбы.
За імі з такім-жа самым імпэтам уляцела дзяўчына,
падхопленая некалькімі парамі дужых мужчынскіх
рук.

За дзяўчынай усе ад дзвярэй адхлынулі. Усе абкружылі яе сярод вагону, сьмяючыся, жартуючы, бесцарамонна хапаючы за далікатныя месцы. Яна адбівалася і тож сьмяялася рэзкім нейкім вісклівым сьмехам, які быў мала падобны на сьмех, а больш на прарэзьлівы ёкат чалавека ад нейкага вострага болю.

Яўмен зірнуў у твар гэтай дзяўчыны. Твар быў страшны сваім дзікім нечалавечным выразам.

Гэта была ўсьмешка... Так, мабыць усьмешка, бо вусны сударгава расьцягнуліся праз увесь твар, шырока адкрыўшы белыя бліскучыя зубы.

Гэта была бязумоўна ўсьмешка, бо ўвесь твар быў пабраўся ў зморшчкі, пабраўся нацягнута неяк, напружана, быццам застылі тэтыя зморшчкі, быццам так назаўсёды яны застануцца.

А скрозь гэтую дзікую гримасу сьмеха прарываўся страшэнны зьвярыны спалох. Здаецца, здушыла яна яго, сьціснула гэты спалох у нутры і трымае, хавае ў ўсьмешцы, у рогаце, хавае ад гэтых людзей, каб ня было яшчэ горш. Яна ўжо чакае, ужо ахвяравала сябе на нешта страшное, чаго нават ня можа ўявіць, і сьмехам гэтым хоць трохку ўлашчыць некага хоча, хоць трохку сябе падбадрыць, заспакоіць.

Яшчэ заўважыў Яўмен вочы дзяўчыніны, шырока раскрытыя, чорныя. Бегалі яны па бакох, шукалі нечага, а мо' некага, шукалі мабыць дапамогі, ратунку. І такі ў гэтых вачох быў боль, адзінота, такі

быў торкі адчай, што ў Яўмена страсянулася сэрца ад жалю. Ён кінуўся ў кола хлапцоў і закрычаў не сваім, нейкім вузкім, запчэмленым голасам:

— Што вы... забаву знайшлі... Ня бачыце—дзеўка кранулася з памяці... чэрці...

Яго словы пакрыў дубовы раскацісты сьмех. А з сьмеху ўзьвявіўся тонкім фальцэтам нечы насцьменлівы голас:

— Абаронца бязногі!.. Аблакаты!

Яўмену сьціснула сэрца, кроў галаву наліла гарачым сьвінцом. Ня помніў ён сам, што было. Кідаўся на некага, нешта крычаў, некага біў... у жалезных абнімках некалькіх мужчын яшчэ біўся ўсё, трапятаўся. Потым заціх, абамлелы ад зморы.

І пацішэла тады чамусьці ў вагоне. Гаварылі ў паўголеса ўсе, толькі адзін бурчэў сярдзіта—скрозь зубы—і моцна:

— Над інвалідам сьмяяцца... тожа знайшоўся разумнік... Знайшоў над кім пачасаць язычок... От, як самому так адарве, дык узнаеш, што гэта значыць... Скалазуб...

Сымпатыя ўсіх была за Яўменам. Яму хацелася плакаць—цяжка было нават стрымацца.

Дзяўчыну больш не чапалі. Яна моўчкі сядзела на крайчыку пола—глядзела роўна перад сабой, быццам ня знала, ці добра гэта ўсё абышлося, ці мо' трэба чакаць яшчэ чаго ад салдатаў.

Яўмен сеў у кутку і моўчкі стуліўся.

У вагоне сьцямнела. Дасталі недзе сьвечку, ад яе распаўзліся, хістаючыся, цені вакол, сталі рэчы і людзі няясныя, цьмяныя. Калматы гэты, расхрыстаны сьвет ды дрыжэньне вагону пад аднамерны, панура-настойлівы, нібы адлятаючы некуды ляскат каткоў, зьліваліся ў нейкую фантастычную казку.

Яўмен упінаў зрок у дрыготны агонь і—нярухомы, застыглы—аддаваўся чуламу спакою, убіраў у сябе ўсім целаю, усёй істотай блытаніну дрыготных гукаў, заслоненых агульным фонам грукату пезда і далёкіх-далёкіх, як галасы з-за тоўстай нейкай сьцяны.

І здавалася тады, што гэта не вагон, а змрочная, цесная хата—родная хата яго—і ня чужыя людзі гэта гамоняць, а дзед стары казку гаворыць яму—пра ваўкоў, медзьвядзёў, пра нячыстую сілу. Дзед такі спакойны-спакойны, як зіма, як лес узімку, калі дрэвы з бародамі сівымі, з белым валосьсем стаяць ціхія, глыбокадумныя.

Дзед казку гаворыць—спакойны-спакойны,—а на дварэ завіруха мяце, і пішчыць, і енчыць, паганая, дабіваецца ў хату, у вокны. І яшчэ кот курню пяе... так... кррру... кррру... кррру-у-у...

— У-у-у-у...

Яўмен здрыгануўся. Над вагонам нёсься настойны гудок, поўны сьцюдзёнай журбы, поўны крыўды на некага. Ляцеў гэты гудок, здаецца, з

адчайнай шпаркасьцю, ляцеў, каб нарвацца на нешта грубое, цвёрдае і разьбіцца ў адчаі, рассыпацца.

Усёроўна, прапала ўсё-чыста!..

І рассыпаўся, зьнік. Заёрзаў вагон па стрэлках. Абкружылі другія гудкі—задорныя, вёрткія,—гудкі манэўраных жосткіх і спрытных паравікоў.

Поезд стаў на нейкай вялікай станцыі. У вагоне ўжо спалі ўсе-чыста,—на падлозе пераблыталіся торбы, мяшкі з чалавечымі фігурамі, пакручанымі, пакрыўленымі — у страшных ненатуральных паставах.

На тым самым месцы, на крайку памосту сядзела дзяўчына. Яўмен пачаў узірацца ў яе застылы твар, цьмяна асьвечаны дрыготным сьвятлом. Можна таму, што ён быў густа ахутаны ценем, можна таму, што змрок сыціраў, згладжваў рысы яго, Яўмену ўдалося цяпер, што ён падобны на нечы твар—добра знаёмы яму і прыемны. Ён пачаў думаць і ўздумаў, што ў яго маткі быў такі твар, калі яна досьвета прала, а ён—малы яшчэ—прасынаўся на момант, поўны цёплай ласкі і радасьці, кідваў на матку змораны сном погляд і ізноў засынаў, спакойны, угрэты ціхай прытульнасьцю верацённае песьні.

Яўмена пацягнула раптам да гэтае чужое дзяўчыны, як да свае, захацелася нешта сказаць ёй, а можна спытаць. Ён пазяхнуў перш, паправіў свач дзеравяшку і потым спытаўся:

— Позна гэта, ці што?

Яна здрыганулася, і ня гледзячы на яго, праказала:

— Гадзін восем будзе напэўна. А можа няма яшчэ.

Яўмен троху змоўчыў, яшчэ шазяхнуў і прабурчэў:

— Такі цяпер дрэнны народ пашоў... Зьвяры чыстыя... Трэба-ж гэта—шрывяжуцца, як смала...

Дзяўчына раптам ажывілася і загаварыла парыўчата, хапаючыся, быццам сьпяшалася некуды!

— Я-б ні за вошта ня села, каб яшчэ хлеб быў... Я ўжо ведаю... Але хлеб увесь вышаў, а там няма дзе купіць... Суткі ня ела, дык і палезла з радасьцю—абы паехаць...

Тады Яўмен спакваля развязаў сваю торбу, дастаў чэрствы кабалак хлеба і разламіў яго на дзьве палавіны.

— Наце, перакусіце...

Яна схалянулася, засаромілася.

-- Ды не, што вы... Я так проста сказала... Я ў дастану, куплю.

— Наце, пажаласта...

Як брала, ня зводзіла з хлеба вачэй. А яны галодна блішчэлі—сухія, шырокія.

Яўмен стаў есьці другую палавіну...

— Перабірайцеся-тку сюды, да мяне...

І яна слухмяна паднялася, узяла свае торбы перасела бліжэй да яго,

У гэты час крануўся поезд. Зноў затрасло, зноў зьліўся развалісты танец вагону з калматым расхрыстаным сьветам, зноў пацягнулася самадавольная песьня каткоў.

Тады пачалася ў Яўмена з дзяўчынай доўгая шчырая гутарка. Расказаў ён, як быў паранены, як ляжаў у шпіталі, як выпісаўся і паехаў проста ў сьвет, невядома куды, бо родны край за мяжой, няма ні сям'і, ні кута, дзе прыхіліцца.

Дзяўчына слухала ўважліва, у вачох у яе відаць было спачуваньне, і Яўмену ад гэтага было радасна, хацелася таварыць яшчэ і яшчэ. І чым далей гаварыў, тым больш было шчырасьці ў словах, тым больш адчуваў даверра да гэтай чужой незнаёмай дзяўчыны, быццам ня тут во сустрэў ён яе, а знаў даўно, быццам была яна блізкай яму, сваёй... Сыціхнуў толькі тады, як пачуў, што няёмка неяк усё аднаму таварыць, што трэба ў яе распытаць.

Тады яна сказала, што едзе да радні на вёску, яшчэ асталося вёрст трыста. Вязе троху солі, бо там няма—чыстае гора... Бацька ў яе памёр яшчэ да вайны, а ёсьць толькі матка старая ды меншы браценьнік. Яны асталіся ў горадзе—мабыць памруць, бо няма чаго есьці...

У гутарцы час шралятаў неўзаметку. Поезд каціўся й каціўся—роўна, пасыпешна—часам станавіўся, нязграбна ляскаючы буфэрамі, стаяў мінут дзесяць-пятнаццаць і зноў калупаўся памалу. Было

супакойна ад таго, што так спраўна ідзе поезд, што не стаіць, як іншы раз, ша колькі гадзін. А Яўмену супакойна было яшчэ й ад таго, што быў не адзін ён ужо, што быў з ім другі чалавек—чужы, але блізкі ўжо, якому можна ўсё гаварыць, які слухае й спачтувае.

Калі-ж заўважыў Яўмен, што дзяўчына дрыжыць ад прадсоннага холаду, ён сагнуўся й расчысьціў пад памостам месца сярод мяшкоў і рознага сьмецця.

— Ляж, трохі засьні!..

— А вы?

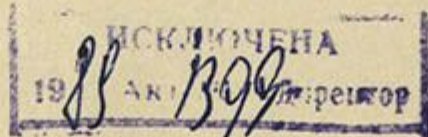
— Я ўжо спаў, пасяджу...

Дзяўчына лягла, да мяшкоў прытулілася, быццам хацела сагрэцца ад іх. Здалася Яўмену яна маленькай зусім—чыстым дзяцёнкам. І зацяпілася ў сэрцы ў яго ціхая жаласыць, пяшчота... Ад таго, што ляжала яна, а ён сядзеў і нібы сьцярог яе сон, пачуў ён, што-ткі сапраўды ёсьць паміж іх нешта блізкае, што яна ўжо свая яму, родная—гэта выпадковая падарожніца.

Дзяўчына-ж ня спала яшчэ. Яна раптам узьнялася і праказала нейкім новым, цяжкім, быццам чужым голасам:

— Тут ёсьць яшчэ месца, дзе легчы... Вам можна таксама...

І тады так проста зусім, натуральна адбылося тое, што ёсьць найвялікшая тайнасьць жыцьця, найвялікшая радасьць і боль...

Як пачаў цалаваць Яўмен дзяўчыну, яна не ба-
ранілася. Яна раптам заплакала ў яго на тудзёх.
У плачы гэтым чуў Яўмен глыбокае даверра к сабе,
чуў, што й яго лічуць не за чужога...

Засынаючы потым у цяплыні шчыльна сьціснутых
цел, Яўмен на момант успомніў:

— Раніцой будуць сьмяяцца...

Але не схаянуўся, ня ўстаў.

— Хай сабе. Усё роўна...

І заснуў моцна, спакойна...

3

За пераплётам рэек распласталася пожня, а за
пожняй кудлаціўся жоўты лясок, чэзлы і рэдкі,
тыповы лясок пры чыгуначнай станцыі. На ўзьлесьсі
расквінуўся стан пасажыраў, што чакалі чарговага
поезда. Сярод жылаватых пакалечаных кустоў кру-
шыньніку дзе-ні-дзе цымелі вогнішчы. Ад іх асыця-
рожна ўзьнімаўся сінявы дымок і прытоена віўся
празрыстымі ўніткамі паміж убранага золатам вець-
ця быццам краўся, хацеў прасьлізнуць неўзаменку
ўгару і там палунаць над макушкамі дрэў—на пра-
сторы, на волі сьцюдзёна-чыстага раньня.

Па кустох там і сям, больш каля вогнішча, паў-
таркаліся людзі—звіліся клубочкамі шэрымі, пры-
туліліся адзін к аднаму, каб хоць троху сагрэцца,
хоць троху прагнаць перадранішні холад. Некаторыя
гаманілі, апавядалі адзін аднаму бясконцыя свае
апавяданьні, якія могуць радзіцца толькі ў далёкай

маруднай дарозе, калі ўжо страцілася войстрасьць чаканьня канца, калі ўжо ўсёроўна: ехаць, ці так вось сядзець у кустох ля чужой незнаёмай станцыі, у чужой далёкай краіне...

Яўмен в сваёй таварышкай перабраўся скрозь гэты стан падарожнікаў і ўглубіўся ў рэдкі, хударлявы лясок, які аднак пацягнуўся і пацягнуўся бясконца, то адкрываючы на момант прасьветы наперадзе, то зноў затуляючы іх.

Пад нагамі мякка ўгінаўся волкі дыван сьвежа-асыпаных лісьцяў. Ціхі шопат насіўся наўкола—шопат, поўны глыбокага нейкага жэлю, поўны хаўтурнай урачыстасьці. Ад гэтага шопату, ад цішыні паважнай, старожкай, адчуваў чалавек сябе ціха і чыста, адчуваў самотнасьць глыбокую, быццам стаяў, вылучаны ад усіх і ўсяго, прад строгім пільным поглядам прыроды—адзін прад сьветам усім.

Яўмен ішоў, не азіраючыся, ня гледзячы на сваю падарожніцу, быццам забыўся зусім на яе. Глядзеў проста перад сабой у пазалотку бліскучую дрэў і думаў аб тым, як гэта добра ўвосень быць у лесе, як прыемна дыхаць волкім паветрам, у якім цяпер асабліва моцна пахне зямлёй, пахне даўным і родным.

Нарэшце вышлі яны на невялічкую палянку, роўна абкружаную залатымі карункамі дрэў і кустоў. У гэты момант сьлізнулі па лесе першыя густа-чырвоныя косы ўзышоўшага сонца. Яны паралельна праз рэдкае вецьце і дрыготна рассыпаліся па

ба 244709

палянцы—выбралі месца сабе, каб пакачацца па мяккаму дывану, каб памыцца спрасонку ў халоднай расе.

Яўмен спыніўся, паставіў на дол сваю ношку, зірнуў радасна на гульню раньняга сонейка, на хараство вакол нязвычайнае і давольна ўсьміхнуўся. Потым перавёў погляд на дзяўчыну, глядзеў на яе з глыбокай пяшчотай, з добрай, ветлай усьмешкай на твары.

Дзяўчына ў адказ яму тож усьміхнулася. Нешта між іх праляцела—лёгкае, сьветлае: можа ружовая радасць сяброўства, можа прамень каханья ўзаемнага. Ня зводзячы сьветлых вачэй з твару дзяўчыны, паклаў Яўмен на плячо ёй руку і сказаў:

— Давай, жонка, сядзем ды адпачнём.

І ад нечаканасьці сам заліўся радасным сьмехам, страсянуў смелым, гульлівым рогатам урачыстую цішу раньняга лесу.

Селі тут-жа ўдваіх на зямлю, пад крушынавы куст, які акрапіў іх сыцюдзёнымі пырскамі чыстай расы.

Яўмен глядзеў на дзяўчыну, на нечаканую жонку сваю. Яе абліло цяпер сонца цёплаю чырванню—вочы яе сталі глыбокімі, а ўсьмешка таемнай і млявай. Яўмену прыемна стала, што яна—дзяўчына нішто, што ў іншых жонкі ёсць куды горшыя. І за тое, што яна не благая, захацеў Яўмен нешта такое сказаць, каб і ёй прыемна было, каб было радасна. Але дзе-ж гэта знойдзеш словы такія!..

Тады сарваў нейкую пажоўклую кветку і, жартуючы, кінуў у твар ёй. Яна засьмяялася неяк проста зусім, па-дзіцячаму. Шчыра, весела засьмяялася.

Пачалі тады цаларацца...

Сонца лезла вышэй ды вышэй—паплыло ўжо над верхавінамі дрэў, усё абсушыла, абцёрла і ўсё прыгрэла сваёй дабрадушнай цеплю.

Яўмен спаў на палянцы, раскінуўшы рукі і ногі, адкрыўшы для сонца свой рыжы, даўно ўжо няголены твар. Над тварам круцілася асеньняя муха, выбіраючы месца, дзе сесьці. Калі садзілася ды кусала, Яўмен пачынаў корчыць міны, падміргваць. Муха зьлятала і зноў выбірала месца, дзе сесьці. А потым муху прагнала дзяўчына, села каля Яўмена і пачала перабіраць грыбы, што набрала толькі што ў лесе. Перабіраючы, кідала ўсё поглядам на Яўменаў твар і ўсьміхалася нечага хітравата-ласкавай усьмешкай.

Як перабрала грыбы, дзяўчына яшчэ забаўлялася троху, казытаючы твар Яўмену былінкай, а потым ужо разбудзіла яго. Як будзіла, пільна сачыла за тварам, каб убачыць, што адаб'ецца на ім, калі ўбачыць яе спрасонку.

Яўмен убачыў яе і ўсьміхнуўся з млявай давольнасьцю.

— Ты ўжо ня сьпіш?

— Я даўно прачнулася. Бачыш, грыбоў назьбірала—будзем пячы.

— О, ты ўжо бярэшся за гаспадарку?

— А як-жа... Уставай цяпло раскладаць.

Яўмен устаў, пачаў зьбіраць сухое гальлё. Зьбіраў марудна, спакваля. Знаў, што сыпяшцаца няма куды, што дзень вялікі яшчэ, што наогул усё з сабой у яго, што цікава, патрэбна яму. Часамі, падымаючы якую галіну, ён раптам на паўдарозе спыняўся і застываў на колькі хвілін, быццам заўважыў што, або працяўся нейкай раптоўнай думкай. А думкі ў яго ня было аніякай, гэта ён прыслухоўваўся проста да таго прыемнага, што грэлася ў сэрцы, да сакавітага, радаснага жыцця свайго. А то дык кідаў у вакольнія дрэвы ўсё, што набраў, кідаў з нейкім імпэтам, з гульліваю сілай. Тады дзяўчына спыняла яго, сьмяючыся:

— Што ты? Калі-ж ты цяпло раскладзеш?

Нарэшце ён назьбіраў, пачаў раскладаць. Яна намагала яму. Часамі дым лез ёй у вочы, і яна сьмешна так адкідалася ў бок, кулакамі тручы сабе твар. Яўмену гэта падабалася. Ён сьмяяўся мацней, чым трэба, і потым неўзаметку махаў рукой так, каб зноў падаўся дым да яе.

... Калісьці ў дзяцінстве—было яму гадоў дзесяць тады—ён пасьвіў коні з адной дзяўчынкай. Так неяк траплялася, што вялі яны ў адно месца і толькі ўдваіх. І тады ён дражніўся з дзяўчынкай той, таксама ў вочы таяючы дым. І яшчэ ён ёй назаляў

аднэй песьняй пра качку (качкай дражнілі яе). А з дзяўчынкай той дужа дружыў і марыў, што калі вырасьце, дык з ёй ажэніцца...

Гэта чамусьці ўспомніў цяпер Яўмен. А з гэтым разам хлынула цэлае мора даўнага, салодкашчымлівага. І чамусьці зноў, як тады ў вагоне, ракітавы куст над люстраным Дняпром, і жалуды, і буры разложысты дуб... І зноў той ласкавы тонкі напеў:

... Пад ракі-і-таю-ю зялё-о-о-най
Салдат ра-а-нены ляжа-аў...

Тады раптам уздумаў пра калецтва сваё. Апаў адразу настрой, нешта горкае па нутру разьлілося—балюча стала і крыўдна. На дзяўчыну зірнуў з нейкай апаскай, з трывогай.

«Як я забыўся... Гэта-ж калека я»...

Дзяўчына заўважыла яго смутак.

— Чаго прызаўныў?..

— Ат! Нічога...

Дзе-ж ён скажа ёй!.. Хай сабе. Ён і адзін пражыве. Такі ўжо лёс яго, калекі бязнотага... А яна зусім прыгожая, здаровая... О, яна можа знайсці сабе мужа. Такую возьме хто-хоця...

Моўчкі клаў трыбы ў гарачы прысак, моўчкі варочаў іх. Сядзеў, пахіліўшы галаву, ня думаў ні аб чым, бо думкі ўсё йшлі няпрыемныя—наўмысьля гнаў іх вон з галавы. А дзяўчына ўсё прыставала:

— Што з табой стала? Чаго ты раскіс?..

Талы адказаў з крыўдай у голасе, з недавольствам нейкім панурым, упартым:

— Што табе? Усёроўна ня жыць нам з табой...

— Што ты нешта гаворыш такое?

— А вось і такое... Бязногі я,—ты ня бачыш, ці што.

Цяпер ужо дзяўчына вусны надула, праказала з крыўдай і з нейкай сярдзітай сур'ёзнасьцю:

— Мне нікога ня трэба...

Сядзелі пасья таго моўчкі мінут з дзесяць—не глядзелі адзін на аднаго. Пакуль не сказала дзяўчына, усё яшчэ скрозь надутыя вусны:

— Грыбы ўжо пасьпелі...

Ад гэтых простых слоў раптам разьляцеўся смутак у абодвух. Яўмен размашыста лэпнуў яе па плячо.

— Эт, нічаво! Пражывём, жонка...

І абодвы шчыра сьмяяліся...

4

Упацёмку лес нібы гусьцейшы зрабіўся, бо на кожным кроку натыкаліся то на куст, то на дрэва, то на карчавіну якую. А часамі дык проста здавалася, што гэта наўмысьля дрэвы становяцца ім на дарозе, каб затрымаць, каб ня даць папасьці на поезд.

Яўмен колыкі разоў ледзь не валіўся, дзеравяшка ў лесе ўначы ды ў цёмную бяз месяца ноч—вельмі

нязручаная штука. Ён узяў у адну руку клумаў, а другой трымаўся за руку дзяўчыны, і кавыляў, як мага, як сілы хапала.

— Яшчэ можа справімся... Гудок ён даў ля сэмафору, пакуль падыйшоў, ды стаяць будзе пэўна ня менш, як дваццаць хвілін...

Цяжка Яўмену таварыць ідучы. Але і маўчаць—цемра, бязлюдзьдзе, чорная цішыня... жудасна троху... Як не гаворыш, здаецца, што нехта чужы гэта ідзе з табой і руку трымаеш як ня руку, а нейкую рэч—чужую, дзіўную. У цемры маўчанка заўсёды родзіць самоту, цемра заўсёды ўсё перайначыць. Таму таварыў Яўмен бязушынку, часамі пытаньні даваў, каб пачуць яе голас.

— Вось... Паедзем у N —там купім белай мукі... Муку добра везьці туды, пад Маскву... А там мануфактуры... А да сваіх ты пакуль што не паедзеш, пасья хіба, як троху заробім... га? Як ты на гэта?

Яна згаджалася. Ёй—усёроўна... Абы каб разам. Удвух не загінуць нідзе...

— Куды-ж толькі поезд гэты стаіць?.. Можна й на ветку... Казалі, адзін яшчэ павінен пайсьці. Добра, каб так... а то кругам, вёрст трыста лішніх, калі ня больш... Апошні поезд, казалі, пойдзе сягоньня ці заўтра...

Праз дрэвы бліснулі аганькі. Радасна стала—лесу канец. Праз поле—крокаў сто—і на станцыі...

Яшчэ здалёку пачуўся рой галасоў—крык, гвалт, врэдку—сьмех, дысанансам у агульнай гармоніі.

І неяк далёка, далей за ўсіх гэтых гукаў—песня салдацкая. Пэўна, у вагоне ў зачыненым, таму так слаба й чуваць.

Яшчэ перабегчы праз рэйкі, праз сетку запасных пуцей... Каб-жа пасьпець...

Але што-ж там... Гудка ня было, ды цяпер на-радак такі: і гудок дасыць, а потым стаіць...

Вось стрэлачнік.

— Гэта куды стаіць поезд?

— На ветку...

— Чуеш, жонка? Шчасыціць нам, з табой, да-душы... На ветку поезд стаіць...

А вось і поезд. І толькі ўбачылі—адразу ра-дасыць прапала. З абодвых бакоў на колькі сажняў суцэльны натоўп. Ля дзвярэй цяплушак у цемры тузаюцца з лаянкай, з крыкам, з прарэзьлівым ен-кам... Калі праходзіць кандуктар, у сьвеце яго ліх-тара на момант пакажуцца, як фантастычныя ней-кія эдані, фігуры людзей. Карожкацца, лезучы ў дзверы, адзін на адным становяцца, лезуць адзін цераз аднаго. Відаць сілуэты няясныя і на крышах і на буфэрах—усюды, дзе толькі знойдзе ната кавал-лак станоўкага грунту.

Лўмен пачуў, як палахліва прыціснулася да яго дзяўчына. Быццам абароны шукала ад аднае толькі карціны такога страхоўцы. Ды й ён сам ня лепш сябе адчуваў.

Але прайшло першае ўражаньне і зьявілася зьнекуль надзея. Надзея радзіла адвагу, адвага

расла, прымушала мазгі ліхаманкава зграцаваць, шукаць нейкага спосабу. Спосабу ня было, але адвага не прападала. Яна набывала сілу адчая, сілу, якая штурхне на што-хоця, якая ў маленькай магчымасці знойдзе заўсёды патрэбнае жыццё.

Паказаўся кандуктар—бязуважны, спакойны. На хаду ліхтар у яго то пакажа твар свой сыта-бліскучы, то схавae ў цемру. Быццам дражніцца, спакойны і за сябе і за свайго гаспадара. Быццам кажа ў тахт свайму боўтаньню:

— Вы дык, турбуецеся, а мы дык не... Вы можа і не паедзеце, а мы дык паедзем...

Яўмен убачыў кандуктара і да яго ірвануўся...

— Таварыш кандуктар! Я не магу аставацца. Я—інвалід, мне няма чаго есці тут...

— Там ззаду чырвонаармейцы... Прасіцеся ў іх...

Адказаў, быццам і не ў яго гэта пыталіся, быццам і ня ён гэта адказаў... І пашоў з ліхтаром сваім—бязуважны, спакойны.

А Яўмену цяпер ўсё стала простым, звычайным зусім. Там у канцы поезда едуць армейцы—яны бязумоўна возьмуць яго. І паедзе, і ня будзе тут у глушы чакаць невядома чаго.

Як усё гэта добра выходзіць!..

Якраз у гэты момант прабляяў два разы станцыйны званок.

— Ну, угрунь!..

І, бягучы, спатыкаючыся, усё гаварыў на хаду, скрозь распаленае бегам дыханьне:

— Ну... вось бачыш... і не астанёмся... па-
едзем... бач... шанцуе нам... Дзе-ж гэта?... Тут... па-
вінна ўжо тут...

Міналі адзін за адным чорныя, калматыя ад
цемры вагоны, каля некаторых спыняліся, праба-
валі цягнуць за ручкі дзвярэй.

Усе пазачыняты, усе пазабіты. Нават пломбу на-
мацаў Яўмен на адным.

— Пэўна з грузам... дзе-ж гэта... можа... схлусіў
кандуктар...

Раптам нага Яўменава правалілася ў нейкую
ямку, і ён з разгону рынуўся долу. Пачуў пад са-
бою зямлю і здагадаўся, што гэта кончылася пляц-
форма.

— Асьцярожна... Прыступка тут, не зваліся...

А самому заплакаць хацелася. Ад болю і
крыўды...

Праз момант пачуўся гоман і бліснула шырокая
паласа сьвету.

Вагон з людзьмі. Дзверы адчынены напята...
Так... свае... чырвонаармейцы...

— Блям... Блям... Блям...

— Хутчэй, хутчэй... Браццы, вазьміце... Інвалід
я... з фронту... Пусьціце, браточкі...

З вагону дыхнула цёплым шахам казармы. Вя-
сёлы сьмех, галасы... знаёмае, роднае...

— Браццы, пусьціце... Кранецца...

Ніхто дужа ня пярэчыў, і таму Яўмен, больш ня
просячы, укінуў адзін за адным свае і дзяўчыніны

клубкі... Потым схапіў на рукі дзяўчыну, схапіў, як дзіцё, і ўсадзіў у дзьверы. З дружным сьмехам яе падхапілі армейцы, уцягнулі ў вагон.

Тады аднекуль здалёк—сыперш ледзь чутны—прыляцеў перабор буфэроў—агідны, скрыготлівы, жорсткі. Гэта крануўся поезд.

Яўмен трымаўся за ручку дзьвярэй і йшоў разам з пездам, падскакваючы, з усіх сіл адпіхаючыся ад зямлі, каб ускочыць у вагон.

Праклятая дзеравяшка!

Нехта крыкнуў з вагону:

— Руку давай! Давай руку!..

Ён працягнуў вольную руку, але ня ўсьпелі яе ўхапіць, як поезд раптам ірвануўся, і Яўмен, адарваўшыся, упаў на зямлю.

Пакуль ён узняўся, сьветлыя дзьверы вагона былі ўжо больш, як на сажань, наперадзе. Нешта ёкнула ў сэрцы, сьлёзы падкаціліся к горлу, пачуў сябе няшчасным, пакрыўджаным. Але сыціснуўшы зубы ад злосьці і плачу, ад непамернай балючай патуці, пабег даганяць... Дагнаў. Некаторы час бег поруч з дзьвярмі, прымяраўся, як-бы схапіцца за што ды ўскочыць, але не ўдавалася. Ад крыўды і злосьці здаецца нутро ўсё кіпела. І міжвольна вырваўся з горла нямы здушаны стогн—нават ня стогн, а нейкі зьвярыны бяссьільны ёкат...

А ў вагоне хто сьмяяўся, хто крычаў ва ўсё горла:

— Паддай, паддай!.. Сьмялей... Ну-ну-ну... Яшчэ трошку...

Сьветлы квадрат дзвьярэй падаўся наперад. Знаў Яўмен, што ўжо не дагоніць, ня сядзе, а бег усё-ткі, быццам нешта цягнула, нешта прыкавала ланцугамі непарыўнымі і не адпускала ад тэтых сьветлых шырокіх дзвьярэй...

Зірнуць-жа туды, на яе... Вунь яна, нахілілася, нешта крычыць... Вунь яна, вунь...

І, як убачыў яе, зразумеў раптам, адчуў усёй істотай сваёй:

— Гэта-ж астаўся... Назаўсёды... Апошні поезд... Як-жа так?.. Што-ж цяпер?..

І працяло маланкай мазгі, што нешта трэба сказаць, нешта спытаць... А што—ня было часу абдумаць. І невядома чаму, для чаго—закрычаў раптам зьбянтэжаным голасам...

— Як завуць?.. Скажы, як...

І ня кончыў. Каленкамі ўдарыўся ў нешта цьвёрдае, вострае і паляцеў на памост. Гэта было тое добра знаёмае месца, гэта пачыналася станцыйная пляцформа.

Як валіўся, здалося, што быццам пачулася скрозь ляскат пезда:

— Надзея!

А можа гэта толькі здалося?

І тады заплакаў Яўмен, зарумзаў у голас, як малое дзіцё. Разам злучалася ўсё: і фізычны боль, і крыўда і жаль...

Сядзеў на брудным памосьце пляцформы і пла-
каў...

У ваччу востра, выразна стаяў вобраз дзяў-
чыны, «жонкі» яго, з якой так лёгка прышлося су-
стрэцца і так балюча, горка растацца...

А там яшчэ ляскаў, дражніўся поезд. Здаецца
ня йшоў, не каціўся, а танцаваў, рады, што кінуў
тут чалавека, што пакіў над калекай бязногім.

— Тах-тах... та-та-тах... Тах-тах... та-та-тах...

І яшчэ нават падміргваў зялёным прыжмураным
вокам.

КВЕТКА ПАЖОЎКЛАЯ

1

Дзіўны гэты Арончык. Гэта-ж ён так назваў яе:
— Кветка пажоўклая...

Калі-ж Булановіч хацеў распытаць што пра гэту жанчыну, Арончык махнуў нецярыліва:

— Эг, кінь ты. Ня варта аб гэтым...

І не сказаў нічагутка.

А Булановіча яна зацікавіла. Яна перш-наперш—прыгожая жанчына, з павабнай, трешку сумнай і ціхай усмешкай. Нявысокага росту, стан досыць зграбны, з мяккай акругласьцю форм. На твары троху цьмяная бледасьць і зморшчкі навокал вачэй—такія маленькія, празрыстыя. Як усміхаецца, дык зморшчкі збіраюцца праменьчыкамі, ахінаюць вочы ціхай, ласкавай прыветнасьцю. Тады ў вачох знікае тая дзіўная палахлівая маркота, якая часам халадзіць іх, робіць пустымі, далёкімі. Тады ў іх—зеленаватыя агоньчыкі, вясёлыя, гарэзныя. І зірнуць тады ў іх, дык ня стрываеш, каб ня ўсміхнуцца самому. Бо зеленаватыя агоньчыкі—яны пранікаюць дужа глыбока, соладка казытаюць сэрца і поўняць яго нейкім гульлівым уздымам.

Булановіч даўно чуў пра яе, але пазнаёміўся толькі нядаўна.

Так было. Хадзілі разам з Арончыкам дзіцячыя дамы аглядаць. Зашліся аж на саменькі край тораду, туды, дзе раскошнымі купамі сады разгарнуліся, дзе пачынаюцца дачы.

Дом № 30. На Чэрненскай вуліцы. Жоўценькі, сьвежы. Зьзяе вясёлымі вокнамі, задорна ўсьміхаецца зграбнымі высокімі ганкамі.

Як увайшлі яны ў дом, шлоймай абсыпалі дзеці, зазьвінелі ў вушні звонкім сьмехам—вясёлым, бязрупатным. Сярод іх выхавальніцы плаваюць зважна, напускаюць на твары салодкую ўсьмешку. Яе ня было, Булановіч адразу заўважыў.

Спыталіся:

— Дзе загадчыца дому?

Дзеці—хорам бязладным:

— У садзе... Цёця Марына ў садзе... Мы паклічам... зараз...

І пабеглі навывперадкі.

Праз хвіліну яна прышла. У простаі сукенцы, у хвартуху. Відаць, нешта ў садзе рабіла. З Арончыкам пасяброўску спаткалася.

— А!.. Арончык!.. Якім ветрам цябе прынясло?

Руку паціснула моцна, парыўчата. З Булановічам тож прывіталася. Зірнула з цікавасьцю, сказала выразна:

— Гарнова.

Ї затрымала погляд на ім. Але на момант адзін. Зараз-жа зьвярнула да Арончыка:

— Ну, чаго прышлі? Рэвізію навадзіць?..

— Вядома, бо да вас, мусіць, ад самага стварэння сьвету ніхто ня прыходзіў...

— О, не, якраз памыліўся. Такого добра, як вы, заўсёды хапае. Надакучыла нават...

Булановіч усьміхнуўся.

— А вы-б гэтых гасьцей мятлой выганялі!

— Экономіка не дазваляе: на мётлы нам мала грошай даюць... Ну, але што ўжо з вамі рабіць,— хадзем, глядзеце нашае царства.

Як аглядалі дом, Булановіч увесь час сачыў за Гарновай. Думаў сабе:

«Няўжо гэта тая, пра якую калісь гаварылі так многа, якую ведаў блізка ўвесь горад?»

Ї дзівіўся. Здаецца, нічога асаблівага: прыемная жанчына, прыгожая, вабная. Столькі жаночтва ў ёй, столькі ласкі—да дзяцей асабліва...

Ї гэта тая, перад імем якой часам дрыжэлі нашы воратні? Гэта яна?..

Як агледзелі ўсё, зашліся ў пакойчык, што лічыўся канцылярыяй дому. Там сядзелі, гутарылі. У часе гаворкі Булановіч спытаўся:

— Скажэце, калі ласка, ці здавальняе вас гэтая справа?

Ї ўбачыў тады, як вочы ў Гарновай працяліся холадам, пустатой, як засьвіцілася ў іх нешта такое, што падобна было да спалоху або да нейкай пал-

кай, балючай журбы. Загаварыла новым—ціхім і працяжлівым голасам.

— Ці здавальняе, пытаецца? Як вам сказаць... Усяк бывае. Бывае так, што й зусім здавальняе...

Яна змоўкла, задумалася. Булановічу прыкра стала. Каяўся, што аб гэтым пачаў. А Арончык бесцарамонна лэшнуў яе па плячы.

— Ну, ты ўжо й насупілася. Яшчэ раскіселишся часам...

Арончык, відаць, добра ведае Гарнову. Дый ня дзіва. Булановіч тут новы зусім чалавек, а Арончык тут з самага свайго нараджэння. І вядома яму ўсёчыста, што было ці што ёсьць тут, у горадзе.

Гарнова аднак не зьвярнула ўвагі на Арончыкаў жарт. Праўда, усміхнулася, але і ўсьмешка была ўжо ня тая.

Булановічу было не па сабе. Адчуваў сябе нібы вінаватым у тым, што настрой у яе сапсаваўся. Трэба было нешта сказаць, працягнуць гутарку. І ён пачаў гаварыць аб карыснасьці працы па выхаваньні дзяцей, аб новых кірунках у гэтай працы. Вышла яшчэ горш, бо ў голасе яго неяк міжвольна праточвалася асыцярожнае спачуваньне, быццам хацеў утаварыць, улашчыць. Ад гэтага ў вачох у Гарновой засьвіцілася дасада і злосьць. Слухала, а потым адрэзала раптам:

— Кіньце навукі чытаць, сама ўсё ведаю добра...

Яшчэ часінку сядзелі, потым Арончык узяўся.

— Ну, паехалі. Бывай!

Як разьвітваліся, Булановіч стрэўся поглядам з Гарновай. Ubачыў у вачох яе смутак і разам нейкае замяшаньне. Нібы стыдалася яна за свой дзівачны настрой.

Як ішлі назад, Булановіч думаў пра Гарнову. Тачыла думкі вострая назольлівая цікавасьць. Спытаўся ў Арончыка:

— Што яна за жанчына?

Вось тады і назваў Арончык яе:

— Кветка пажоўклая...

А чаму? Адкуль узяў гэта ён?—неразумеў Булановіч.

А Арончык больш не хацеў гаварыць. Сказаў толькі:

— Эт, кінь ты... Ня варта аб гэтым...

2

З таго часу ў Булановіча з думак ня сходзіла Гарнова. Часам сам сабе дзіваваўся: чаму гэтак моцна й глыбока запаў у душу яе вобраз? Ды так упарта, станоўка думкі тняце, мігціць заўсёды ў ваччу плямай нязводнай—не пазбыцца ніяк.

— Мо' закахаўся?

Сьмешна рабілася самому з гэтае думкі. Закахаўся... Ды не, гэта ня тое, гэта бывае ня так. Ён жа ведае добра, што значыць—кахаць: было калісь гэта. Тады—лятуценьні, парываньні, кроў агнём бушуе, бурліць непакойна. А тут—не. Тут проста—

цікавасьць нейкая. Але цікавасьць тлыбокая, моцная, якая пераходзіць у назольлівую, дакучлівую патрэбнасьць. Хочацца выведаць усё, разгадаць. Хочацца бліжэй падыйсьці да яе, прыгледзецца, у самае нутро пранікнуць, каб пазнаць, што дзеецца там, тлыбока-тлыбока, пад гэтым халодным, нібы палахлівым бляскам зеленаватых вачэй.

Булановіч яшчэ раз хацеў распытаць у Арончыка. Злавіў яго неяк на дарозе і затрымаў.

Арончык, як заўсёды сыпяшаўся. Бег некуды на нараду ці пасяджэньне. Спыніўся, як Булановіч яго затрымаў, сказаў, дазадліва зморшчыўшы лоб:

— Ну, што табе? Справа якая? Некалі мне!..

Булановіч ня знаў, як пачаць. Хацеў, каб як неўзаметку, а тут ён адразу пытаецца. Хацеў нават змоўчыць, але так моцна жадалася пачуць што-якое пра Гарнову.

Пачаў проста:

— Ведаеш, Арончык, мяне дужа зацікавіла тая загадчыца дому, ну... гэта... Гарнова... Скажы, што ты ведаеш пра яе?..

Арончык яшчэ больш зморшчыў лоб.

— Ды кінь ты, Булановіч! Што гэта табе закарцела? Ці ня ўлюбіўся ты часам на старасьці?..

— Ды не, проста цікава. Скажы, дзе яна працавала раней?

— Ну, слухай. Працавала ў надзвычайнай камісіі, займала важную пасаду, добра працавала, была вядома ўсім тутэйшым «контрам», як

спрытная чакістка з пільным вокам і сталёвай
цвёрдасьцю. Ну, а потым нешта змянілася, стра-
ціла свой запал, энэргію. Цяпер—сам ведаеш: за-
капалася ў дзіцячым доме, гатуе нам моладзь на
зьмену... Ну, тодзе?.. Бывай, бо мне, да-душы, няма
часу...

І пабег. Пакінуў у Булановіча яшчэ большае
нездавальненне. Аж раззлаваўся ён на Арончыка.

— Чорт нейкі... Бегае, нікае, ніколі сталага мес-
ца ня мае. Нават пагутарыць часу няма.

А думкі, як і раней, гняло цяжкое дакучлівае
пытаньне, і ў ваччу лунаў бледы твар з завадкава-
халоднымі, поўнымі смутку вачмі.

Праз колькі дзён была агульна-гарадзкая пар-
тыйная сходка. Булановіч прышоў у тэатр яшчэ та-
ды, як жоўтыя рады крэслаў бяздушна блішчэлі су-
хой пустатой і толькі дзе-ні-дзе самотна чарнелі не-
вялічкія купкі людзей, парушалі гулкую цішыню
бубнявай гаворкай.

Булановіч сеў адзадзду на самым праходзе, сачыў
лільна за дзвярмі, якія што далей, то часьцей і
часьцей расчыняліся, прапускаючы новых людзей.

Чакаў яе, Гарнову. З дасадай адводзіў вочы ад
незнаёмых людзей, зноў і зноў упінаў іх у
дзверы.

Прабег Арончык угрунь з портфэлем пад пахай.
На хаду прывітаўся з ім, нібы задзівіўся:

— Ты тут ужо?

— Тут,— адказаў Булановіч і рад быў, што Арончык пабег. Чамусьці прыкра было, не хацелася з ім цяпер гаварыць.

Заля ўсё нападунялася, гудзела аднамерным, бурлівым гоманам. У ім разбаўляліся, тонулі ўсе паасобныя зыкі, блыталіся ў дзівосным бязладзьдзі. Толькі часам звонкі жаночы сьмех узьлятаў рэзкім зыкам і вызначаўся сярод агульнага гуду.

Булановіч усё пазіраў непакойна на дзверы. Ужо пачало мітусіцца балюча ў вачох, ужо—ня людзі, а плямы аднастайныя, прыкрыя. Хацеў адварнуцца, але раптам угледзіў Гарнову. Яна яго пазнала, заўважыла. Падышла да яго.

— Добры вечар! Ці пазналі мяне?

— Вядома, пазнаў. Добры вечар! Сядайце.

Яна села побач. Раптам чагось засьмяялася, зірнула на Булановіча вясёлым іскрыстым поглядам. Бліскучыя вочы убраліся тонкай сеткай прыветных маршчынак, працялі гарэзным агоньчыкам.

Булановіч здзівіўся.

— Чаго вы?

— Успомніла, як вы былі ў нас. Помніце, вы мне гэтак сур'эзна тлумачылі, быццам угаварвалі?..

— Ды не... Я проста выкладаў сваю думку. Я-ж ня ведаў, што вам не падабаецца, калі чалавек сур'эзна гаворыць...

— А вы, мусіць, любіце сур'эзна гаварыць? І заўсёды вы так?..

— Таксама, мусіць, як вы заўсёды жартуеце...

— Не, я часам тож сур'ёзна магу...

Булановіч хацеў нешта сказаць; але ў гэты момант узьнялася заслона і пачалася сходка. Нейкі час сядзелі моўчкі, слухалі ўважна, што гавораць. Булановіч заўважыў на сцэне Арончыка, паказаў Гарновой.

— Глядзецце, ён і там ня ўседзіць спакойна, круціцца, як верацяно.

Яна ўсьміхнулася, не адказала нічога. А праз хвілінку нахілілася да яго, спыталася ціха:

— Слухайце, ці любіце вы сходкі?

— Як гэта—ці люблю... Я нават ня ведаю, як гэта можна сходкі любіць. Можна справу любіць, часткай якой і сходкі зьяўляюцца...

— Не, я дык люблю сходкі. Асабліва, калі вялікія, дзе многа людзей, дзе ў бурлівым уздыме выяўляецца агульная згода, дзе чалавек разбаўляецца ў масе, губляе сябе, забываецца на сваё асабістае, і жыве, поўніцца гэтым агульным уздымам. Там неяк робіцца сьмелым, адважным, шазбаўляешся ўсякіх сумненьняў, усякай жудасьці жыцьцёвай.

Яна проху змаўчала, падумала.

— Калісь было многа такіх пекных хвілінак. Цяпер ня тое, цяпер неяк шэрае ўсё. Нудна часам...

Булановіч зірнуў на яе з цікавасьцю. Але сказаў нібы зусім бязуважна:

— Усяму свой час. Цяпер, вядома, мінуліся гэтыя, як вы кажаце, пекныя хвіліны. Затое працы цяпер ня менш і нудзіцца часу няма.

Яна быццам ня чула яго слоў. Угледзілася некуды ў прасьцяг задуменым поглядам. Потым зноў загаварыла:

— А дрэнна аднаму, цяжка. Думкі розныя, пустата... Моцы няма, бо моц толькі ў грамадзе, калі так зьліешся з усімі, калі гарыш захапленнем магутным. Эх, было калісьь!..

Яна нават уздыхнула. І ўсё глядзела некуды ў пустату. А на твары смутак глыбокі сьвіціўся, адбіваўся ў вачох ціхім зеленаватым бяздоньнем.

Булановіч глядзеў на яе і чуў, як аднекуль—з глыбі ўсплывае ў яго нейкае няяснае, непакойнае пачуцьцё, нейкая зыбучая хваля салодкага суму. Быццам перадаваўся яму настрой Гарновай, быццам той смутак, што халодным бяздоньнем спавіў яе вочы, быццам ён і яго захапляў, блізіў да яе, навяваў глыбокую сымпатыю да гэтай жанчыны.

Булановіч зрабіў над сабой патугу і абярнуўся да сцэны. Гвалтам прымушаў сябе слухаць прамоўцу, стараўся ўкласьці ў мазгі кожнае слова, кожную думку, каб толькі разьвеяць гэты непатрабны настрой.

І выходзіла так: словы запаміналіся, сказы ўкладаліся цалком у галаву, біліся там, гудзелі гудам траскучым, а недзе ў глыбі ціхенька, але ўпарта ві-

лася асобная думка—дакучлівая, настойная, сьвідравала нутро цурочкам ціхага суму.

Як злавіў сябе Булановіч на думцы на гэтай, узлаваўся і на сябе, і на Гарнову. Рашыў:

— Калі так, дык пайду.

— І хоць нешта цягнула астаца, нешта прыкоўвала да месца,—перамог сябе, узьняўся.

— Ну, я пайду. У мяне ёсьць надта шільная справа. Бывайце!..

Стараўся не глядзець ёй у твар, ня бачыць яе смутных вачэй. Яна затрымала яго руку. Сказала шчырым прыцельскім голасам:

— Слухайце, заходзьцеся вы калі-небудзь да нас. У нас, да-душы, няма ніводнага чалавека, з якім можна-б было пагаварыць.

Ён усміхнуўся.

— Дзякую за комплімэнт.

— Не, сапраўды. Калі будзе час вольны, прыходзьце.

І калі ужо завярнуўся ісыці, дадала:

— Буду чакаць.

— Добра. Можна калі і прыду.

І вышаў. Па вуліцы пасігаў шпарка, размашыста, бубнеў сабе пад нос:

— Ого! Іш, ты, як яно. Так часам і сапраўды ў гісторыю ўлезеш. Так і вабіць, так і зацягвае, быццам якое бяздоньне таёмнае... Не, брат, пачакай, не падамся. Ня хлопчык маленькі... Во толькі сход прапусьціў нізавошта...

Гэта так ён казаў, залэўніваў сам сябе ў гэтым, хацеў, каб так думаць. Але думкам хіба загадаеш? Хіба прымусіш сваё ўяўленьне не маляваць таго смутнага твару, тых вачэй выразлівых, ахінутых зеленаватай пялёнкай таёмнага суму?..

3

— Дзядзька Булановіч! Вам цёця Марына запіску прыслала.

Булановіч няўцямна зірнуў на маленькую дзяўчынку. Адразу нават ня ўспомніў, не зразумеў, у чым справа. Потым схапіўся.

— Гарнова...

Узяў невялічкі кавалак паперы, разгарнуў.

«Гав Булановіч! Прашу вас прыйсьці сёння ўвечары да мяне, маю сказаць нешта важнае. Гарнова».

— Нешта мае сказаць, просіць прыйсьці... Што за штука?

І ён пачаў рабіць розныя здагадкі. Утлыбіўся ў думкі і на дзяўчынку забыўся. Тая пра сябе напамянула.

— Цёця Марына спрасіла, каб адказ далі.

— А...

Адказ... Які-ж адказ? Пайсьці ці не?.. Але— чаго-ж там... Баіцца ён хіба, ці што? Вядома, пайсьці. Нават цікава, што скажа яна.

— Перадай, што—добра.

— Бывайце!

У Булановіча думкі роілам завіхрыліся, зблыталіся ў зыбучы бязладны клубок. І толькі да болю яскрава, выразна стаяла ў талаве турбуючым гнётам:

— Што яна скажа?

Цэлы дзень мардаваўся сярод плоймы напружаных думак, здагадак. А як горад ужо захінуўся ў душную вопратку летняга вечару, пашоў да Гарновай.

Дзіўна бывае ў вечары на ўскраіне гораду. Па завулках крыўлястых, вузенечкіх, па куточках прытульных змрок нікае неяк старожка, цікуючы. Хавае ў сябе пад палой усё-чыста, на абрысы прадметаў воўну накладвае густую, робіць іх акруглымі, мяккімі. Абымае, сыціскае будынкі чарнатою непрагляднай, цалуецца з вокнамі—бліскучымі засланкамі.

І ціха, бязлюдна ў завулках глухіх. Як ідзеш, толькі гукі ўласных крокаў раскідаюцца гулкай чаргой, прабіваюць пухкі застоі цішыні. Ды часам насустрач пераборам блытаным прыляцяць з-за рогу нечаканыя крокі нейкай кампаніі, і дружная гутарка, сьмех раптам абудзіць напружаны спакой. Выбухне ўраз з маўклівае цемры, празычыць над вухам і неўзабаве сыціхне недзе адзяду. Здалёк яшчэ раз адгукнецца гульліва-прарэзьлівым сьмехам.

Булановіч ледзь адшукаў той дом, дзе калісь быў разам з Арончыкам. А, знайшоўшы, часінку

стаяў, ня важыўся ўваходзіць. Зьбіраў думкі да ладу, апошні раз меркаваў, як яму лепш абыйсьціся з Гарновай. Потым узняўся на ганак, тарганаў моцна званок.

Вышла незнаёмая жанчына, мусіць з выхавальніц тутэйшых. Яго, пэўна, пазнала, бо запрасіла адразу:

— Заходзьце!

І павяла некуды ў задні пакой.

Перад дзвярмі Булановіч спыніўся, азірнуўся здзіўлена. З-за дзвярэй няслася жвавая гутарка, сьмех. Відаць, сышлася нейкая вясёлая кампанія.

Але ўжо позна было разважаць. Увайшоў сьледам за жанчынай, што яго прывяла. Перш-на-перш убачыў Гарнову. Сядзела на крэсьле каля стала і глядзела на яго ўпартым гарэзьлівым поглядам. На твары—весялосьць, задорнасьць гульлівая, з вачэй праменьнем іскрыстым пырскае сьмех. А вакол яе—колькі дзяўчат, хлопцаў таксама.

Адзін асабліва яскрава адбіўся ў ваччу ў Булановіча. Оядзеў ён воддаль, асобна. Яшчэ малады, але лысы,—лоб закаціўся на самае цемя. На папяляста-шэрым твары разьліта сумная лятуценнасьць, журба ціхамірная. Здавалася—нейкае ціхае гора яго ахінула, прыціснула, наляжыла на твар сваю цяжкую пячатку.

Як увайшоў Булановіч, усе на хвілінку сыціхлі. Вітаючыся з ім, пчупалі прыкрымі цікавымі погля-

дамі. А потым зноў загаварылі, зарагаталі, не зважалі больш на яго.

Булановіч сеў воддаль і ня знаў, што рабіць. Раслю ўнутры незадаволенне. Лаяў у думках сябе, што прышоў, і меркаваў, як-бы хутчэй уцячы.

Гарнова падышла да яго, села поплеч.

— Я думала, вы ня прыдзеце... Я чакала вас дужа... сапраўды...

Булановіч зірнуў на яе з задзіўленьнем.

— Я не разумею ўсё-ткі, што можа ў вас быць такога, аб чым пільна трэба сказаць мне.

— Ёсць нештачка. Ня надта пільнае, праўда... Але не, не... дужа пільнае, такое, з чым нельга чакаць, з чым я не магу, ня ўмею чакаць.

Вочы яе загарэліся шчырым агнём. Булановіч адварнуўся, ня мог глядзець у гэтыя вочы. Цягнулі яны да сябе чароўным магнэсам, абуджалі ў грудзях бурлівае, палкае.

— Дык, я спадзяюся, вы скажаце зараз гэтае «нештачка»?

— Зараз? Не, гэта ня можна... не, не скажу...

— Дзякую. Дык нашто-ж я цягнуўся сюды вярсты дзье. Хіба на тое, каб пабачыць гэтую вашу кампанію?

Яна нібы засмуцілася. Праказала пакрыўджаным голасам:

— Няўжо вам так цяжка прыйсьці да мяне? Дык ня варта было сябе турбаваць, не пашлі-б і годзе...

Булановіч падумаў і прызнаўся самому сабе, што схлусіў, што йшоў ён сюды ня толькі затым, каб пачуць гэтае «нешта». Проста цягнула, каб пабачыць яе, каб пабыць з ёй, пагутарыць. І сорамна троху зрабілася. Праказаў, нібы ў замяшаньні:

— Не, ня ў тым... але многа работы, час дарагі...

— У, падумаеш—многа работы... Хлусіце вы, во што...

— Не, выбачайце, вы ня маеце права мяне дакараць за гэта, бо ня мелі яшчэ часу пераканацца ў тым, што я здольны гаварыць няпраўду.

— Ат, ведаю я вас усіх...

Маўчалі хвілінку. Яна ўтаропіла вочы ў падлогу, думала аб нечым, церабіла нэрвова сукенку. А Булановічу чамусьці весела стала, захацелася гаварыць. Аб глушстве якім, аб драбніцах, абы не маўчаць. Ён запытаў жартаўліва:

— А гэта ў вас, мусіць вялікі сакрэт, трэба гаварыць пры зачыненых дзвярох?

— Вядома. Затым я вам сёньня і не скажу нічога... Слухайце,—раптам пачала яна сур'ёзна і шчыра.—Вы выбачайце, але гэта вышла зусім неспадзявана. Я сапраўды хацела пагутарыць з вамі. Мне хочацца многа чаго сказаць вам. Але сышліся вось тэтыя... прынясла іх нялёгкая... Во што, дайце мне абяцаньне, шчырае, сяброўскае, што вы прыдзеце да мяне калі-небудзь пасьяля. Самі, ведаеце, без запрашаньня... Добра?

Булановіч троху падумаў.

— Добра, прыду. Ня думайце, што мне так ужо прыкра прыходзіць да вас...

— Ну, вось і добра. Тады я скажу вам «нештачка»... Абавязкова скажу.

Яна зірнула на яго ваблівым, хітраватым поглядам, які ў Булановіча ўзьняў у нутры прыемнае абурэньне, прымусіў яшчэ раз сказаць:

— Добра, прыду.

Потым гаварылі аб чым-папалзя. Між іншага Булановіч спытаўся:

— Хто гэта той лысы, з вачмі гэткімі сумнымі

— А гэта настаўнік адзін, Абшарскі. Кахае мяне...

— І ня мае ўзаемнасьці?

— Вядома. Але нішто, не дакучае, больш моўчкі глядзіць сумнымі вачмі ды ўздыхае. Я ўжо прывыкла...

Булановіч уважна паглядзеў на Абшарскага. Стрэўся на момант з яго нярухомым поглядам і адварнуўся міжвольна з пачуцьцём нейкай грэблівай жаласьці. Так адварочваюцца, калі стрэнуцца з ліхаманкава-напружаным поглядам хворага.

А Абшарскі быццам застыгнуў, упяўшы ў іх бок свае адзервянелыя вочы. І ўвесь час, пакуль не пашоў, Булановіч адчуваў на сабе гэты ўпарты, ліпучы погляд.

Прыкра было. Затым і не сядзеў доўга. Устаў, разьвітаўся з усімі. Гарнова яшчэ раз шапарнула:

— Дык прыходзьце калі. Мо' ў нядзелю ў дзень...
пойдзем гуляць куды-небудзь. За горад, далёка-да-
лёка...

Абшарскі таксама ўзьняўся.

— Нам па дарозе, здаецца. Пойдзем разам.

— Булановіч зьвярнуў увагу на яго голас. Як-
раз такі, якога ён і чакаў: ціхі, марудны, працяты
нейкай цяжарнай зморай.

Адказаў:

— Калі ласка. Весялей будзе йсьці.

Пашлі. Ладны час абодва маўчалі. Потым пачаў
гаварыць Абшарскі.

— Скажэце, калі ласка, вы даўно знаёмы з Гар-
новой?

— Не, усяго толькі з тыдзень ці два.

— Толькі?—быццам здзівіўся ён.

Троху змаўчаў.

— Ну, як яна ўпадабалася вам?

Булановіч не чакаў гэтага запытання. Ня знаў,
што адказаць.

— Выбачайце, але я не разумею—як, з якога
боку ці ўпадабалася...

— Наогул, з усіх бакоў: як жанчына, як чала-
век, ну... як працаўніца...

— Так сабе...

Булановіч наўмысьля адказаў так бязуважна.
Чакаў, што будзе далей.

— Не, мусіць, вы мала яе знаеце. Яна надта доб-
рая жанчына. Такая харошая, ласкавая, ветлая.
Я скажу вам ад шчырага сэрца, што такую жанчыну

трудна знайсці... Колькі ў ёй жыцця, колькі прыгожых, чароўных рухаў душы! Яна быццам саткана ўся з дзівосных перажыванняў, з квяцістых мар, з хараства нязвычайнага...

І пашоў, і пашоў. Пацягнуў сваім ціхім, аднатонна-пявучым голасам. Здаецца, не зважаў ён ні на Булановіча, ні на ўсё, што навокал яго. Углыбіўся ў сябе, сам сабе гаварыў.

А Булановіч думаў:

«Ткі не на жартачкі ён закахаўся ў яе. Бедны поэта! Ці ведае ён, што трухляцінай нясе ад яго поэтычных дыфірамбаў, што сам ён выдае нейкім трухлявым пасьледкам даўно прамінулых гадоў».

А Абшарскі ўсё гаварыў, усё выслаўляў сваю каханую. Урэшце ўжо надакучыла Булановічу. Расла дасада, злосьць на яго. Быццам ня мае аб чым гаварыць больш, як толькі аб ёй...

І дужа рад быў Булановіч, калі, урэшце, яго падарожнік спыніўся й сказаў:

— Ну, я налева.

— А я направа.

Разьвіталіся. Абшарскі зьнік у цёмры неяк ціха, нячутна, быццам і ня было яго тут, быццам ня йшоў з ім Булановіч, а толькі думаў пра яго.

Булановіч пайшоў сваёй дарогай. Думаў, ідучы: «Дзіўны чалавек. «Не от мира сего»...

І наогул было ўражаньне ў Булановіча, што акунуўся ён у нейкі асобны, дзіўны сьвет, у якім ён чужы і яму ўсе чужыя.

А Гарнова здавалася восенскай кветкай, якая жоўкне сярод сухога былля і яшчэ песьціць погляд сваім астатнім сумным характам.

4

За горадам бесканцовай стужкай выпрасталася чыгунка. Стужка жоўтая з паскамі чорнымі, з дзвюма жалезнымі цвёрдымі жыламі.

А прайсці з поўварсты па чыгунцы ў далеч,— там лес разгарнуўся абапал, на чыгунку ўсыпёрся, сыдскае яе, хавае зайздросна ў сваім гушчарным нутры.

Стромкі, сухі бор. Блішчыць сьвежай жоўцыцю ствалоў, песьціць погляд сваёй цёмнай прытульнай зелянінай. І зьвініць звонам напружана-ціхім, празрыстым.

У гэты бор пашлі Булановіч з Гарновай. Ішлі па гладкім абрусе чыгункі, любаваліся шырокім, вольным прасьцягам.

У Гарновай твар сьвяціўся радаснай сьвежасьцю, вочы блішчэлі маладым захапленьнем.

Булановічу яна падабаецца сёньня. Сёньня ў ёй многа характа, многа дзівоснай павабнасьці. Сёньня Булановіч ня зводзіць вачэй з яе твару, смагла ловіць тонкія рухі яго і адчувае як нутро соладка расстапляецца, распльваецца ў прыгожым, яскравым пачуцьці.

Як увайшлі ў лес, Гарнова спынілася.

— Вы ня ведаеце, як люблю я чыгунку. Я бачу ў ёй нешта вялізнае, дужае. Мне часам здаецца, што гэта людзі пабудавалі сабе шлях да новага, невядомага жыцця. Забудзешся часам на тое, што станцыі ёсьць, лаўстанкі, разьезды, што канец ёсьць гэтай магутнай гадзюцы. І здаецца тады, што, каб пашоў па ёй, пашоў далёка-далёка, ня спыняючыся, не азіраючыся, дык-бы й прышоў у тое новае жыццё... А яшчэ могількі я люблю... за іх спакой, цішыню... Бо часам дужа хочацца гэтага спакою... Але чыгунка бліжэй мне, больш захапляе... Ведаеце што, я памру на чыгунцы...

Булановіч міжвольна здрыгануўся. Ня словы здзівілі яго, а тон, якім былі яны сказаны. Так сур'ёзна, так пэўна яна іх сказала, і ў вачох у яе Булановіч угледзіў тую дзіўную, халодную пустату, якую бачыў у іх у часе першага знаёмства. Ён хацеў нешта сказаць, але Гарнова не дала. Раптам ажывілася, пацягнула яго па адхону.

— Пойдзем у лес, у самы лес... Далёка, глыбока, туды, дзе няма нікагутка, дзе толькі сасонкі адны... Ну, хутчэй, хутчэй...

І яны блізка што ўтрунь пасігалі па лесе.

Пад нагамі мякка паслаўся маховы дыван. Як ступаеш, угінаецца лухка, падатна. Запахла смалой. Лес ахінуў цішынёй глыбокай, старожкай.

Булановіч затрымаўся.

— Дык куды-ж мы, слухайце...

— Пойдзем, пойдзем... далей...

Ішлі яшчэ. Зайшлі ў самыя нетры. Урэшце, вышлі на невялічкі прагалак. Там Гарнова спынілася, зморана апусьцілася на мохам засланы дол.

— Сядайце!

Булановіч паслухаўся.

— Я вам зараз скажу... тое, што абяцала... Толькі бліжэй вы... ну, бо гэта сакрэт...

І прашаптала на вуха:

— Я пакахала вас... чуеце, ну?..

І вышла так, што Булановіч зусім ня здзівіўся, хоць і не чакаў гэтага, ня думаў пра гэта. Ён узяў абедзьвюма рукамі яе галаву, упіўся поглядам у бліскучыя вочы. Сказаў, выгаварваючы паасобку кожнае слова:

— Ты... мяне... любіш?.. А я цябе?..

Яна весела засьмяялася.

— Ну, вядома...

Яшчэ раз абдала гарачым поглядам і потым схавала свой твар у яго на грудзёх. Шаптала:

— Ты дрэнны... Ты ня думай, што ты добры... Не, цябе ня варта любіць, бо ты мучыў мяне, ня прыходзіў ка мне, нават, як клікала я.

Ён узняў яе галаву, зазірнуў ласкава ў зеленаватыя вочы.

— Няпраўда. Я прыходзіў. І сёння прышоў...

— Так, праз цэлы тыдзень... Не, не, нядобры...

Ён ня даў ёй больш гаварыць. Пацалункам вусны закрыў. Абняў яе горача, смела.

Яна раптам страпянулася, вырвалася.

— Не, пойдзем... Я ня хочу, каб было так... ня трэба... Лепш любіць, адчуваць заўсёды гэтае нявычарпанае, бурлівае пачуццё недавальнення.

Ён хацеў затрымаць яе, але ўбачыў у іскрыстых вачох ціхую просьбу, смутны дакор. Пашлі тады.

Ішлі моўчкі. Булановіч быў пад уплывам таго, што толькі што адбылося. Правяраў сябе, сваё пачуццё і бачыў, што ня схлусіў ён там. Грудзі поўніла шчырая ласка, пяшчота. Гарнова была яму дарагая і блізкая.

Як вышлі на палатно чытункі, Гарнова зазірнула гарэзьліва ў твар яму, засьмяялася:

— Ну, чаго ты стаў гэтакі маўклівы? Мо' незадаволен? Дык бяры свае словы назад...

Ён тож усміхнуўся.

— Ня варта. Лепш няхай будзе так, як было.

Яна з пяшчотай прытулілася да яго, зірнула вачмі, поўнымі шчырай удзячнасці.

Далей да самага дому таварылі аб усім-усякім, жартавалі. Як падыходзілі к дзіцячаму дому, Булановіч убачыў на ганку фігуру Абшарскага. Ён упяў ім насустрач свой сумны нярухомы погляд.

Булановічу неяк прыкра зрабілася. Быццам сорамна было перад гэтым чалавекам. А Гарнова—нібыта што... Падышла да яго, пасяброўску руку цісканула.

— Вы ўсё сумуеце, мой рыцар няўцешны?..

Твар Абшарскага асвятляўся шчаслівай усмешкай, а ў бліснуўшых раптам вачох Булановіч

прачытаў усё тое, аб чым калісь так дакучліва пеў яму гэты незадачлівы палюбоўнік.

І Булановіч падумаў:

— Ці ёсьць у каханьні маім хоць палавіна таго, што цьвіце ў грудзёх гэтага недалужнага чалавека!..

5

З таго часу заўладала Булановічам пачуцьцё. Ён доўга думаў аб тым, як назваць яго, як растлумачыць. І кончыў тым, што прызнаўся сам сабе—гэта любоў. Мо' трэба было-б неяк іначай назваць яго, іншую даць яму назву, але слова такога няма.

І разважаў Булановіч:

— Якая бедная наша мова людзкая! Колькі розных разуменьняў прыходзіцца пакрываць адным словам. Любоў... І пяшчотная ласка маткі да дзіцяці свайго, і адважная, шчырая адданасьць барацьбіта сваёй справе, свайму колектыву, і гэтае агнёвае, бурнае, што кроў растапляе ў жылах, што грудзі віхурыць прагавітым жаданьнем... Усё—любоў...

І дзівіўся Булановіч, чаму гэтка зусім непадобныя пачуцьці адным словам названы.

А сэрца тымчасам рабіла сваё, сваё дыктавала. Яно поўніла нутро чароўным захапленьнем; думкі, настрой — усё чыста пакрывала адбіткам непазбыўнае смагі.

І цягнула туды, да яе, да тых прыветных, іскрыстых вачэй, у якіх гэтак дзіўна сплятаецца смутак

з гульлівым агнём весялосьці, у якіх часам адкры-
ваецца такое прыгожае, чароўнае бяздоньне. І цяжка
цяпер Булановічу ўстрымацца, каб не пайсьці
туды, на край гораду, дзе жоўценькі домік ветла
ўсьміхаецца высокімі ганкамі, вабіць ружовай пры-
тульнасьцю. Там, у маленькім пакойчыку, так
шпарка, так радасна праходзяць хвіліны, так пры-
емна засьцілаюць галаву салодкім ап'яненнем.

І часта ходзіць Булановіч туды, у гэты жоў-
ценькі домік. Аддае яму ўсе свае вольныя гадзіны.
А калі часам ня ўдасца схадзіць, калі некалькі
дзён ня бачыць яе, тады нутро разьядзе нуда і сэрца
маркотаю садніць.

Было нешта так. Ня бачыўся цэлых тры дні. На
чацьверты моцы ня стала,—пашоў, хоць і работа
была. Пашоў ужо ўвечары, як горад замігціўся
агнямі, як гарадзкі тлум ахінуўся прыглушанай
таемнасьцю.

Гарнова ўдварэ была. Як убачыла Булановіча,
кінулася да яго з бурнай радасьцю.

— Як добра, што ты прышоў. Як я рада... Ве-
даеш, гэтыя дні што толькі са мною рабілася... Я
думала—ужо канец, ня стрываю. Гэткая пустата,
гэткі адчай. Зьнялюбела ўсё чыста, усё назалае,
цяжарыць...

Яе голас зьвінеў нявыводнай журбой, глыбока
пранікаў Булановічу ў сэрца. Ён з ласкай абняў
яе, прытуліў да сябе, глядзеў з каханьнем у твар.

— Дарма ты так, любая. Ня трэба гэтага. Трэба

пераматаць сябе, трэба пазбыцца гэтага разлому душэўнага... І чаму ты так мардуешся? Хіба цябе ня можа жыццё захапіць? Хіба ня бачыш ты, колькі ў ім новага бурлівага зместу, колькі творчай радаснай сумятні?.. Гэта-ж—сьмех проста: адчай, пустата... Сорамна табе, во што...

А яна маўчала—ціхая, смутная. Мо' зусім і ня чула таго, што ён ёй казаў? Бо ў вачох свая асобная думка сьвіцілася—захаваная, таемная.

Ён тож перастаў гаварыць, моўчкі лашчыў яе, поўны глыбокай пяшчоты. Яму чамусьці здавалася, што далёка яна, незразумелая, цёмная. Загадка неразгаданая. І такая—яна яшчэ больш яму дарагая. Далёкая і разам блізкая, родная.

Толькі крыўдна, што не паказвае яна душы свае, што нібы хавае ад яго беражліва нутро сваё, тыя думкі балючыя, страшныя, што наганяюць адчай, пустату, што труцяць жыццё ёй нязводнай атрутай.

І ён ёй сказаў:

— Слухай, чаму ты такая няшчырая? Чаму ты ня ўсё мне гаворыш?

Яна зірнула на яго, не разумеючы.

— Як, што не гавару? Я нічога ад цябе не хаваю. Я нікому больш ня выказваю свайго настрою, сваіх турботных думак. Толькі табе ўсё адкрываю, бо ты такі дужы, цьвёрды... І добры ты. Ты не сьмяешся над маёй слабасьцю. Ты заўсёды хочаш зра-

зумець, уцешыць. Я за гэта люблю цябе, за гэта ты мне дарагі.

Яна памаўчала троху, потым ізноў пачала:

— Ведаеш, любы, мне часам сорамна бывае. Я не магу сабе дараваць таго, што сышлася з табою... Я—эгоістка вялікая... Мо' дзеля таго, каб дастаць сабе нейкую ўцеху, падтрыманьне, я прынясу табе няпрыемнасьць, няшчасьце. Я часам злую на сябе за тое, што пакахала цябе і з твайго боку выклікала каханьне...

Ён спыніў яе.

— Чаму ты гаворыш так?.. Быццам табе ўжо ўсё згінула, пагасла ў жыцці. Глупства гэта. Проста—часовы настрой. Мінецца ён, развеецца, — і ўсё будзе добра. І зноў сонейка заграе ў гэтых любых вочках.

Яна сумна ўсьміхнулася.

— Ды не, нашто падманьваць сябе. Ня будзе так. Я ўжо асуджана. Я ўжо падышла да канца, да мяжы... Я многа жыла—поўным, бурлівым жыцьцём. Я растраціла моц сваю, той невялічкі запас, што быў у мяне. А цяпер—няма чым жыць...

Булановіч не разумеў нічагутка. То яму здавалася, што словы гэта адны—пустыя, сэнтымэнтальныя,—і тады прыкра было, незадаволеньне раджалася, гасла добрае пачуцьцё. А часам праўдай жывой выдавала ўсё гэта, палохала страшэннай жудасьцю, паліла вострую, непакойную трывогу. І тады бушавала ў грудзёх пачуцьцё дзіўнай пяшчоты. Хаце-

лася не адхадзіць ад яе, быць з ёй кожную хвілінку, няўпынна глядзець на яе, любавалца.

Здавалася, што калі пойдзе ён ад яе, дык на век яе страціць. І згасьне тады тое ружовае, сьветлае, што цяпер дрыгаціць гэткай чароўнай краскай у сэрцы.

Ужо позна было, а Булановіч яшчэ сядзеў у Гарновай. Ня мог пайсьці, ня мог кінуць яе—сіл не ставала. А яна таксама, калі зьбіраўся ісьці, калі гаварыў пра гэта—сьціскала яго сударгава, тулілася да яго палахліва.

— Не, ня йдзі... Пачакай яшчэ... Ня кідай адну... Страшна мне, цяжка аднэй...

У пакойчыку прытульным цурочкам цякла цішыня, навявала чароўную згоду. Здаецца, век-бы сядзеў вось так удваіх і адчуваў, як сэрца з сэрцам вядзе бясслоўную ціхую гутарку.

Раптам Гарнова ўзьнялася.

— Пачакай, Алесь, я пакажу табе нешта.

У шуфлядзе сярод груды паперак знайшла яна маленькую пісульку і дала яму. Ён прачытаў:

«З гэтага часу будзь ты праклята. Няхай табе жыцьцё будзе горкаю доляй. Бацькава пракляцьце спасыцігне цябе на тваім ганебным шляху».

Булановіч зірнуў на яе дапытлівым поглядам. Яна, мусіць, зразумела яго нявыказанае запытаньне і адказала:

— Гэта так... маленькая ілюстрацыя да жыцця да майго... Цікавая рэч, сапраўды? Такіх дакументаў я маю даволі...

Булановіч гарэў упартым жаданьнем узначь усё чыста, узначь пра ўсе драбніцы яе жыцця. Здавалася, што абы ўзнаў ён, і зараз-жа знойдзе тое, што дасьць выхад з тушка, у які яна трапіла, што зьнішчыць яе глыбокі адчай.

Мо' тады ўсё гэта здасца нікчэмным і сьмешным? Мо' разьяліцца, як дым, гэты дзіўна-сплецены, незразумелы клубок яе смутку?

Булановіч узяў яе за руку, ахінуў поглядам, поўным шчырай, глыбокай пяшчоты.

— Марына, родная... Раскажы мне ўсё-чыста пра жыцьцё пра сваё. Мне ўсё здаецца, што хаваешся ты, што ня хочаш выказаць мне свае патаемныя думкі... Ведаеш, мне дужа крыўдна і цяжка робіцца, калі аб гэтым падумаю.

Яна ўсьміхнулася ласкавай, добрай усмешкай.

— Ды не, Алесь. Я не хачу хавацца і не хаваюся. Я табе ўсё тавару, аб чым думаю. А расказваць пра жыцьцё—доўга гэта і непатрэбна... Але вось што... я раскажу табе. Раскажу тое, што дасьць табе магчымасьць многа чаго зразумець. Слухай.

— Перш-на-перш—гэта табе, пэўна, вядома—я дачка памешчыка з Віленшчыны. Ты ня ведаў гэтага? Так, так... Самага сапраўднага пана з тысячамі дзесяцін зямлі. Рэволюцыянаркай я рана зрабі-

лася, як толькі навучылася глядзець на жыцьцё крытычна, разьбірацца ў ім. Ну, вядома, эсэркай спачатку была. А жыла ў бацькі і часам карысталася яго асаблівую любасьць да мяне на нашу справу. Бацька й ня знаў, што тыя гасьцінцы, якія дае дачцэ, ідуць на змаганьне з такімі, як ён. Ну, як там было—ня цікава... Галоўнае пачынаецца ўжо пасля Кастрычніка. Я ўцякла з дому з адным чырвона-армейскім атрадам у той час, як савецкае войска адступала з нашай мясьціны. Уцячы мяне прымусіла многа прычын. Былі й асабовыя чыста... каханьне было. Але гэта глуштва... Вось з гэтага часу і пачалося маё жыцьцё. Я да вас далучылася, увабрала ў сябе тыя парываньні, той запал, што гарэў тады ў сэрцы паўстаўшых работнікаў. Я тады пачула тую магутную волю калектыву, аб якой я калісь табе гаварыла. Я зьлілася з ёй, у ёй растапілася, працялася наскрозь агульнай сталёвай думкай, агульным бурлівым пачуцьцём...

— І як лёгка, добра было тады! Ведаеш, Алесь, я ўвесь час была тады быццам у нейкім чароўным хмелі, я не прыкмячала, як ляцеў звар'яцелы час. І як добра тады працавалася! Ніколі ня чуваць было змору. А працаваць многа даводзілася... Дзе, на якой справе я працавала—ты ведаеш... І вось нешта раз я атрымала ліст ад бацькоў. Тады нішто яшчэ: лаяліся, вядома, заклікалі вярнуцца назад. Я адказала ім. Напісала вось так, слова ў слова: «Ня лічэце мяне вашай дачкой»... Мне тады проста сьмешна

было з усяго гэтага. Між упартае працы гэта была нібы забава маленькая. А яшчэ троху пасяля здарылася тое страшное, што, мусіць, навекі адбілася на маім нутры...

— Да мяне прышоў брат. Ён працаваў у ваднай патаёмнай контр-рэвалюцыйнай арганізацыі і ў той час быў прыціснуты да сцяны. Яшчэ колькі дзён—і ён шавінен быў трапіць у нашыя рукі. Ён прышоў да мяне шукаць абароны, ён спадзяваўся, што я, як сястра, выратую яго. Ах, як прасіў ён мяне, каб я пасобіла яму ўцячы замяжу, як ён кляўся, прысягаў, што ня будзе больш весці сваю контр-рэвалюцыйную працу. Бедны, ён так спалохаўся небяспекі, што думаў толькі аб тым, каб выратаваць сабе жыццё. Мо' каб хто чужы так прасіў, я-б ня ўстрывала, дала яму ратунак. Але гэта быў брат, а ў той час нікога я ня лічыла такімі ворагамі, як сваю радню...

— Яго расстралялі. Так. Я сама падпісала смяротны прыгавор... А ўсё-такі я многа тады змагалася сама з сабой. Шавалілася проху кроўнае пачуццё. Мае рукі дрыжэлі, як у ліхаманцы, калі я падпісвала гэтую страшную паперку... Хутка пра гэта дома прачулі. Тады вось і пераслаў мне бацька гэту пісульку. І, ведаеш, цяжка мне стала, як я пра-читала яе. Быццам нешта навалілася на мяне, прыдушыла страшэнным, жудасным цяжарам. Праўда, я хутка пазбылася гэтага пачуцця, я затпіла яго ў моры напружанай, ліхаманкавай працы. Але

сблѣд застаўся. Я пачала часам задумвацца, чагось сумараць. І пачула, як ліпучай павучынай пачынае абвязваць мяне страшэнная змора. А разам раджалася шачуцьцё адзіноты, недавальненьня...

— Апала навальніца бурлівая, жыцьцё пачало ўкладвацца ў сталыя рамкі. Пачалася другая работа—руплівая, нудная. Я лішняй пачула сябе, не магла прыстасавацца да гэтае новае працы. І зазьзяла чорным бяздоньнем у душы пустата. Холад ахінуў. Сумна так стала.

Гарнова змоўкла, задумалася. Была такая ціхая, смутная. Потым схаянулася раптам, прыціснулася сударгава да Булановіча, задрыжэла ўся.

— Алесь, любы мой... Я табе ўсё... усё-чыста скажу аб сабе... Мне ўночы часам дужа страшна бывае. Нейкі сьмяртэльны спалох надыходзіць... Крычаць тады хочацца, ведаць хаго, каб прышлі, каб быў хто са мной.

Зноў сыціхла. Ціша ў пакоі стала старожкай, злавеснай. І раптам гэтую цішу працяў зазыўны прарэзьлівы гудок цягніка. Ён быў поўны дзіўнага, сьмелата задору, у ім бурным воклікам зычэла магутная вешчая воля.

Гарнова ўсхапілася. Загаварыла быццам зачараваная, быццам у сьне:

— Во... ён кліча мяне... Ён вабіць мяне сваім настойлівым крыкам. Ён знае, што я прыду да яго, што ў яго буду шукаць ратунку сабе... Алесь, ты ня

ведаеш, як я люблю чыгунку... Яна будзе магілай маёй...

Булановіч маўчаў, апанаваны цэлай бурай розных пачуцьцёў. Жаль ціснуў сэрца, ахінаў яго агнём балючай пяшчоты. І разам давіла мазгі нешта цяжкое, неразумелае, нешта такое, што поўніла нутро глухім непаразуменьнем...

А ноч усё цякла, усё пасувалася.

У вокнах ужо зашарэла...

6

Сягоньня замардаваўся Булановіч. Цэлы дзень упартай, рупатлівай работы падарваў сілы. Як прышоў, урэшце, дамоў, паваліўся на ложка зьняможаны. На цэле прыемнаю хваляй расьцяклася цягучая млявасыць, а ў галаве зыбучай шпэткай захістаўся туман. Сон цяжарна зьвесіў павекі.

Ужо ледзь не заснуў Булановіч, але раптам нехта ў дзьверы паляпаў.

— Увайдзіце!

Памалу адчыніліся дзьверы і ўсунуўся сваёй доўгалыгай нязграбнай фігурай Абшарскі.

Яго Булановіч ніяк не чакаў, і надта здзівіўся.

А Абшарскі прывітаўся, сеў ля стала і пачаў маўчаць. Булановіч тож нічога не гаварыў, сачыў за ім моўчкі. Чуў, што не здарма Абшарскі прышоў, што мае нешта сказаць. І дужа карцела пачуць гэта «нешта», але ня добра было запытацца. Чакаў, каб сам ён пачаў.

Урэшце, Абшарскі пачаў сваім ціхім маркотным голасам:

— Т. Булановіч, я прышоў да вас пагаварыць аб надта важнай справе...

— Калі ласка.

— Я ведаю, вас дужа здзівіць тое, аб чым я скажу вам, але... усё роўна... я павінен гэта зрабіць...

Ён ізноў памаўчаў, быццам падбіраючы словы.

— Во што, т. Булановіч, я хачу з вамі пагаварыць аб Гарновай...

— Калі ласка. Я слухаю.

А сам падумаў:

«Прэтэнзіі хіба хоча свае заявіць»...

Ахапіла цікавасць. З нецярплівасцю чакаў, што скажа далей Абшарскі.

— Т. Булановіч... я ня ведаю, як вам гэта лепей сказаць... Я хачу прасіць вас, каб вы... жаніліся на Гарновай...

Булановіча нібы варам абдалі. Усяго ён чакаў ад Абшарскага, толькі ня гэтага. Глядзеў на яго, няўцямна выпяўшы вочы.

Абшарскі неяк замятушыўся, заварочаўся на месцы.

— Вас гэта дужа здзівіла? Я знаў, што так будзе... Мне цяжка было гаварыць аб гэтым... Але вы паслухайце... Я вам скажу ўсё... Бачыце, я люблю яе, дужа люблю... Мо' гэта якая асаблівая любоў,

не такая, як зазвычай, ня ведаю... І я не магу бачыць, калі яна мучыцца, калі пакутуе гэтак...

— Выбачайце, а чаму вы думаеце, што калі я з ёй ажанюся, дык яна ня будзе мучыцца?

— Я знаю, я пэвен у гэтым. У яе гэта з адзіноты. Ёй трэба такі чалавек, які быў-бы каля яе, які-б яе падтрымаў, памог пазбыцца таго адчаю, які часам яе ахапляе...

Булановіч яго пералыніў.

— Выбачайце яшчэ раз... А чаму вы думаеце, што гэтакім чалавекам павінен быць я? Чаму вы, напрыклад, самі ня будзеце такім?

Абшарскі ціха ўздыхнуў.

— Я не магу... Яна не захоча, бо яна ня любіць мяне. А вас яна любіць, я знаю, я бачу...

Колькі хвілін маўчалі абодва. Потым ізноў Абшарскі пачаў:

— Т. Булановіч, вы павінны зрабіць гэта. Я вас дужа шрану... Ратуйце яе, ня дайце ёй загінуць... Яна-ж такая добрая, такая любая...

Голас дрыжэў у Абшарскага, а ў вачох бліснулі сьлёзы. Булановічу шкода было гэтага недалужнага чалавека. Хацелася ўцешыць яго, заспакоіць. І дзіўнай, незразумелай здавалася гэткая шчырая самаахвяра, гэткая зьнявата да самога сябе, гэткая адданасьць другому. Ён сказаў яму ласкава:

— Слухайце, т. Абшарскі, вы ўгадалі, што мяне дужа здзівяць вашыя словы. Вядома, што я пэвен у іх шчырасьці. Я надта дзякую вам за вашу да-

верлівасьць.. Але сказаць вам што-небудзь я цяпер не магу. Я буду думаць аб гэтым...

Абшарскі яшчэ сядзеў колькі хвілінак. Ужо выходзячы, сказаў Булановічу:

— Я ўчора ў яе рэвольвэр знайшоў... Я адабраў яго...

Булановіч міжвольна здрыгануўся...

— А яна што?

— Яна сьмяялася... Кажы—гэта я так, для забавы дастала, а страляцца ня маю замеры...

Як шапоў Абшарскі, Булановіч яшчэ доўга ня спаў. Думкі павадкай біліся ў галаве, у ваччу мітусіліся пярэстыя вобразы. Твар Гарновай ня схоdziў з памяці, усё лунаў—смутны, прыгожы, будзіў у сэрцы шчырае пачуцьцё. І ўжо гатова была скласьціся пастанова, ужо гаварыў сам сабе:

— Так, я павінен ратаваць яе, я павінен з ёй жыць, быць заўсёды пры ёй, я павінен памагчы ёй пазбыцца яе згубнага настрою, вярнуць яе да жыцьця...

Маляваліся вобразы повага супольнага жыцьця—вобразы пекныя, але поўныя нейкай атрутнай млявасьці, таго, што мякчыць чалавека, што падцінае яго волю. І вось гэта палохала. Проці гэтага паўставала нешта ў сярэдзіне, перасьцерагала. Нейкі голас шаптаў:

— Зацягне, завалачэ ў багну бязвольля. Сам тады прападзеш...

Так цэлую ночку змагаўся з сабой. Заснуў пад самае раньне з пастановай пайсьці заўтра параіцца з Арончыкам. Ён добры хлапец, разумны. Не памыліцца, дасьць добрую раду.

Прачнуўся Булановіч гадзіне а 10. Насыпех выпіў чаю і пабег шукаць Арончыка.

Знайсьці Арончыка ня так было лёгка. Гэта-ж такі чалавек, што ня можа пабыць на адным месцы. Ён проста кіпіць ад навалы бурлівай энэргіі, ён у клопотах, у працы знаходзіць сабе асаблівую асалоду.

Булановіч злавіў яго недзе на пасяджэньні. Чакаў з поўгадзіны, пакуль кончыцца, потым пашлі разам.

Вуліца млела ў паўдзённай сыпякоце. Сонца быццам прыхілілася да зямлі, прыціснула горад сваім густым, душным зьзяньнем, усклала на ўсё адбітак санлівай нярухомасьці.

Было цяжка ў гэтым пякельным вары. Зморана спыняліся ногі, цела ўсё нібы распускалася, сыцякала бясьсілына ўніз. Хацелася сесьці, адпачыць.

Булановіч з Арончыкам завярнулі ў гарадзкі сад. Там абабралі мясьцінку прытульную, селі на лавачку ў засені.

Арончык на гэты раз не сыпяшаўся. Ці мо' нейкім дзівам час вольны меў, ці мо' й яго гарачыня троху прабрала, троху зьменшыла нявычэрпны запас яго энэргіі. Сядзеў спакойна, уважна слухаў, аб чым апавядаў Булановіч. А той расказаў усё па-

парадку. Признаўся Арончыку ў тым, што паміж ім і Гарновай было, расказаў і пра Абшарскага. Як скончыў расказваць, запытаў Арончыка:

— Скажы мне цяпер—шчыра, паптрыяцельску: што я павінен зрабіць? Толькі сур'ёзна скажы, не жартуй, не аднеквайся...

Арончык насупіў свае густыя поўкругам бровы, надуўся, напружыўся. Відаць, моцна, станоўка думаў. А потым бровы высока ўзняў, пакрывіўся паважна й пачаў:

— Слухай, што я скажу табе, Булановіч. Зірні ты сам сабе ў нутро, падрахуй свае сілы і дай адказ самому сабе: ці здолееш ты яе ратаваць? ці здолееш выцягнуць яе з гэтае процымы? Калі так, дык жаніся. А калі не—лепш не пачынай, бо часам сам можаш трапіць у баню. Ты-ж ведаеш, што гэта за штука—каханьне. Гэта-ж—слабасыць... так, слабасыць. Гэта такое зельле, якое многа дужых людзей паламала, зьвярнула іх з пэўнага шляху... Ты добра падумай аб гэтым.

І, памаўчаўшы, дадаў:

— А ёй-бы трэба было памагчы. Яна многа чаго нам зрабіла і можа-б яшчэ сякую-такую карысьць прынесла. Трэба-б было памагчы...

Булановіч шчыра падзякваў Арончыка. Больш ня пытаўся, нават кінуў таварыць пра гэта. А як разышліся, пачаў упарта абдумваць справу, пачаў правяраць сам сябе.

— Ці хопіць сілы? Ці здолею?..

Ня мог адказаць, бо ня было яснасьці ў думках, бо ў галаве хваляваўся ружовы душны туман. І больш увагі прыцягвалі апошнія словы Арончыка:

— Трэба-б было паматчы...

Яны мацней заселі ў мазгох, бо адпавядалі настрою, пачуцьцю. І хацелася на іх адных грунтавацца, толькі іх мець на ўвазе.

Трэба паматчы... Вядома, трэба... Ён павінен гэта зрабіць. Ён зрабіць гэта...

Пастанова крэпла, расла, пераходзіла ў магутнае імкненьне. А вобраз Гарновай сьмела ўставаў у ваччу, вабіў, цягнуў да сябе, абураў грудзі нецярыплівасьцю прагнай, жаданьнем як найхутчэй зрабіць тое, што стала ўжо канчатковым, шэўным рашэньнем.

7

Ціха, паволі асядае на горад цёплы ласкавы вечар. Ахінае ціхай прытульнасьцю, шэпча на вуха санлівым шолахам дрэў.

Аб чым шэпча?

Мо' аб тым, як добра палаць агнём прамяністым каханьня, як добра адчуваць непазбыўную душную смагу, жаданьне нязьведаных радасьцяй, палкіх уцех? Мо' аб тым, як прыемна млець у чароўнай зьянмазе, у дзівоснай напружнасьці ўстурбованых нэрваў?

Мо' аб тым так соладка шэпча ласкавы вечар?
Мо' аб тым пяюць ціхую песню таемныя дзіўныя
школахі?..

Булановіч з Гарновай знайшлі сабе ў садзе цудоўны прытулак. Добра тут—у самым глухім куточку, пад ветлай разложыстай яблыняй! Тут так ціха, што чуваць, як сэрца б'ецца ў грудзёх. Тут—адны яны, адмежаваныя ад усенькага сьвету, цалком адданыя свайму пачуцьцю.

Гарнова прытулілася шчыльна да каханка свайго, схавала галаву ў яго на грудзёх. Сядзіць нярухліва, быццам прыслухваецца да ўцехі, да шчасьця свайго, быццам баіцца, каб лішнім рухам, лішнім словам ня спудзіць гэтага чароўнага, салодкага настрою.

А Булановіч неспакойны. Турбуе назольлівая, упартая думка, не дае спакою. Сёньня ён павінен сказаць Гарновай аб тым... Сёньня ён павінен прапанаваць ёй тое, на што рашыўся колыкі дзён назад. Кожную хвіліну хоча пачаць ён, хоча выказаць усё. Але нешта спыняе. І стыгнуць на вуснах нявыказаныя словы.

— Што яна на гэта? Як адкажа?..

Нібы страшна чагосьці, сіл не хапае сказаць.

Але, урэшце, адважыўся.

— Ведаеш, любая, я хачу нешта сказаць табе, слухай...

Яна ўзыняла галаву, упялася ў яго чакаючым поглядам.

— Марынка! Я надумаў нешта зрабіць. Я хочу змяніць нашы адносіны. Мы пакахалі адзін аднаго—шчыра, моцна... Мы адзін аднаго разумеем. Чаму нам ня жыць разам, ня стаць мужам і жонкай?..

Чуў Булановіч, што неяк нязграбна, карузла выходзіць. Дасадліва моршчыўся, ждаў, каб хутчэй яна што сказала, каб разьвеялася гэтае прыкрае ўражаньне.

А яна маўчала. Доўга маўчала. Мабыць думала, як лепей яму адказаць. Потым пачала:

— Алесь! Ты выбач мяне, але я табе проста скажу: ня хочу я гэтага... і не зраблю. Я ня хочу псаваць сабе апошнюю ўцеху. Я ведаю, як гэта будзе: шэрасьць, нуда, беспрасьвецьце. Усё тое прыгожае, што ёсьць цяпер, што захапляе, хвалюе,— усё гэта зьнікне... Не, я ня хочу так... ня трэба... І ты, Алесь, не настойвай. Кінь гэту думку...

Булановіч не чакаў такога звароту. Гэтыя словы зьдзівілі яго. І разам яны падлілі ў агонь масла. Замест таго, каб згадзіцца, каб кінуць пра гэта, ён ахапіўся цяпер упартым жаданьнем дабіцца свайго. Ён увесь гарэў пачуцьцём, ён у палкай пяшчоце галубіў яе, цалаваў рукі і настойна, упарта прасіў, каб згадзілася. А калі яна адмаўлялася, ён яшчэ больш захапляўся, яшчэ з вялікай сілай настойваў.

І тады толькі схашянуўся, як заплакала Гарнова, затрапяталася ў моцным сударгавым рыданьні. Тады змоўк, ня ведаў, што рабіць. Не разумеў, чаму Гарнова заплакала.

А яна парыўчата гаварыла скрозь сьлёзы:

— Дрэжны ты, злы... Ты мучыш мяне, ты лсуеш мне настрой, зьдзекуешся над (пачуцьцём над маім. І толькі затым, што табе хочацца так... Усе вы такія... бяз сэрца, эгоістыя...

І ўсё плакала бесьперастаньня. Булановіч ледзь сущешыў, заспакоіў яе. Пагадзіліся на тым, што ён даў слова ніколі нават не гаварыць аб гэтым. Гарнова тады заспакоілася, зноў прытулілася да яго і толькі раз-по-раз усхліпвала, быццам пакрыўджанае дзіцянё. А як расставаліся, Гарнова сказала яму з ласкавым дакорам:

— Алесь, любы мой... Ты ніколі ня крыўдзі мяне... Ты-ж ведай, што наша каханьне—гэта астатняя ўцеха мая, гэта прыгожая акраса астатніх дзён...

Ён перапыніў яе:

— Што ты гаворыш усё—астатняя, астатняя... Марына, кінь ты настрой гэты свой. Навошта гэта? Адно мучыш і сябе і мяне...

Яна не адказала нічога. Толькі глыбока-глыбока ўздыхнула.

Праз колькі дзён пасья гэтага Булановічу ўсё-ткі прышлося яшчэ раз гаварыць на гэтую тэму.

Было так. Ён неяк позна ўвечары вяртаўся з чыгункі: ездзіў на вёску па службовых справах. Проста з вакзалу накіраваўся ён да Гарновой.

На галоўнай вуліцы яшчэ гарэлі алні, яшчэ сноўдаліся гаварлівай гурмай начныя гулякі. А ў завулках, у куточках глухіх ужо ўсё сыціхаміры-

лася. І вокны не сьвязілі ўжо тупа-бліскучымі засланкамі, не цалаваліся з цемрай чарнільнай. Схаваліся, зьніклі, быццам і званьня іх ня было ў гэтых мізэрных хібарках, што палахліва адступілі з дарогі цьмянымі плямамі.

У дзіцячым доме, куды падышоў Булановіч, тож было цёмна. Але тое вакенца, якое Булановічу добра знаёма, якое заўсёды спыняе на сабе яго погляд,—гэта вакенца яшчэ сьвязілася прыветным агоньчыкам.

«Значыць, ня сьпіць»...

Дзьверы чамусьці адчынены. Мусіць, ёсьць нехта чужы, бо звычайна іх запіраюць.

Булановіч прайшоў проста да пакою Гарновай і, не палытаўшы дазволу, адчыніў дзьверы. І ўбачыў ён: Гарнова на ложку сядзіць, а перад ёй на каленках Абшарскі.

Асалашеў Булановіч. Хацеў адразу назад павярнуцца, але Гарнова спыніла.

— Алесь, пачакай! Што ты спалохаўся?

Абшарскі памалу ўзьняўся, сеў у кутку, вінавата ўтупіўшы лысую галаву. Булановіч не разумеў нічагутка. Глядзеў дапытліва ў вочы Гарновай, чакаў тлумачэньня.

Яна засьмяялася.

— Ну, ты чаго глядзіш так? Быццам цябе аглушылі... Ці мо' цябе здзівіла гэтая сцэна, га? Я табе зараз скажу: мой паважаны рыцар сёньня чэпіцца да мяне цэлы вечар. Усё просіць... і, ведаеш, аб

чым? Згадай... Аб тым, каб я за цябе замуж пашла. Ты, шэўна, і ня знаў, што маеш гэткага добрага свата...

Булановічу прыкра неяк стала. Дасада ўзьнялася на Абшарскага. Што яму трэба? Чаго ён гэтак турбуецца? Чаго ён назаляе вечна? Лезе з сваімі паслугамі... І ведае ўсё, гэты нязначны, недалужны чалавек, усё прыкмячае, аб усім дазнаецца! Быццам цень нейкі, сочыць усюды, за ўсім...

Булановіч нічога не адказаў Гарновай, і на колькі хвілін запанавала цяжарная маўчанка. Потым Абшарскі загаварыў. Гаварыў вінаватым голасам, быццам хацеў перапрасіць Булановіча, выпраўдацца перад ім.

— Я гаварыў аб тым, аб чым калісь вам казаў, т. Булановіч. Я зычу толькі добра. Я хачу, каб Марына Паўлаўна была шчаслівая, каб яна не пакутвала...

Раптам Гарнова ўзлавалася.

— Якое вам дзела? Хто даў вам права аба мне клапаціцца? Я маю сьвядомасьць і сама ведаю, што трэба рабіць...

Яе голас дрыжэў. У вачох гарэлі, пераліваліся аганькі гневу.

Абшарскі моўчкі ўзьняўся.

— Марына Паўлаўна! Паверце мне, што я ніколі не хацеў вам зрабіць што благае. Усё, што мучыць вас, мучыць ня менш і мяне... а мо' яшчэ больш, бо я...

І не даказаў. Вышаў шпарка з пакою—высокі, сутулаваты, нязграбны. Пакінуў за сабою ўражаньне нейкай напятасьці, нялоўкасьці.

У Булановіча цяпер ня было ўжо ані крушыначкі злосьці. Замест таго жаласьць зьявілася да беднага Абшарскага. Ён сказаў Гарновай з дакорам:

— На што ты так з ім. Ён-жа так любіць цябе. Яму ты даражэй за ўсё...

— Я знаю гэта, Алесь. Але-ж часам не хапае цярплівасьці. Назаляе гэта маўклівае каханьне, нуду наганяе... А часам злосьць возьме. Тады й пакрыўдзіш яго ні за вошта... Але глупства. Пасьля ўланчыцца.

У той вечар ня было паміж Булановічам і Гарновай звычайнай блізкасьці, звычайнай ласкі. Гарнова была далёкая нейкая, чужая. Увабралася ў сябе, адгарадзілася ад яго халоднай, сухой пустай сваіх глыбокіх вачэй. І сама ўся была халодная нейкая, ціхая.

Булановічу здавалася, што вінаваты ў гэтым Абшарскі з яго недарэчным учынкам. Зноў востра тачылася ў сэрца прыкрая злосьць. Разам з ёй унутры бязладнасьць раджалася нейкая, раскіданасьць. Ня знаў, як падыйсьці да Гарновай, як разагрэць яе лядзяны холад.

І даў тады сам сабе слова ніколі больш не гаварыць з ёй аб жаніцьбе, ня кратаць больш гэтага пытаньня.

Прайшло два тыдні. Булановічу яны праляцелі бліскавіцай-маланкай. Увесь час быў нібы ў чадзе і не прыкмячаў, як чарадой аднамернай мігаюць гадзіны. Аддаўся цалком пачуцьцю, утапіў у ім усю істоту сваю, ачмуціў сьвядомасьць ружовым туманам.

Часам схапянецца, зірне сам на сябе з задзіўленьнем. Падумае:

«Што-ж гэта? Чым гэта кончыцца ўсё?»

І з жахам адчуе, як глыбей і глыбей уцягваецца ў апрутнае дрывяное бяздоньне, як губляе моц сваю, волю. А спыніцца, вярнуцца—ня змога.

Гарнова дзіўнай стала ў апошні час. Рэдка цяпер весялосьць маладая асьвеціць яе сумныя вочы. Рэдка калі зазвыніць яе задорны, гарэзьлівы сьмех. Больш усё ціхая, смутная. Задумленьне маўклівае ня сходзіць з паніклага твару.

І з Булановічам яна дзіўная нейкая. То халоднай няўважнасьцю яго сустракае, быццам далёкі ён стаў ёй, чужы, быццам ужо зьялюбеў. А то раптам закіпіць пачуцьцём бурным, парыўчатым, агарне яго нястрымана-гарачай ласкай.

Булановіч бачыць гэта і думае часта аб гэтым. Напружвае розум свой, хоча згадаць, зразумець, што робіцца з ёй. І ня можа. Толькі трывогу няясную ў сабе распальвае, прымушае сэрца балюча зьнібець у нейкім нявыразным прадчуваньні.

Была субота. У гэты дзень Булановічу заўсёды бывае многа работы. Толькі к самаму вечару зволіўся і адразу пашоў да Гарновай. Засьпеў яе ўдварэ. Сядзела ўпацёмку, не паліла сьвятла. І як Булановіч прышоў, нейкі час у змроку сядзелі. Так больш ціхай, прытульнай чароўнасьці, калі вакол змрок снуе сваю шэрую павучынку, калі мякка загортвае абрысы прадметаў, сьцірае рубы, усё робіць такім павеўным, расплыўчастым. Тады прыемна напінаюцца нэрвы, і пачуцьці асабліва глыбокімі робяцца.

Булановіч у змроку зусім ня бачыць Гарновай. Толькі мяккімі контурамі рысуецца няясная пляма. Але блізкасьць яе адчуваецца моцна, настойліва. Будзіць, уздымае непакойнае пачуцьцё, казытае сэрца гарчай пяшчотай. Хочацца яшчэ большай блізкасьці, хочацца зьліцца зусім, патонуць у глыбокім захашленьні.

А Гарнова сёньня чамусьці ўнікае ласкі яго. Быццам баіцца яе, быццам палахліва стрымлівае сябе. І Булановіча ахапляе смаглае незадаволеньне, турбуе нутро шалкім жаданьнем. Незадаволеньне пераходзіць ў нейкую крыўду, у гнеў. Здаецца—ня любіць ужо, надакучыў ёй, зьнялюбеў. Каб сілы хапіла—устаў-бы й пашоў. Нашто назаляць, набівацца дарэмна сваім пачуцьцём!

Але замест гэтага бярэ яе рукі, сьціскае, гладзіць пяшчотна, абнімае нясьмела любы, падатны стан.

— Марынка, галубка мая. Чаго ты такая маркотная? Чаму маўчыш усё, мяне старанішся? Мо' ўжо ня любіш, мо' назалюю табе?

Яна адказвае нібы з нейкай дасадай, але ласкава:

— Ды не... Кінь ты, як табе ня сорамна! Ну, проста настрой такі. Думаю я... Я, Алесь, многа думаю цяпер. Мо' затым часам і мала ўвагі табе аддаю... Калі-ж галава крышыцца з думак. Ведаеш, Алесь, я баюся, каб не звар'яець. Часам ужо няпрытомнасьць нейкая находзіць. Тады страх агнявы калоціць усю. Усё тое ў ваччу, што было калісь... праходзіць перад вачмі гэткай выразнай, страшэннай чарадой...

Яна часінку маўчала.

— Слухай, Алесь, ці дужа ты любіш мяне?

Замест адказу, ён горача сьціснуў яе кволую, мяккую руку.

— А што-б ты аддаў за мяне? Што-б ты мог ахвяраваць, каб было патрэбна для мяне?

— Ня ведаю. Здаецца, што я не пашкадаваў-бы для цябе нават жыцця...

Яна ўсьміхнулася.

— Уга... Як многа!.. Але дарма ты гаворыш так. Гэта звычайна кажучь усе, як сядзяць з любай дзе небудзь у ціхім прытульным пакоі... Ну, скажам,

так: я-б памірала і сказала табе, што хачу, каб і ты памёр разам са мной. Ну вось, скажы: ці згадзіўся-б ты? Толькі шчыра адказвай. Ну?

Булановіч троху падумаў.

— Ведаеш, Марына, гэта-б залежыла ад моманту. Вось цяпер, мне здаецца, я-б ня спыніўся перад гэтым...

Яна не дала яму кончыць.

— Глуштва ты кажалі. Ніколі-б ты не зрабіў гэтага. І ніхто-б у сьвеце так не зрабіў.

Булановіч падумаў і ў думках з гэтым згадзіўся. Чамусь раззлаваўся сам на сябе.

«Дайшоў да чаго... да чаго раскіселиўся. Не разумею ўжо, што гавару»...

Устаў і нэрвова засігаў па пакоі. Быў унутры нейкі разлад. Нейкі нутраны голас узьнімаўся, паўставаў проці тае ўлады, якую забрала над ім пачуцьцё, проці бязволья, слабасьці, што ўсяго спа-вілі ліпучымі ланцугамі, што аплялі, ажруцілі павучыньнем атрутным.

Гарнова тож узьнялася, запаліла сьвятло. Булановіч зірнуў на яе і здрыгануўся міжвольна. Убачыў твар, працяты адчайнай, бязьмернай мукай. Здалося Булановічу, што гэта страшэнная мука пратачылася ў кожную рыску яе твару, у кожную рыску ўклала яскравы адбітак душэўнага болю.

Яна села за стол, застыгла ў ціхай нярухомасьці.

Быццам сама прыслухоўвалася да болю свайго, быццам адалася ва ўладу свайго пачуцця.

А Булановіч гарэў непакойным агнём глыбокага жалю. Сэрца дрыготна сыціскалася. Хацелася сучешыць, згладзіць з любага твару гэты страшэнны адбітак душэўнай мукі. Але слоў ня было, ня знаў, што сказаць. І моўчкі стаяў, глядзеў на яе з спачуваннем, з глыбокім жалем.

Яна раптам устала. Загаварыла ціхім парыўчатым голасам:

— Не магу я тут быць... Цяжка чамусьці. Быццам гэтыя сыцены душаць мяне, грудзі сыціскаюць. Я пайду, Алесь... К прыяцельцы сваёй схаджу... Мо' развеецца настрой. А ты, Алесь, ня йдзі нікуды. Мне хочацца, каб ты тут быў, каб я кожную хвілінку знала, дзе ты, уяўляла цябе. Ты тут будзь... Я хутка прыду... Толькі прайдуся... А калі спазьнюся, ты ўсё роўна чакай... Я хачу так, Алесь. Чакай, пакуль ня прыду.

Яна стала апраанацца. Булановіча скрабанула нейкая нявыразная трывога. Ён звярнуўся да Гарновай:

— Марына! Ноч цяпер, куды ты адна? Лепей я таксама пайду... Я правяду цябе, там пачакаю...

Яна нібы страпанулася.

— Не, не... ня трэба... я адна... я зараз вярнуся... Ты пачакай тут, Алесь...

А як выходзіла, падышла да яго, узяла абедзь-

вюма рукамі яго галаву, зазірнула ў вочы гарачым кахаючым поглядам.

— Любы ты мой! Апошняя ўцеха мая!..

І пацалавала даўтім-даўтім пацалункам...

Булановічу пацягнуліся шуднай чарадой хвіліны чаканьня. Плылі яны так аднамерна, марудна. Так дзіўна закалыхвалі, наганялі тупую, млявую нярухомасць. Думкі ў галаве быццам спыніліся, закам'янелі. Толькі па ўсёй істоце ціха, паволі перабягалі лёгкія хвалі нявыразнага пачуцця, краталі кволым павевам нейкія балючыя, чулыя струны. Была нейкая нявымоўная асалода ў гэтым дзіўным пачуцці. І прыемна было чакаць так, у ціхай маўклівай самоце, у млявай нярухомасці.

Плылі, цягнуліся хвіліны марудныя, грамаздзіліся ў грузка-паўзучыя гадзіны.

Гарнова ўсё ня прыходзіла. Булановіча памалу пакінуў спакой, змяніўся вострай турботай. Цяпер хадзіў па пакоі, узрушаны, спыняўся раз-пораз і шільна прыслухоўваўся да начной цішыні, шукаў гуку знаёмых крокаў. Ахапляла нецярпліваць, дасада, калі вуха не лавіла нікага зыку, калі звонам маўклівым шела ў вушшу глухая цішыня. І хадзіў, усё хадзіў па пакоі.

У вакно зазірнула падсьлепаватым вокам шэрая раніца. Палахліва кранула сваёй празрыстай рукой бяздушны сьвет лампы, і зрабіўся ён нейкі мутны і цьмяны. І чым далей, тым больш урываўся ў пакой сьвежы сьвет раніцы, гарэзьліва вару-

шыў па кўткох пасьледкі почнага вброку, накла-
даў на ўсё адзнаку дзённай цвьязасьці.

Булановіча агарнула трывога. Ё расла, усё расла
ў грудзёх, білася ў сэрцы боем няроўным, балю-
чым. А думкі цяпер празрыстай яснасьцю праця-
ліся, рэзалі галаву ліхаманкавай работай. Без
канца сьвідравала мазгі:

«Што з ёй? Куды яна пашла? Чаму так забаві-
лася? Чаму яго прымусіла чакаць?»

Не знаходзіў адказу і мучыўся ў палкай тры-
возе. Ё быццам наўмысьля, каб павялічыць тую
трывогу, прыляцеў знадворку даўгі, гулкі гудок
цягніка. Быў ён сьвежы такі, сакавіты, быццам па-
мыўся ў золкай вільгаці раніцы. Зычэў молада,
сьмела, нібы выхваляўся задорам сваім, нібы драж-
ніўся сваёй вясёласьцю гульлівай.

Гэты гудок працяў Булановіча судартавай дры-
готай. Ён пачуў у ім злавеснасьць нейкую, нейкае
страшное напамінаньне.

Жудаснай хвалы агарнула новая думка, абяр-
нулася ў страшэнную здагадку.

Булановіч схопіў шалку і пасьпешна вышаў на
двор.

9

Паветра ахінула ядранай зольлю. Было яно
шэра-сталёвае, цьмянае, бо золак толькі яшчэ пачы-
наўся.

Ціха было. Але ва ўсім адчувалася нейкая жы-
вая напружанасць. Быццам ночны спакой праці-
наўся памалу яшчэ стрыманай энэргіяй, і пад на-
валам яе во-во ўжо гатоў быў рассыпацца ў сумят-
лівую дзялную рухавасць. І застыгла ў шэра-ста-
лёвым паветры маўкліва-трывожнае чаканьне.

Булановіч шпарка пасігаў па вілаватых завул-
ках. Сьвежасць раніцы не заспакоіла, а яшчэ
больш нэрвы зайстрыла. Трывога жудаснай хва-
ляй паласкала нутро, халадзіла сэрца ледзяной
пустатой, па ўсім целе пускала нэрвовую дрыготу.
У ваччу жывой плямаю стаяла Марына, такая, якою
была ў апошнюю хвіліну. Твар сьвеціцца мукай
пякельнай, вочы—бяздоньне пустое, халоднае. І
быццам чакае яго, быццам кліча, просіць спагады.
А ў вушшу няўпынна словы зычаць яе:

— Любы ты мой! Апошняя ўцеха мая!..

Чаму яна зноў так сказала—«апошняя ўцеха»?
Няўжо яна што надумала?

І бурлівым пажарам расла ў грудзёх упэўне-
насць у самым страшэнным. Штурхала яго, пры-
мушала бегчы ўпрунь. Куды? Аб гэтым нават ня
думаў. Само сабой цягнула туды, дзе гадзюкамі
ўюцца сталёвыя рэйкі, адкуль часам ляціць гэты
завыўны прарэзьлівы вокліч.

Чыгунка спаткала яго мёртвай цішынёю. І гэта
зздзівіла. Як бег, думаў чамусьці, што тут павінна
быць рухавасць, жыццё, што тут няўпыннай ча-
радою павінны прымець жалезныя волаты, што тут

няма ночы, няма спакою. Аж—маўкліва ляжаць чорныя, мокрыя рэйкі, быццам пацягваюцца ў перадранішнім сьне. У абодва бакі хаваюцца, точацца ў воўну туману бялясага.

І ўспомніў тады Булановіч, што заўсёды бывае так, што чыгунка тож мае сабе адпачынак. І сьціхамірыўся троху. Але ня зьнікла трывога. Бо цішыня на чыгунцы здалася чамусьці таемнай, старожкай. Быццам здрадліва сочыць за ім, хціва хавае ад яго нешта пад палой туману паўзучага.

Стаяў троху, думаў.

«Што-ж цяпер? Куды? Хіба туды, дзе лес, дзе хадзілі калісь?..»

І пашоў, акунуўся ў золкі туман. Як к лесу падходзіў, ужо дзень расплыўся поўным сьветам. Сонца чырвонай мятлой маханула па макушках са-сонак, уліло ў паветра нешта прыветнае, цёплае.

У лесе птушкі рознагалосьсем пярэстым з цішай застыглай спрачаюцца. Льлюцца іх песні цурочкамі пекнымі, мітусяцца, блытаюцца ў вецці, снуюць жыцьцё раніцы—сакавітае, радаснае.

А Булановіч ня чуе гэтых чароўных сыпеваў, ня бачыць таго хараства, што навокал раскідаецца пекнымі малюнкамі. Ён упяўся вачмі ў бясканцовую йстужку чыгункі і йдзе, углыблены ў сябе. Ён ня ведае, што можа быць там, за туманам. Ён не ўяўляе нават, што можа ждаць яго там. Але здаецца чамусьці, што во-во, яшчэ колькі крокаў—і будзе нешта страшное, жудаснае.

Булановіч і ня прыкмеціў, як зайшоў далёка ў лес, і толькі тады спыніўся, як насустрач вылецеў поезд. Прамчаўся, прагрымеў, ашаламіў сваім рухам магутным і зьнік за зваротам, вільнуўшы жалезным хвастом.

Тады Булановіч схамянуўся. Завярнуў назад і падаўся на станцыю. Думаў ідучы:

«Што-ж гэта я, як звар'яцелы? Калі й здарылася што, дык-жа нашэўна заўважылі... Туды трэба, на станцыю. Ды мо' й нічога ня было? Проста, стварыў сабе дурацкі настрой»...

Ён стараўся заспакоіць сябе, пераканаць, што няма нічога трывожнага, што дарма ён узрушыўся толькі. Ён азіраўся і бачыў, што ўсё навокал такое звычайнае, простае. Сонца, як і заўсёды, залаціць поўню вясёлым праменьнем. Птушкі цьвіркаюць прыветна, бязрупатна. А вунь—і людзі насустрач. Мужчына з кабетай. Сьпяшаюцца некуды, захаліліся жвавай гаворкай. Як з ім параўналіся, зірнулі на яго абое з цікавасьцю і, прамінуўшы, зноў пачалі сваю гутарку.

К вакзалу падышоў Булановіч зусім заспакоены. Прайшоўся разы са два па бязьлюднаму пэрону, потым пайшоў у пакой дзяжурнага агэнта. Як уваходзіў, зноў пачуў неспакой у сярэдзіне, але стрымаў сябе, зьвярнуўся да агэнта звычайным спакойным голасам, быццам яго мала цікавіла тое, аб чым хацеў запытацца.

— Скажэце, калі ласка, у вас сёньня ўночы нічога ня здарылася на чыгунцы?

Агэнт зірнуў на яго вострым дапытлівым поглядам, і гэты погляд спалохаў Булановіча.

— А вас чаму гэта цікавіць?—запытаўся агэнт.

— Я маю на гэта прычыны, аб якіх вам сказаць не магу.

— А хто вы такі?

Булановіч сказаў. Агэнт, мусіць, здаволіўся.

— Так, у нас было сёньня здарэньне...

У Булановіча пахаладзела нутро.

— Якое здарэньне?..

І мімаволі голас яго задрыжэў.

— Сёньня а 3 гадзіне ўночы цягніком зарэзала адну жанчыну.

Булановіч міжвольна абалёрся аб стол, бо слабасць—цягучая нейкая, ліпкая—паплыла па ўсім целе, падкасіла ногі. Быццам гнёт наваліўся цяжарны, прыдушыў, прыціснуў, скомчыў пачуцьцё ў балючы, даўкі клубок. Але яшчэ шавалілася слабая надзея. А мо' не яна? Ці мала-ж выпадкаў бывае?..

— Слухайце, а яе не пазналі? Невядома, хто яна такая?..

Чакаў адказу, як свайго сьмяротнага прыгавору. А агэнт адбіваў роўным спакойным голасам. І ўсё дапытліва ўглядаўся ў яго.

— Так, яе пазналі. Гэта—Гарнова, адна камуністка тутэйшая.

Тады быццам парвалася нешта ўнутры ў Булановіча. Быццам адкрылася страшэннае бяздоньне і загінула ў ім усё тое, што поўніла жыцьцё, што давала ўцеху. Заныла ў грудзёх пустата, холадам атупіла сэрца, выціснула сьлязу скушую, балючую.

Потым захацелася ўбачыць яе, зірнуць апошні раз. Здавалася, што тады палягчэе, што тады ня будзе гэтай даўкай пустаты ў сэрцы.

— Дзе яна?

— Тут, у пакгаўзе. Вартуюць яе, але вам можна будзе паглядзець.

Як ішлі, Булановіч рыхтаваў сябе да самага страшнага, бо добра ведаў, што можа зрабіць з чалавекам жалезны волат.

Вартаўнік прапусьціў іх. Булановіч убачыў на падлозе нешта накрытае бразэнтам. З краю кроў сочыцца.

Гэта яна! Гэта тое, што нядаўна было чалавекам!

Агэнт адгарнуў бразэнт. Адзін толькі момант глядзеў Булановіч. Ня мог глядзець, адварнуўся. Не пазнаў ён Гарновой, бо гэта ўжо была не яна: жалезны волат зрабіў сваё дзела.

Моўчкі вышаў Булановіч з пакгаўзу і ціха па-сунуўся ў горад.

Вакол купалася ўсё ў палкім сонечным сьвеце. Усё зьзяла жыцьцём—вечна-маладым, вечна-прыгожым, усё пыхала маладосьцю і сілай.

Булановіч не ўважаў ні на што. Утлыбіўся, утуліўся ў сябе, прыслухваўся к таму, што дзеецца там, унутры. Стараўся ўяўляць сабе Гарнову, будзіў у думках вобраз яе. І калі паўставала яна ў ваччу—прыгожая, смутная,—тады ахашляў пякучы жаль. Ня верылася, што няма яе. Здавалася,—яшчэ стрэнуцца яны, яшчэ будзе тое чароўнае, ружовае, што было дасюль, што аздабляла жыцьцё.

Сам таго не прыкмячаючы, Булановіч падышоў да дзіцячага дому. З сяродку яго вылучаўся вясёлы, бязрупатны гоман дзяцей. А на ганках сядзеў пануры Абшарскі. Ён спаткаў Булановіча сваім цяжкім, нярухомым поглядам. Булановіч дагадаўся адразу, што Абшарскі ўжо ведае. Ён падышоў да яго, моўчкі прывітаўся. Абшарскі комчыў у руках нейкую паперку. Потым даў яе Булановічу і той прачытаў:

«Зрубіла сваё месца ў жыцьці. Дык навошта жыць?»

М. Гарнова».

Гэта яна напісала. Гэта яе апошнія словы. Але адкуль узяў гэту запіску Абшарскі? Як яна магла трапіць яму?

І злосьць узьнялася на Абшарскага. Дурная, прыкрая злосьць. Злаваў на Абшарскага за тое, што ён усё ведае, што ён таксама, а мо' яшчэ больш, шкадуе яе, што ён таксама любіў яе. І сам адчуваў Булановіч, што злосьць гэта нядобрая, брыдкая, але ня мог яе перадалець.

А Абшарскі гаварыў яму з сумным дакорам:

— Вы не ратавалі яе, вы ня здолелі... А якая яна была добрая!..

У вачох у яго Булановіч убачыў сьлёзы. Не адказаў нічога. Адвярнуўся й пашоў. Ішоў усё шывчэй і шывчэй, быццам хацеў уцячы ад гэтага недарэчнага чалавека, ад гэтага дому, ад усяго таго, што перажыў тут, што асадкам пнілым асела на сэрцы.

Гарадзкі тлум канчаткова яго ацьвярозіў, вярнуў да звычайнай жыцьцёвай сьвядомасьці. І побач з глыбокім жалем зарадзілася ўнутры нібы здаволеньне нейкае.

А мо' так лепей? Для яго лепей, бо разарвала тыя лішчыя луты, лавучыньне тое атрутнае, што хмелем спавівала волю яго, што цягнула ў прыгожую, але грузкую, дрыпвяную багну.

І лятчэй рабілася на сэрцы. Узьнімалася бадзёрасьць, смага да гэтага сумятлівага, пярэстага жыцьця, поўнага здаровага, магутнага руху.

А тое, што было, адлятала некуды ў далеч, здавалася даўно-даўно прамінулым, ахіналася туманам зыбучым.

Успомніліся словы Арончыка:

— Кветка пажоўклая...

Так. Кветка пажоўклая. І таму адляцела, адпала ад дрэва жыцьця, зваліла месца здароваму, сьвежаму.

І нямала было такіх кветак, што прыцягнуліся
к сонцу Кастрычніка, што закрасавалі ў ім цветам
жывым, пышна-дзеіным.

Але глыбока ўрасьлі карані ў атрутна-гнілую
глебу, набраклую лёкам сьмяртэльным.

І ня вытрымалі палкага сонца.

Пажоўклі...

АДНА ПАРТЫЯ Ё ШАШКІ

Гэта—з таго часу, калі ў маладой савецкай краіне полымем барацьба бушавала, калі ў сьмяротную бойку схопіліся былі паўстаўшыя работнікі з сваімі адвечнымі ворагамі—панамі. Тады кожны куток нашай краіны працяты быў вострай напружнасьцю, якая часам прасякалася агнявымі бліскавіцамі бурных уздымаў.

У той час на кожным кроку хаваліся ў цемры падкалодныя гадзіны. Часам выпаўзалі яны на сьвет і атрутныя джгалы паказвалі. Мужыкі-сярмяжнікі зьніштажалі іх сваімі рукамі мазольнымі, карузнымі. І ня было тады меры мужычай моцы жалезнай, ня было меры й пневу народнаму, бурнаму.

У фольварку Струшні тры дні паслугачы панскія сядзелі замацаваўшыся. Абкружаны былі калыцом непарушным—чырвонаармейскім атрадам на чале з Асначом—селянінам-гэроем. Не здаваліся, хоць і бачылі, пэўна, што ня будзе ратунку. А мо' чакалі адкуль дапамогі?

Аснач наўмысьля ня браў фольварка з бою: хацеў жыўцом захапіць непакорных бандытаў. Расстанавіў вакол панскага дому людзей сваіх, сам сядзеў у старажоўскай халушцы, што ад дому кро-

каў на сто ля дарогі стаяла. Пад вусамі густымі, вялізнымі хаваў увесь час хітравата-давольную ўсьмешку. Пэўна, сам сабе думаў:

— Няхай пасядзяць сабе троху, адпачнуць пасья працы. А канец—адзін...

Ноччу панскі дом хаваўся ў староожкую цемру. Тады Аснач падыходзіў да дому і бязушынку хадзіў навакол. У паўголаса аклікаў чырвонаармейцаў, бадрыў іх вясёлым жартам. А сам усё хадзіў і ўсё слухаў пільна, уважна, ці ня робіцца што там, за сыцяной, ці не гатуюцца да чаго няпрыяцелі.

На трэцюю ноч, калі ён хадзіў так—бяссонны, настарожаны,—яго чулае вуха злавіла ледзь чутныя рухі ў пакоях. У момант ад чалавека да чалавека перадалася чырвонаармейцам яго перасыцярога. Шчыльней абступілі дом, ля дзвярэй, ля вакон пасталі з нарыхтаванымі стрэльбамі.

Застыгла ўсё, быццам самлела наўкол. Так ціха было, што як з саду над домам праляцела нейкая птушка начная, дык чуцен быў мерны ўзмах яе крыльляў.

Часінка, другая...

Раптам адчыніліся дзверы панскага дому. Уздрыганула паветра ад стрэлу. Невядома, хто першы страляў: ці армейцы, што чакалі каля дзвярэй, ці мо' бандыты, каб спалох узьняць нечакана, палягчыць сабе магчымасьць уцячы.

Потым ужо ў пакоях пашла страляніна. Тлум, замятня... А праз колькі хвілін асьвяціўся дом

святлом няроўным, дрыжачым; з вакон косы віхрыстыя заскакалі па кустох палісадніку.

Гэта Аснач рабіў вобых па дому. Замест лямпы з паперы зрабіў нібы факелы і асвятляў імі пакоі.

Доўга не аставаліся ў доме. Аснач хутка сабраў сваіх хлопцаў.

— У вёску, усе... Пільна сачыць за бандытамі... Рукі скруціць... як мае быць... Марш!..

Пасунуліся няроўнай чарадой па цёмнай дарозе.

У невяліччай вёсцы—вярсты тры ад фольварку—спыніліся. Там мусілі начаваць.

Разышліся па хатах, а забраных бандытаў стоўпілі ў адзін з сялянскіх сьвірнаў. Да іх варту прыставілі. Толькі правадыра іхнага павёў з сабою чамусьці Аснач. Двое чырвонаармейцаў яго вартавалі, трымалі нарыхтаваныя стрэльбы.

Увайшлі ў сялянскую хату. Аснач сеў адразу за стол, задумаўся, паклаўшы твар на далоні. Усе маўчалі. Толькі гаспадар з гаспадыняй нешта шапталі ўцішку. З цікаўствам паглядалі на гасьцей, а больш за ўсё на таго, што стаяў паміж двух узброеных салдатаў.

Яго выгляд прыцягваў да сябе ўвагу. Вопратка нібы панская, але так абшарпалася, што зусім страціла свой калішні выгляд. Калматым шкумацьцем недалужна зьвісьлі парваныя полы сурдугу, а скрозь дзіркі па каленках сьвіцілася брудная бялізна.

Стаяў ён панура, нярухома, апусьціўшы ў дол
сярдзіта прыжмураныя вочы. Твар быццам драўля-
ны, быццам мёртвы. На ім застыгла, закамянела хва-
равітая злосьць.

Аснач раптам узьняў галаву. Акінуў хату ўраз
навесялеўшым, сьветла-іскрыстым поглядам.

— Гаспадыня! А як будзем з вячэрай, га?..

Замітусілася баба, забегала па закуцьці.

— А бадай яно цямілася. Гэта-ж мне з галавы
вон. Ткі праўду кажуць, што сыты галоднаму не
спагадае...

Неяк ураз зьмяніўся ўсіхны настрой. Быццам
нейкі гульліва-радасны промень працяў тую прыж-
рую цяжкасьць, што гнётам вісела ў хацёнцы. Закул-
дыячылі дзеці, загаварылі армейцы. Гаспадар пад-
сеў к Асначу, пачаў гаманіць з ім—сьперш асьця-
рожна, нясьмела. Зазіраў у яго добрадушныя вочы
з цікаўствам, з павагай, распытваў пра падзеі ў
фольварку. Аснач апавядаў, і ўсе сьмяяліся
давольна, радасна.

Толькі адзін палонны маўчаў. Быццам ня чуў,
не ўважаў, што наўкола, углыбіўшыся ў свае аса-
бістыя думкі.

Падалі вячэру. Аснач разгарнуўся, расшпіліўся,
вольна раскапусьціўся за сталом, гатуючыся як
мае быць узяцца за ежу. Па твары разьлілася да-
вольнасьць—шырокая, млявая, якая заўсёды бывае
ў тых, хто пасьяля цяжкае працы знаходзіць сабе
адпачынак.

У гэты момант погляд Аснача спаткаўся з поглядам бандыта. Толькі хвілінку глядзелі яны адзін у вочы другому, але гэтага досыць было, каб Аснач згадаў тое, што перажывае ў гэты момант зьбянтэжаны пан. Скрозь усю тую варожасьць і злосьць, якія сьвіціліся ў прыжмураных вачох, нястрымана прарывалася моцнае жаданьне, і гэта жаданьне, відаць, панавала цяпер над усім пачуцьцём, над усёй істотай гэтага чалавека.

— Есыці! Есыці!—быццам крычалі напружна-бліскучыя вочы бандыта.

І тады Асначу яшчэ весялей зрабілася. Ня было ўжо злосьці на недалужнага, бясьсільнага ворага. Нават жаль нейкі зьявіўся. А панская ўпартасьць, замкнёнасьць здалася сьмешнай і недарэчнай. Ён праказаў вясёла з захаваным сьмяшком:

— Можа пан не адмовіцца павячэраць?

Злосьцю і пагардай бліснулі панскія вочы. Адварнуўся, не глядзеў нават у бок Аснача. Але Аснач ведаў, што голад пераможа ўпартасьць.

— Хлопцы! Разьвяжэце пану рукі, няхай пасілкуецца троху...

Разьвязалі. Пан ня рушыўся з месца. Відаць, змагаўся з сабой. Але ўрэшце ня вытрымаў. Утупіўшы вочы, падышоў да стала. Больш не чакаў, каб прасілі, накінуўся на страву, як галодны зьвер. Мусіць, доўгі час нічога ня еў.

Як скончылі вячэру, як у ціхай сямейнай прытульнасьці зацягнуў сваю ветлую песьню самавар

ля парога, Аснач заўважыў на вакне дошкў ад пашак.

— А бач! Вось дык знаходка... А дзе пашкі? Дзядзька!—зівярнуўся ён да гаспадара.

— А ліха іх ведае... Як быў сын у дварэ, гулялі часам хлопцы... А потым, мусіць, параскідаліся, бо гуляць няма каму, так вось валяюцца...

— Кепска, кепска. Але нішто, мы наробім...

Узяў кавалак хлеба і пачаў крышыць маленькімі шматкамі.

— Ну, сядай, хлопцы, згуляем...

Але з чырвонаармейцаў ніводзін ня ўмеў гуляць.

Аснач зірнуў у бок пана. Той сядзеў за сталом, упяўшы пагляд некуды ў пусты прасьцяг. Думаў усё. На твары цяпер спакой быў, ціхамірнасьць.

«Ці згуляе, ці не?»

Хочацца Асначу ў пашкі пагуляць, дужа хочацца. Пашкі—гэта-ж яго ўцеха найпершая... Пэўна, гуляе пан, але ці згодзіцца? А цікава было-б з ім...

Ён абярнуўся да пана, і той, схаянуўшыся, зірнуў на яго чакаючым поглядам.

— Можа згуляем партыю?—запытаўся Аснач.

— Давайце.

Узяў нейкую паперку з вакна і пачаў таксама, як і Аснач, татаваць пашкі.

Расстанавілі—Аснач хлеб свой пакрышаны, а пан кавалкі паперы.

Чамусьці раптам заціхлі ўсе ў хаце. Армейцы падсунуліся бліжэй, глядзелі з цікавай усмешкай.

Пачалася гульня. Вострая, едкая ціша агарнула хацёнку. Настойным, назольлівым гнётам павісла пытаньне:

— Хто каго?

Глядзела гэта пытаньне з цікавых вачэй армейцаў, з маўкліва-ўпятага ў шашаніцу погляду гаспадара. І нават гаспадыня, сноўдаючыся па хаце, часам падыходзіла да стала і зазірала на шашкі, хоць і не разумела ў іх нічагутка.

Аснач насупіўся. Упарта глядзеў на дошку, асыцярожна, зважна перастаўляў кавалачкі хлеба. І чым далей, тым больш і больш моршчыліся яго бровы, а вусы шаваліліся, як у таракана.

Дзіўная была гульня ў Аснача з панам. Абодва напружыліся, абодвух цалком захапіла адна вострая, палкая думка: каб не прайграць.

У Аснача пад звонку нібы зусім спакойным выглядам хавалася моцнае абурэнне. Адно зьвінела, гудзела ў мазгох: ён шавінен абытраць, ён не павінен падацца. Чаму—невядома, але так трэба, так павінна быць.

І нешта дзіўнае, нязвычайнае рабілася з Асначом. Ніколі ён ня гуляў з гэтакім запалам. Быццам усёй істотай уваштоў ён у шашкі, у гэтыя цьмяныя кавалачкі хлеба, усю моц сваю, волю ўклаў у іх. І здавалася, што гэта ня шашкі ўжо, што ня ў іх

справа. Здавалася, што няма ўжо шашак, што зьніклі яны, распаўзліся, разгарнуліся ў нешта вялікае, шырокае, у нешта бяз форм, без пачатку й канца. І асталіся тут толькі яны ўдвох—адзін проці аднаго—з гэтым панам, што блішчыць варожа вачмі, што ўсьміхаецца ўсьмешкай саманадзейнай.

Абыграць яго, перамагчы! Бо іначай—няма ведама што...

Гульня к канцу падыходзіла. Асталася па некалькі шашак у кожнага. Абодва не паддаваліся.

Густою чырванню пакрыўся акамянелы твар Аснача, вочы заблішчэлі агнём жорсткім, сталёвым. Упарта глядзеў на дошку. У ваччу ўжо ня хлебныя крошкі, а нейкія вялізныя камлыгі каменныя. Здаецца, заваліў-бы, раструшчыў імі гэтыя заядлыя белыя паперкі. А разам з імі і тэтага ўпартага, злоснага ворага.

У парозе гаротна, недалужна пішчэў самавар. Усе на яго забыліся, усе абступілі гульцоў, з зацятым дыханьнем чакалі, чым скончыцца. Ува ўсіх на твары відаць было пчырае спачуваньне Асначу, жаданьне, каб выйграў ён, не паддаўся. І разам—трывога, напружная, палкая.

— А што, калі ды прайграе?..

Гэтак і вышла. Зрабіў Аснач ход дрэнны, няўдалы, і твар пана раптам зайграў давольнай, радаснай ўсьмешкай.

Аснач прайграў. Аснач паддаўся варожаму пану.

Раптам глыбокая цішыня стала жудаснай, эла-
веснай. Дзіўна дапасавалі ёй завывуны, жалобны по-
сывіст самавара.

Узьяўся Аснач. Упяў погляд проста ў твар
пану. У гэтым поглядзе нешта гарэла, бучавала—
шалёнае, лютае.

Пан таксама ўстаў. Сьмела глядзеў у твар
Асначу, усміхаўся злорадна.

І вось тады здарылася тое, чаго, пэўна, ніхто не
чакаў, што спалохам агнявым усіх агарнула.

Аснач выняў з кішэні наган і навёў яго ў пана.
Стрэл быццам ускалануў, разадраў усю хату.

А пасьяля—ціха стала, як у магіле. Пан марудна,
паволі апусьціўся на лаву.

Аснач стаяў нярухома. Ня ведаў ён сам, нашто
забіў пана, за што.

Дый ня думаў пра гэта. Нешта падказала з
нутра, што трэба так, што павінен забіць, што ворат
гэта кроўны, упарты,—узяў і забіў...

Усе моўчкі стаялі, спалоханьня. Усе ўзіраліся ў
недалужна-паніклае панскае цела. І дзіўна, што ні
ў кога ня мігнула ў гэты жудасны момант думка
асуджэньня. Быццам усе згодны былі з Асначом,
быццам кожны разважаў сваім простым, нямудрым
розумам:

— Яму трэ' было гэтак зрабіць...

Дык вось якая была адна партыя ў шашкі...

Гэта было тады, як у нашай краіне барацьба бу-
шавала, як у сьмяротную бойку схапіліся былі паў-
стаўшыя работнікі з сваймі адвечнымі ворагамі—
панамі.

Тады ня было меры мужычай моцы жалезнай, ня
было меры й гневу народнаму, бурнаму...

БАЦЬКАЎ СЫН

Увечары, як Сыцёпка ўпарадкаваў скаціну і, змораны дзённай працай, уваліўся ў сваю мізэрную хатку, маці сказала яму:

— Хоць-бы ты, сыноч, да таткі даведаўся, занёс яму што-якое. Мо' галадуе там, у лесе?

Гаварыла старая ціхім, прытоеным голасам, быццам баялася, каб хто не падслухаў. Сыцёпка таксама ёй адказаў:

— Мамка! Змарыўся я, ног пад сабой ня чую. А ў думках мігнула:

— Лес, нетры... мопільнік па дарозе... Страшна... Здрыгануўся міжвольна. А матка больш не настойвала. Уздыхнула цяжка, глыбока.

— Як сабе хочаш, сыноч...

Колькі ціхай пакоры ў сумным матчыным голасе, колькі журбы нявыводнай!.. Ах, нашто яна так, лепей-бы сварылася, дык ушыўся-б, не папоў на наругу. А так—няма сілы, каб не пайсьці. Хоць і страшна, хоць і жудасыць хапае пры думцы аднэй...

І Сыцёпка папоў. Адразу, нават не пачакаўшы вячэры, бо знаў, што, калі замарудзіць,—больш страху, жудасыці набярэцца.

Сьцёпка добра помніць тоё месца. Там, дзе лёс пераходзіць у батну, дзе пачынае пад нагамі сьлюнява цьмякаць набраклы вільгацьцю дол, там трэба шукаць маленькай вузенечкай сьцежкі. Потым па ёй сярод куп'я, карчоў—валасатых страшыдлаў, паміж чорных лужын бяздонных, пакуль не адкрыецца ўзгорак, быццам нейкая выспа сярод балныбалота. Па ўзгорку направа, у бок, да густога калматага хмызьніку. Там спыніцца, ціханька сьвіснуць...

Сьцёпку самае галоўнае—да лесу дабрацца. Там ня так страшна, бо лес свой, лес ня выдаць. У лесе кожнае дрэва знаёмае, кожная сьцежачка. А вось пакуль да лесу... Вакол вёскі жандары польскія нікаюць, падсьцерагуць часам—крышка тады і бацьку й яму.

А страшней за ўсё—мопілкі. Чаму так баіцца іх Сьцёпка? Чаму такі жах наганяюць яны сваймі старымі пакарожанымі бярэзінамі, сваймі крыжамі паніклымі? Ня верыць Сьцёпка ні ў чарцей, ні ў нябожчыкаў, ведае—глуштва гэта адно, ня ўстануць мерцьвякі з мопілак, не задушаць яго. А вось страшна нечага.

Бязьць Сьцёпка краем дарогі, прыгінаецца нізенька, вострымі вочкамі бяздонную цемру сьвідруе. Ззаду, здаецца, нехта паўзе, насыцігае. Вось хапае ўжо за полы доўгай сарочкі... Уцякаць?..

Не, гэта так, толькі здаецца. А пабегчы—тады прапаў, тады ўжо не адкараскаешся ад страху.

Наперадзе загараджае дарогу цёмная пляма.
Распаўзлася абাপал дарогі, берагі свае ў цемры раз-
бавіла, зьлілася з цемрай. Гэта—мопілкі...

У Сыцёпкі ня сэрца ў трудзёх, жалезны клявец—
гэтак стукае, б'ецца. Але йдзе, ня спыняецца.

Чорная пляма разгарнулася ўшыркі, увабрала
яго ў сваё нутро. З бакоў заплавалі няясныя цыба-
тыя цені крыжоў. Здаецца, пасуваюцца, наблі-
жаюцца да дарогі.

А гэта што?.. Быццам нейкія крокі?.. Не, гэта-ж
сэрца так б'ецца. Глупства. Зараз канец, там поле,
а далей і лес ужо.

Раптам паблізу хруснула нешта. Ірвануўся
Сьцёшка, у нагах нэрвовыя дрыжыкі... Але стры-
маўся, заспакоіў сябе:

— Глупства. Мо' лтушка?

Наўмысьля ход замарудзіў. Пашоў, гледзячы
проста перад сабой у кропку адну. Вось і канец.
Лёгка ўздыхнуў, пшарчэй пасігаў па дарозе.

Лес раптам насунуўся вялізнай хмурай грама-
дой. Як уваходзіў Сьцёшка ў яго, пачуў сябе ма-
ленькім-маленькім, быццам казюлька якая. Але
пасьмялеў, бо хіба-ж можа што стацца гэткаму ма-
ленькаму хлопчыку пад аховай магутнага лесу—
дзядулькі!

Ішоў па лесе вобмацкам. Натыкаўся на дрэвы і,
мінаючы, абымаў іх з нейкай шчырай дзіцячай
ласкай.

Патаёмную сыцежку ўраз адшукаў, бо ня зьлічыць нават, колькі разоў вымерыў ён сваімі маленькімі крокамі гэтую дзікую мясьціну. Па сыцежцы паціху пашоў, мацаў нагой, каб ня зьбіцца, бо троху ў бок—і капут, запрэжнеш у багне. Доўга прышлося цягнуцца. Змора валіла з ног, да зямлі прыціскала. Але йшоў, ня спыняўся.

Урэшце сыцежка вільнула раптам у бок і Сыцёпка пачуў пад нагой цьвёрды, бясспечны тунт. Тут—направа цяпер.

Пашоў вольна, размашыста, нават галаву задраў угару. Цяпер ён не баіцца. Ані крушыначкі! Чаго-ж яму баяцца, калі тут—колькі крокаў—і свае людзі: бацька, хлопцы вясковыя... А як бацька ўзрадуецца!

Вось і хмызнік. Сыцёпка спыніўся. Перавёў дух, каб ямчэй было сьвіснуць, бо гэта-ж самае цікавае. Вось толькі як: ці ў прыгоршчы ці ў два пальцы? Лепш у прыгоршчы, мусіць, бо яно ў яго надта спрытна выходзіць, якраз, як сава.

Сыцёпка склаў рукі, прыладзіўся.

— Фіў...

Усьміхнуўся здаволена. І сапраўды—якраз, як сава... Зараз адкажуць. Тады можна пайсьці.

Але нешта ня чутна. Што-ж гэта, няўжо не пачулі? Трэба другі раз...

Ізноў ня чуваць. Паждоў часінку, яшчэ раз сьвіснуў.

Ізноў ня чутна адказу. Няўжо ўсе паснулі? Ня можа быць, варта павінна стаяць.

І раптам страх ахаліў Сьцёпку. Зноў пачуў сябе адзіночным. Няўжо нікога няма? Няўжо пашлі куды ў іншае месца? Што-ж цяпер? Назад?..

Уявіў сабе Сьцёпка дарогу: балота, могілкі...

— Не, не пайду. Трэ' паглядзець, мо' й сапраўды паснулі.

Сьцёпка палез у кусты. Асьцярожна рассуваў мягкае вецьце, часам спыняўся, прыслухваўся.

Ціха. Ані зыку, ані шолыху.

І чым далей, тым больш ахалляў Сьцёпку жудасны страх. Шчыльней туліўся ён да зямлі, віўся па ёй, як вужака.

Раптам скрозь вецьце агоньчык бліснуў. Сьмялей папоўз Сьцёпка. Зноў агарнула радасьць, здавальненне. Праз колькі крокаў палянку ўбачыў наперадзе. Па ёй сьвет бегае цьмянымі дрыжыкамі, ва-рушыць, карабаціць сонную траву. Гэта—ад вогнішча, што недалужна згасе сярод палянкі. І—што гэта?—вакол нікагутка. Пуста...

Сьцёпка паціху высунуўся на палянку, пільна прыслухваўся. І раптам—быццам ударыла яго што, ашаламіла. Лёг на зямлю, прытаіўся, поўны вострага палкага жаху.

Ці не здалося гэта яму? Не, во яшчэ... яшчэ... Хрыпіць нехта. Ды так-жа страшна, жудасна...

Задрываў Сьцёпка ўвесь. Ляжаў нярухліва, ня знаў, што рабіць. А там усё хрыпіць, усё хрыпіць...

Урэшце Сьцёпка набраўся адвагі, узняўся паціху, пачаў уважна разглядаць палянку.

— Вунь ён!..

На ўскраю паляны цьмяны выблеск згасаючага вогнішча вызначыў цёмную фігуру. Нехта ляжыць, стогне. І больш мусіць нікога няма, адзін ён.

Сьцёпка троху счакаў і потым гукнуў палахліва:

— Дзядзечка!

І сам здзівіўся свайму голасу: такі слабы, ледзь чутны. Другі раз паклікаў:

— Дзядзька!

У адказ зноў пачуўся цяжкі жудасны хрып. Тады ён бліжэй падышоў, пачаў разглядаць. У твар зазірнуў. І раптам кінуўся з дзікім прарэзьлівым крыкам:

— Татачка!..

Бацька пазваў сына. Напружыўся і загаварыў скрозь сударгавую хрыпоту:

— Сьцёпка... сыночак... гэта ты... забілі мяне... знайшлі... выказаў нехта... Уцяклі каторыя... у Седлішча... так згаворана было... Ой, цяжка, баліць...

Зноў захрыпеў, застатнаў. На вуснах злавесным булькатам чорная кроў.

Сьцёпка торка, адчайна плакаў. У распачы туліўся галавёнкаю да бацькавых грудзей.

Бацька раптам заварушыўся.

— Ой... цяжка... гарыць, ой... ой...

Апошні ўздых—і выпрастаўся, змоўк. Сьцёпка перш не зразумеў, потым усё стала ясна.

— Памёр!.. Няма таткі!..

І дзіцячая крыўда агарнула болем пякучым. Сьлёзы яшчэ мацней паліліся, зьмяшаліся з бацькавай крывёй.

З гадзіну сядзеў так ля бацькі, плакаў усё. Потым устаў, азірнуўся.

Вогнішча згасла ўжо. Цемра ўсё заліла, затапіла. У Сьцёпкі ў галаве біліся думкі. Новыя, напружаныя.

— Хто гэта? За што? За што яго татку згубілі?

Успомніў польскіх жандараў, якія ўвесь час бацьку шукалі, якія ня раз яго самога пыталі і білі. І дзіцячыя кулачкі моцна сьціснуліся ад прыліву вострага гневу.

— Гэта яны... яны забілі татку...

І разам у дзіцячай галаве стальлю прарэзалася пастанова:

— Не пайду ў вёску, ня хочу... У Седлішча, кажаў, уцяжлі... Пайду шукаць...

Адважна разгарнуў кусты і пасігаў у той бок, дзе, як ён знаў, было Седлішча...

Матка чакала Сьцёпку. Усе вочы праглядзела, вушы праслухала. Горам ахінулася матчына сэрца.

Няма сынка, ня чуваць.

Няма і ня будзе. Доўга ня прыдзе, дарма, што так пільна яго матка чакае.

Ня прыдзе затым, што ён бацькаў сын і будзе рабіць бацькаву справу...

42 ДАКУМЭНТЫ

1

А Н К Е Т А

Прозьвішча—*Гроцкі*

Імя—*Ігнат.*

Імя па бацьку—*Рыгораў.*

Колькі год—*27.*

Ці жанаты—*Жанаты.*

Нацыянальнасьць—*Беларус.*

Соцыяльны стан—*Селянін.*

З якога часу ў партыі—*3 ліпеня 1917 г.*

2

П Р О Т О К О Л

пасяджэньня №-га павятовага камітэту РКП(б) ад
14 чэрвеня 1919 г.

Слухалі:

IV. Даклад Чарняўскай ячэй-
кі РКП.

Дакладчык т. *Грышчанок.*
Становішча ў Чарняўскай вол.

Пастанавілі:

Організаваць у
Чарняўскай волась-

небяспечнае. Усё больш і больш пашыраецца антысавецкая агітацыя, якую вядуць тамтэйшыя контр-рэвалюцыйныя элементы на чале з сынам быўшага памешчыка Заслаўскім. Агітацыя мае частковы поспех. Настрой некаторых вёсак, асабліва з перавагаю кулацкага жыхарства, варожы да Савецкае ўлады. Гэты самы памешчык Заслаўскі арганізаваў атрад бандытаў, з якім туляецца па лясах і адтуль робіць налёты, наганяючы непамерны спалох на жыхарства. Рабіліся спробы наладзіць у мяст. Чарняўцы пагром, але пакуль што бяз поспеху. Мясцовыя сав. ўстановы працуюць пад пастаяннай пагрозай нападу банды Заслаўскага, якая ўсё больш і больш павялічваецца. Трэба прыняць шільныя і энэргічныя меры, каб наладзіць у Чарняўскай воласьці рэвалюцыйны парадак.

ці рэўком. Старшыней рэўкому паслаць т. Гроцкага. Прапанаваць павятовай надзв. камісіі выслаць атрад па барацьбе з бандытызмам. Мясцовай ячэйцы павесыці самую шырокую агітацыю сярод сялянства.

ГОРАД Н. КАЦЯРЫНЕ МАКАРАЎНЕ ГРОЦКАЙ

Мая любая жонка!

Вось я й прыехаў. Ураз акунуўся ў гэта трывожнае нашпружанае шаветра. Усё вакол нейкае дзіўнае, на ўсім ляжыць нібы нейкая пячатка небясьпекі, няпэўнасьці ў тым, што будзе заўтра. Імя Заслаўскага ня сходзіць з вуснаў. Аб ім складаюць цэлыя байкі. Асабліва тэрорызавана яўрэйскае жыхарства мястэчка. Чакаюць шагрому. І спалох раджае нейкую панічную ўпэўненасьць, што ён будзе. Нашы хлопцы (супрацоўнікі) то-ж баяцца. Ня лёгка дастаецца ўзьняць іхны настрой.

А мне, Каця, дужа добра. Я пачуў сябе ў сваёй стыхіі, як кажуць. Я аджыў тутака. Прыемна памерацца сіламі. Весела! А часамі сьмешна бывае. Я табе перасылаю дзьве запіскі, якія я атрымаў раз-жа пасля прыезду. Пасьмейся разам са мной. Як бачыш, мой прыезд не астаўся незаўважаным. А як табе падабаецца гэтая запіска ад дзяўчыны? Праўда, вар'ятка нейкая?

Эх, Каця, як мне шкода, што цябе тут няма. Але пакуль што жыві там, бо тут небясьпечна, а ты да гэтага яшчэ не прызвычалася. Як троху пацішэе, тады прыедзеш. Пабачыш, што гэта за пекная мясьцінка! Гэты глухі куточак па свайму харакству нагадвае той рай, аб якім ты, пэўна, чула ў дзяцін-

стве. Гушчарны лес, рэчка... Адным словам—усё, што трэба.

Ну, а як ты маешся там? Ня сумуеш па мне? А мо' ўжо знашла сабе ўцеху? Глядзі, бо за вушы нарву, калі што... А цяпер пацалую многа-многа раз, во...

Ну, бывай пакуль што.

1. Гроцкі.

17 чэрв. 19 г.

4

СТАРШЫНІ РЭЎКОМУ ГРОЦКАМУ

Вітаю Вас з прыездам. Чуў пра Вас шмат чаго добрага. Вельмі прыемна мець справу з разумным чалавекам, а не з такімі дурнямі, як да гэтага часу. Але наперад кажу, што ані чорта ня выйдзе ў Вас. Адылі паспрабуйце, калі галавы, вядома, ня шкода. Спадзяюся, што хутка сустрэнемся.

Заслаўскі.

5

Тав. ГРОЦКАМУ

Мне вельмі сорамна пісаць Вам, але я прывыкла заўсёды быць простаі і шчырай. Вы мне ўпадабаліся з першага разу, як я Вас убачыла. Чаму—я ня ведаю. Вы мне здаліся моцным, дужым мужчынам,

гэроем. Я знаю, што Вы заняты важнай справай, што Вам няма часу глупствам займацца, але так хочацца мне пазнаёміцца з Вамі, што я сама першая прашу Вас аб гэтым. Мне здаецца, што сярод працы ў Вас знойдзецца калі вольная часінка, каб аддаць яе дзяўчыне, якая Вамі вельмі цікавіцца.

Ніна (Загорная, 17).

Р. С. З падаўцам гэтага дайце адказ. Хоць пару слоў.

6

ЗАГОРНАЯ, 17. НІНЕ.

Пару слоў? Калі ласка—тры: кіньце глупствам займацца.

7

ЗАГАД № 1

Чарняўскага валаснога рэволюцыйнага камітэту ад
18 чэрвеня 1919 г. м. Чарняўка.

З гэтага дня мяст. Чарняўка і воласьць абвешчаецца на ваенным становішчы. Хадзьба па мястэчку пасья 11 гадзін вечару дазваляецца толькі асобам, якія маюць належныя пропускі. Ніякіх сходаў, вечарын і інш. наладжваць без спецыяльнага дазволу Рэўкому не дазваляецца. Катэгорычна забараняецца распаўсюджваньне ўсякіх неправяраных чутак, якія наганяюць спалох і дэморалізуюць жы-

харства. Распаўсюджваньне такіх чутак будзе раз-
глядацца, як крымінальнае злачынства, і вінава-
тыя будуць аддавацца пад суд. Просьба да ўсіх гра-
мадзян затрымліваць на месцы асоб, якія займаюцца
гэтым, і накіроўваць іх у Рэўком. Кожны селя-
нін і рабочы павінен помніць, што толькі агульнымі,
злучанымі патугамі мы здолеем зьнішчыць зла-
чынны бандытызм і наладзіць у воласьці рэволю-
цыйны парадак.

Старшыня рэўкому *Гроцкі*.

8

Л І С Т

Таварышу Раўкому ад селяніна вёскі Кудла-
таўкі, Чарняўскай воласьці Лявона Пстрычкі ў соб-
сьцьвенныя рукі очэн сакрэтна таварыш Раўком я
хачу табе паведаміць, што пан у нашай вёсцы ме-
стапрабываньне маець і часта наяджаець у нашую
вёску з сваймі бандытамі к багацею нашаму Данілу
і заўтрача небяспрыменна надвечоркам прыедуць і
Даніла самагону нагнаў будуць частавацца толькі
таварыш Раўком каб ніхто ня знаў што я табе напі-
саў бо я мужык бедны і мяне небяспрыменна
заб'юць. Дык прыяджайце заўтрача і забярыце
гэтага пана і ўсю яго банду ў нашай вёсцы толькі
таварыш раўком нікому не кажыце, што я напісаў
вам аб гэтым...

П Р О Т О К О Л

экстраната пасяджэньня Чарняўскага Рэўкому ад
20 чэрвеня 1919 г.

Слухалі:

І. Т. Гроцкі. Зачытвае ліст ад селяніна в. Кудлатаўкі Лявона Пстрычкі і прапануе безадкладна выслаць у вёску Кудлатаўку ўзброены атрад. Т. Гроцкі зазначае, што гэта вельмі зручны выпадак, каб адразу і без вялікіх ахвяр распарадкавацца з бандай.

Т. Зянькевіч. Катэгорычна супроць такога пляну. Нельга даваць веры нейкаму селяніну, якога ніхто ня ведае. Можна тут якая пастка?

Т. Грышчанок. Я добра ведаю Пстрычку. Гэта бядняк, які шчыра падтрымлівае Савецкую ўладу і якому, бязумоўна, можна давяраць.

Т. Зянькевіч. Усё роўна ні ў якім выпадку ня трэба па-

Пастанавілі:

Зараз-жа выслаць у в. Кудлатаўку атрад па барацьбе з бандытызмам.

сылаць атраду. Лепш паслаць
выведнікаў і распазнаць, як
там і што, а таксама вызваць
і дапрасіць гэтага Пстрычку.

Т. Гроцкі. Марудзіць нель-
га. Ліст пісаны відаць яшчэ
ўчора, значыць бандыты бу-
дуць сёння ўначы. Ні разьве-
даць ні дапрасіць Пстрычку
мы ня справімся. Прапусьціць-
жа гэты выпадак мы ня маем
права, бо кожная гадзіна ба-
нінныя дасьць нам новыя бязь-
вінныя ахвяры. Мы нічым не
рызыкуем, бо на чале атраду
Мякуш, а гэта такі чалавек,
які ня зблыша ні ў якім ста-
новішчы.

Т. Зянькевіч.

.....

10

(У БЛЁК-НОЦЕ ГРОЦКАГА)

... Зянькевіч... Зянькевіч... Зянькевіч... ня трэ-
ба... ня трэба... азнаёміцца... не сыпяшацца... Дзіўны
гэты Зянькевіч...

ЗАГАД № 57

Па асобым атрадзе камандзіра Мякуша Саўкі ад
20 чэрвеня 1919 г. м. Чарняўка.

Праз дзьве гадзіны выступаць на бандытаў. Пакуль што ні шкні. Калі хто, так вапу так, шкне хоць слова, пратаню ў каршэнь ка ўсім чарцям. Глядзі мне, хлопцы, каб не падгадзілі. Не пяршыня-ж вам, чэрці лысыя.

Камандзір *Мякуша Саўка*.

Пісар *Чаклюшкін*.

ГОРАД И КАЦЯРЫНЕ МАКАРАЎНЕ ГРОЦКАЙ

Мая дарагая Кацечка!

Што-ж ты гэта маўчыш? Яшчэ аніводнай пісулькі не напісала. Думаеш, лёгка гэта так жыць, ня ведаючы, што там робіцца з любым пісклёнкам? Гэта-ж часамі дык так балюча, крыўдна робіцца. Хочацца злавацца на цябе, дужа злавацца. Але хіба-ж я магу злаваць, калі так моцна люблю.

Як не шанцуе нам, Каця! Толькі ажаніліся, толькі пачалі наша супольнае жыццё і ўраз прышлося расстаць. Нават ня было часу, каб як мае быць пазнаць адзін аднаго—блізка, глыбока. Ты ведаеш, Каця, на мяне часам находзіць сумненьне. Я

так мала яшчэ знаю цябе. Мо' ты зусім не такая, як я цябе ўяўляў і ўяўляю? Мо' я памыліўся? Ты даруй мне, даражэнькая, але гэтакія думкі часам лунаюць у маёй галаве. І як мне цяжка бывае тады, каб ты ведала. Цяжка і страшна часосыці. Быццам баюся, каб усё тое, што я стварыў у сваім уяўленьні, тыя мары аб таварыстве, дружбе, якія гадую я ў сэрцы, каб усё гэта раптам не разляцелася, не рассыпалася попелам брудным... Ну, добра. Гэта так сабе, Каця. Мабыць ад таго, што я так моцна цябе пакахаў. Хутка ўбачымся, тады добра пагутарым.

Цяпер 11 гадзін вечара. Сяджу ў Рэўкоме, чакаю вестак ад Мякуша. Ён паехаў з атрадам у адну вёску, дзе павінны быць бандыты. Ты, Каця, помніш гэтага мядзведзя Мякуша? Што гэта за любы хлапец! Колькі ў ім шчырасыці, адданасыці справе і колькі дзіцячай прастаты! А як яго армейцы любяць. Яны за ім гатовы пайсьці хоць у пекла. Эх, каб такіх больш у нас хлопцаў было!

А як марудна паўзуць хвіліны. Як цяжка так сядзець і чакаць. Здаецца-б птушкай паляцеў туды сам. Але хлопцы ня пускаюць. І Мякуш ня любіць, каб каля яго лішнія блыталіся.

Справы нашы наогул нішто. Жыхарства блізка ўсё на нашым баку. Я кожны дзень выяжджаю ў якую-небудзь вёску—праводжу там мітынгі, гутаркі. І да мяне кожны дзень гурмай сяляне прыходзяць. Кажуць: «О, каб мы ведалі, што гэта за штука—Савецкая ўлада! А то нам вунь што казалі»...

Відаць, спрытна агітавалі тут паны контр-рэволюцыянэры...

Ну, бывай, мая красачка! Не забывайся, пішы. Многа-многа пішы, аб усім чысьценька. І рыхтуйся прыехаць да мяне. Я дык з шалёнай нецярплівасьцю чакаю таго дня, калі ўбачу цябе і моцна-моцна пацалую...

Бывай яшчэ раз. Пішы.

20 чэрвеня 19 г.

Ігнась Г.

13

Г Р О Ц К А М У

Сволачы, сьцэрвы, халеры, паскуднікі... І ты разам з імі, мой любы! Прыехаў, называецца, выступіў на бандытаў. Хоць-бы на сьмех з поўчалавека. Ня толькі бандытаў, а й сьледу іхнага ані званьня. Пстрычка твой—сапраўдная пстрычка. Ну, але добра. Пабачым, што далей. Чакай мяне сёньня к вечару. Пакуль што плаабнюхаю тут. А кулака, у якога меўся быць Заслаўскі, забраў прывязаў табе,—рабі, што хочаш. Чуе мой нос, што тут ня ўсё чыста. Бывай!

Мякуш Саўка.

21-VI—19 г.

в. Кудлатаўка.

14

ЧАРНЯЎСКАМУ РЭЎКОМУ

Пачатак ня надта ўдалы. Але не зважайце на гэта. Ня грацьце надзеі сустрэцца са мной, бо я маю

на ўвазе зрабіць усё ад мяне залежнае, каб паблізіць гэту сустрэчу.

Заслаўскі.

Р. С. А Пстрычку я пстрыкнуў. Хай ня лезе, куды ня просяць.

15

П Р О Т О К О Л

сьледства па справе аб прыкрыцьці банды Заслаўскага і дапамозе яе контр-рэволюцыйнай дзейнасьці.

Селянін в. Кудлатаўкі, Чарняўскай вол., N-га павету Даніла Брудаў, 43 год, жанаты, беспартыйны, са слоў яго пад судом і сьледствам ня быў,— паказаў па гэтай справе наступнае:

З Заслаўскім я пазнаўся месяцы паўтары таму назад. Я тады ня знаў, хто ён і чым займаецца. Я толькі знаў, што ён сын памешчыка Заслаўскага і жыве ўтайку. Прыяжджаў ён да мяне ў сярэднім раз на тыдзень. Кожны раз з ім было чалавек 8 таварышоў. Звычайна яны гулялі цэлую ноч, шлі самагонку, якую мне прыходзілася дастаўляць, бо яны вымагалі гэтага. Уночы прыходзілі дзеўкі з мястэчку, відаць—гуляшчыя, і таксама з імі гулялі. Я хацеў колькі раз даказаць на іх, але баяўся, бо пагражалі забіць. У той вечар, калі прыяжджаў атрад, Заслаўскі таксама быў, але нейкі незнаёмы

хлѡпец прынёс яму запіску, прачытаўшы якую Заслаўскі раптам сабраўся і зьнік, строга загадаўшы, каб я нікому не таварыў аб тым, што ён быў. Больш па гэтай справе паказаць нічога ня маю.

16

(На платох у мястэчку й па вёсках).

Г Р А М А Д З Я Н Е !

Два гады ўжо, як вы зносіце нячуваны прыгнёт і зьнявагу. Два гады, як вы ня можаце вольна дыхнуць, як на вашым карку сядзяць вашыя лютыя ворагі—бальшавікі і жыды. Гэта новыя паны, якія прышлі ў нашу краіну, каб забраць наша дабро, каб зьнішчыць нашу гаспадарку, каб зачыніць нашы праваслаўныя цэрквы, абярнуць іх у жыдоўскія школы.

Грамадзяне! Годзе цярпець гэты здзек! Годзе быць паслухмянай скацінай, з якой робіць усё, што хоча, няма ведама хто! Усе, каму дорага наша айчызна, хто шануе веру сваю хрысьціянскую, бярэце аружжа й приходзьце папоўніць рады тых, хто вышаў на змаганьне за волю й жыцьцё.

Усе да нас!

Усе за аружжа!

Камандзір вольнага атраду паўстанцаў

Заслаўскі.

(З газэтнае хронікі)

БАНДЫТЫ ЗЛАЧЫНСТВУЮЦЬ

У раёне Чарняўскай воласьці сабралася хэўра бандытаў, на чале якой стаіць вядомы контр-рэвалюцыянар сын памешчыка гэтай мясцовасьці— Заслаўскі.

Банда робіць напады на вёскі, зьніштажае ўсіх, хто мае якую-небудзь блізкасьць да Савецкай улады, не гаворачы ўжо пра камуністых, руінуе сялянскую гаспадарку. У банду зьбіраюцца ўсе тутэйшыя рэакцыйныя элемэнты, і яна ўсё больш і больш павялічваецца, наганяючы спалох на жыхарства і пагражаючы нават мясцовым савецкім установам.

Да зьнішчэньня банды прыняты пільныя меры, але да гэтага часу напасьці на сьлед Заслаўскага не ўдалося.

П Р О Т О К О Л

пасяджэньня Чарняўскага Рэўкому ад 25 чэрвеня
1919 г.

С л у х а л і:

т. Гроцкі. Становішча ў во-
ласьці робіцца ўсё больш і

П а с т а н а в і л і:

Прыняць пропозы-
цыі т. Гроцкага.

больш трывожнае. Банда расьце. Урэшце мы ня можам лічыць сябе забясьпечанымі ад нападу на валасны цэнтр. Трэба прымаць пільныя і энэргічныя меры. Пакуль што мы ня можам спадзявацца на дапамогу з павету. У нас ёсьць весткі, што сталая сяліба банды ў Кудлатаўскім лесе, што паміж вёсак Кудлатаўкі і Сёмкава. Я прапаную во што:

1) Правесьці шырокую агітацыю сярод сялянства, каб зьнішчыць ахаліўшы ўсіх спалох і знайсці з боку сялянства актыўную дапамогу ў змаганьні з бандытызмам. Для гэтага выслаць на вёску нашых лепшых партыйных і савецкіх працаўнікоў.

2) Зараз-жа выслаць атрад Мякуша ў той раён, дзе па вестках знаходзіцца Заслаўскі.

3) Тэлеграфаваль у павет аб становішчы ў воласьці і праціць вайсковае дапамогі.

т. Зянькевіч.

СТАРШЫНІ РЭЎКОМУ ГРОЦКАМУ

«Ня шукай мяне ў лесе шумлівым, пад зялёнаю
сховай разложыстых дрэў». Дый наогул—кінь ты,
усё роўна ня зловіш. Лепш пачакай, хутка ўба-
чымся...

Твой шчыры вораг

26-VI-19 г.

Заслаўскі».

Г. ГРОЦКАМУ

Я зноў пішу Вам. Помніце тую запіску ад невя-
домае Ніны, якую вы атрымалі, як толькі прыехалі
к нам? Я знаю, Вы пасьмяяліся толькі. Ды зрабіць
іначай вы й не маглі. Пэўна, падумалі: «Во, рас-
пусьніца нейкая, на шыю чапляецца з першага
дня»... Так, вядома распусьніца, бо хіба-ж іншы хто
мог так зрабіць? Распусьніца, так, я гэта адкрыта
кажу Вам. Як кажуць—простытутка. Ну, што-ж,
доля такая.. Але цяпер я ня маю замеру чапляцца
на шыю Вам—не да таго цяпер Вам, дый мне так
сама. Вы, пэўна, зноў будзеце сьмяяцца, калі я
скажу, што хачу вас бачыць і гаварыць пра сур'ёз-
ныя грамадзкія справы. Простытутка і грамадзкія
справы... Дзіўна, сапраўды? І сьмешна? Але чаго ня
бывае на сьвеце! Калі Вы захочаце са мной уба-
чыцца, Вы пераканаецеся, што й такі чалавек, як я,
можа знадабіцца ў вашай справе. Я сама ня ведаю,
чаму мне захацелася гэта зрабіць. Можна ўсё тое,
што перажыла я, што сыцярпела за сваё ня вельмі

прыгожае жыцьцё, можа ўсё гэта раштам радзіла ўва мне злосьць і нянавісьць, якая штурхае мяне на гэта, якая прымушае ісьці да вас, далучыцца ўсёй істотай да вашых імкненьняў, да вашай работы? Можна й так? Я сама ня ведаю, што мной кіруе. Я раскажу Вам усё, як убачымся, я раскажу Вам пра ўсё жыцьцё маё, у якім Вы, пэўна, знойдзеце многа цікавага. І я спадзяюся, што Вы паможаце мне разабрацца ў маёй душэўнай блытаніне, вызначыць месца маё ў жыцьці і паможаце мне зрабіць тое, што я надумала. Пакуль што—бывайце! *Ніна.*

21

У N-скі ПАВЯТОВЫ КАМІТЭТ РКП(б)

Абавязак старога сумленнага партыйца прымушае мяне апісаць вам сапраўднае становішча ў нашай Чарняўскай воласьці. Становішча гэта вельмі і вельмі небясьпечнае. Бандытызм усё расьце, пагражае неўзабаве ахапіць усю воласьць і перакінуцца за яе межы. Жыхарства траціць давер'е да Савецкае ўлады, бо бачыць, што яна нічога ня можа зрабіць, каб зьнішчыць бандытызм. Прычыны ўсяго гэтага—няўдалае, няўмелае кіраўніцтва таварыша, які стаіць на чале Рэв. камітэту. Трэба прыняць пільныя меры, бо іначай можна чакаць вялікай небясьпекі для ўсяго павету.

Сябра рэўкому

27 чэрвеня 19 г.

Зянькевіч.

Л І С Т

Міламу майму мужу Саўку Ларывонаву Мякушу ад законнае супругі яго Арыны Аксэнтавай Мякушыхі.

У першых страках майго ліста сьпяшу паведаміць вас, дарагі мой муж Саўка Ларывонаў, што мы жывы і здаровы, чаго і вам жадаю . . . . .

Яшчэ кланяецца сын ваш Рыгор Саўкаў Мякушаў і ён ужо хадзіць пачынае і гаворыць «тата» і «мама». А жонка твайго прадсядацеля круціцца і хлапцоў водзіць, а пра яго й ня ўспомніць. І скажы яму, што яна б..... і круціцца, як апошняя шлюха.

Астаюся ваша любімая супруга

Арына Мякушыха.

(У БЛЁК-НОЦЕ ГРОЦКАГА)

28 чэрв. 19 г. Першы раз у жыцьці бяруся пісаць дзеньнік. Дзіка й неразумна. Але-ж неяк так чалавек ужо ўроджан, што, калі гора-бяда якая, калі цяжкім жыцьцё робіцца, дык хочацца, як той казаў, выліць каму-небудзь сваю душу, падзяліцца думкамі й перажываньнямі. Раней ёй пісаў, выліваў

усё, раскрываў душу. А цяпер?—Мякуш ёсьць... Але ён не зразумее ўсё роўна. Не, ён надта прасты для гэтага. Ён так, як жонка яго: «круціцца», «хлопцаў водзіць», «б.....»—і ўсё, на гэтым канец, больш ня можа быць гутаркі й думкі... А ў мяне ня выходзіць так. Мне шкода, што разьбіўся той пекны будынак, які я пабудаваў з сваіх мар, што запэцкаўся ў гразь той вобраз, які я стварыў у думцы сваёй, які я злучыў з яе асобай. Эх, Каця, Каця! Ці ведае яна, як цяжка мне разлучацца з тымі думкамі, марамі, якія я песьціў, гадаваў у сабе з першага дня знаёмства з ёй? Якая яна была любая, простая тады, якой блізкай, роднай здавалася! Думалася, што можна смела пайсьці з ёй у жыцьцё, што шчырым, верным таварышом будзе, памоцнікам... А мо' трэба было сюды яе ўзяць, каб акунуцца разам у стыхію жыцьця? Мо'б гэта стыхія бурлівая зрадніла, зьвязала путамі таварыства?.. Але не, усё роўна. Так яшчэ лепш, што адразу выявілася. Лягчэй так усё-ткі...

Ну, годзе. Досыць папускаць лейцы, бо так дакаціцца можна чорт ведама да чаго. Час не такі, каб раставаць у блакітна-ружовай чмуце розных «перажываньяў». Агульная справа прымушае забыцца на асабовае, растапіць гэта асабовае ў тым шырокім, агнёвым, што гарыць, бушуе магутным уздымам, што з трукатам, з гулам варочае камні цяжкія гісторыі. І нічога няма тут такога—зусім проста. Толькі больш працаваць, так працаваць,

каб часу ня было на думкі розныя. І тады на ўсе-чыста забудзенся. А калі адгукнецца часам глыбока там недзе, у сэрцы ці яшчэ дзе-небудзь,—тады зубы сапчэрыў ды йзноў за работу.

Так. Здаецца справы наладжваюцца ў нас. Жыхарства блізка што заспакоена. Сярод сялян моцнае абурэньне супроць бандытаў. Пры гэтых абставінах можна ўраз справіцца з імі. Але сярод нашых ёсьць здрада. Адкуль-жа б ведаў Заслаўскі ўсё, што мы толькі надумаем рабіць? І што, калі спраўдзяцца мае падазрэнні?

А гэта... Пашлю сёньня к ёй. Хай прыдзе. Цікава. А мо' паспрабаваць замяніць тое туманнае, зыбкае, больш простым, рэальным? Мо' пашукаць у гэтай дзяўчыне спосабу пазбыцца пгчымлівых успамінаў аб тэй? Кажуць, што клін выганяецца клінам...

24

ЗАГОРНАЯ, 17. НІНЕ

Тое, што Вы напісалі мне апошні раз, зацікавіла мяне і як савецкага працаўніка і проста, як чалавека. Ахвотна пабачуся з Вамі. Калі гэта Вас не кампромэтуе, прыходзьце да мяне сёньня ўвечары. Буду чакаць.

Гроцкі.

ГОРАД Н. КАЦЯРЫНЕ МАКАРАЎНЕ ГРОЦКАЙ

Мяне перш дзівіла Ваша маўчаньне. Цяпер мне ўсё ясна і зразумела. Я не скажу, што я чакаў таго канца, але думка аб магчымасьці гэтага даўно ўжо жыла ўва мне. Мяне часта забірала сумненьне: ці не памыліўся я ў Вас, ці не стварыў я сам сабе нейкую мару, якую на непаразуменьні злучыў з Вашай асобай?—Так яно й вышла.

Я сам ня ведаю добра, нашто я пішу Вам. Пэўна лішняе гэта. Але мне хочацца ўсё-ткі сказаць Вам колькі слоў, апошніх слоў. Эх, Каця, Каця! Як цяжка было мне, калі я ўзнаў і зразумеў, што памыліўся ў табе. Мне й цяпер яшчэ цяжка бывае часамі, калі старое ўспомніцца. Але я знаходжу ўцеху сабе ў безадхлыннай рабоце. Ды яшчэ часамі ў іншым у нечым. Хочаш, скажу?...—У абнімках жанчыны, якую завуць простытуткай. Ты, пэўна, моршчышся? Дарма, бо часамі простытуткі бываюць лепшыя за «сумленых» жанчын. Ды ўрэшце, хто разьбярэ, дзе канчаецца сумленая жанчына, а пачынаецца простытутка?..

Ну, годзе. У мяне ёсьць просьба да Вас. Апошняя просьба. Не завіце нідзе і ніколі сябе маёй жонкай, бо Вы ёй ніколі ня былі і ня будзеце.

Гроцкі.

1 ліпеня 19 г.

ГРОЦКАМУ

Нікаю, як сабака, высалаліўшы язык. Здаецца, натрапіў на гарачы сьлед. Мой атрад удвая пабольшаў. Далучыліся хлопцы сялянскія. Не раўнуючы, як на ваўкоў вышлі з аблавай. Адным словам, прыцель, усё добра. Так што скоро зловім. А хітры, халера, як чорт...

Мякуш Саўка.

ТЭЛЕГРАМА

30-VI—19 Н партком

Становішча адчайнае кропка зьнімеце Гроцкага прымайце меры.

Зянькевіч.

ТЭЛЕГРАМА

3-VII—19 Чарняўка рэўком Гроцкаму

Перадайце справы часова Зянькевічу прыяжджайце незабаўна №

Сакратар парткому (*подпіс*).

(У БЛЁК-НОЦЕ ГРОЦКАГА)

3 ліпеня 19 г. Зноў пішу. Зноў хочацца падзяліцца хаця з паперай сваімі думкамі. Тэлеграма з парткому... Ці ехаць, ці не?—Не, тут, мусіць, непаразумьне нейкае. У такі момант нельга пакідаць

свайго месца. Я павінен быць тут, гэтага патрабуе справа. Ня йначай тут нечыя злосныя хітрыкі, бо ў апошнім даносе я добра выклаў сапраўдны стан воласыці, і парткому павінна быць ясна, што я не магу цяпер выехаць адсюль. Трэба скарыстаць сучасны настрой сялянства, узрушанага супроць злачынцаў, каб ураз расправіцца з бандытызмам. Раптоўны выезд, замена старшыні рэўкому ў такі напружаны момант, бязумоўна, народзіць розныя чуткі і плёткі і шкодна адаб'ецца на справе.

А дзіўна як складаецца жыццё! Ужо тыдзень, як я знаюся з Нінай. Ужо тыдзень, як я прыглядаюся да яе і знаходжу ў ёй усё больш і больш цікавага. Простытутка... Я-б не назваў яе так, мая мерка ня гэткая. Што-ж там, што жыццё, як кажуць, «распуснае». Але хіба-ж можна назваць простытуткай таго, у кім так многа здаровых жывых парываньяў, у каго душа поўніцца такімі цэльнымі, такімі шчырымі пачуццямі?

Жыццё над ёй пасьмяялася, добра пакомчыла яе. Ня жыццё, а лад той злачынны стары. Яна адна з тых незадаволеных, злосных, што поўны вострага магутнага протэсту, што гатовы гэты протэст абярнуць у гарачую ўпартую чыннасьць, у дзейнае парываньне. Яна прышла цяпер да нас. Я ня верыў адразу, мне сьмешна было. Цяпер ужо ясна мне, што яна сапраўды прышла. Прышла, бо зразумела, што яна—наша, што протэст яе—гэта наш агульны

протэст, які выліўся ў рэволюцыю, што незадово-
леньне яе—гэта адвечнае агульнае незадоволенне
ўсіх, каго ціснуў, ламаў стары лад.

Яна, відаць, кахае мяне. Сьмешна неяк—ні з та-
го ні з сяго... А я?—Мне з ёй лягчэй, я забываюся на
тую. Я гавару з ёй, як з таварышом, і яна разумее
мяне. З гэткай можна рука ў руку працаваць і зма-
гацца. Гэткая ня здрадзіць... Цікава толькі, чым
кончыцца гэта...

30

Т Э Л Е Г Р А М А

4-VII-19 N партком.

Стан справы не дазваляе выехаць зараз кропка
падрабязна даносе. *Гроцкі.*

31

КАМАНДЗІРУ АТРАДУ ТАВ. МЯКУШУ

З гэтай запіскай прыдзе да цябе дзяўчына. Яна
можа нам дапамагчы. Як—аб гэтым яна сама раска-
жа. Памойму, ёй можна даверыць. Як ты думаеш?
Зірні на яе сваім сур'ёзным жорсткім поглядам,
знаеш, такім, як ты часам глядзіш на бандытаў, і
твой інстынкт падкажа табе, хто яна й што. Пры-
сылай спраўна даносы аб рабоце. Я ведаю, што ты
ня любіш гэтага «шэцканьня паперы», але, братка,
так трэба. Бывай!

5 ліпеня 19 г.

Старшыня Рэўкому *Гроцкі.*

ГРОЦКАМУ

Дзяўчыну тваю атрымаў у цэласьці. Глядзеў на яе больш, чымся ты загадаў, але, апрача вялізных чарнюшчых вачэй, нічога ня ўбачыў. Прыгожая дзеўка, дабро. І, здаецца, свая. Мы з ёй адразу зьнюхаліся. Атрад пасылаю ў мястэчка на чале з Кузьмёнкам. Будзем працаваць з дзяўчынай. Ты ня думай там абы-што... Ды не, ані ў зуб, цэлай астанецца. Як трэба будзе шадмога, накажу. Аб усім, што ўзнаеш пра мяне, ані пісьні, бо сам ведаеш, адным словам—бывай!

Мякуш Сайка.

ПРОТОКОЛ

пасяджэньня №-та павятовага камітэту РКП(б) ад
8 ліпня 1919 г.

Слухалі:

II. Аб барацьбе з бандытызмам.

Дакладчык т. Н. З кожным днём мы атрымліваем з Чарняўскае воласьці ўсё горшыя і горшыя весткі. Бандытызм расьце, ахапляе ўсё большы раён і папражае перакінуцца ў суседнія воласьці. Сялянства спагадна адносіцца да банды-

Пастанавілі:

1) У другі раз прапанаваць т. Гроцкаму неадкладна здаць справы т. Зянькевічу і зьявіцца ў шартком.

2) Паставіць на від таварышу Гроцкаму яго недысцы-

таў і варожа да ўлады. З офі-
цыйных даносяў старшыні Рэў-
кому Гроцкага гэтага ня відаць,
усе яны працяты оптымiстыч-
ным настроем, але сябра таго-ж
рэўкому т. Зянькевіч, стары
надзейны партыец, і іншыя та-
варышы засыпаюць лістамі і
тэлеграмамі аб крытычным ста-
новішчы ў воласьці і ўсе ў
адзін голас тлумачаць гэта ня-
здольнасьцю і няўмеласьцю
Гроцкага. На тэлеграну, якою
Гроцкі быў выкліканы сюды, ён
адказаў вась як (чытае тэле-
граму Гроцкага). Нам трэба
дакладна абгаварыць гэта пы-
таньне, абмежаваць усё і пры-
няць канчатковыя і самыя
энэргічныя меры, бо

плінаванасьць, якая
выявілася ў невыка-
наньні загаду парт-
кому.

3) Выслаць у Чар-
няўскую воласьць
дадатковую вайско-
вую сілу.

Т Э Л Е Г Р А М А

9-VII—19. Чарняўка рэўком

Высылаецца вайсковая дапамога кропка Гроцка-
му здаць справы Зянькевічу і неадкладна зьвявіцца
партком. Сакратар парткому (подпіс).

ГРОЦКАМУ ўВА ўЛАСНЫЯ РУКІ

Прысылай атрад у вёску Сёмкава сягоньня ўночы. Зрабі так, каб аб гэтым ня знаў ніводзін чалавек. Асабліва сыцеражыся Зянькевіча. Чаму—аб гэтым, пэўна, дазнаешся, як прачытаеш перасланую разам з гэтым запіску. Я выпадкова адабраў яе ў аднаго хлапца, які адмовіўся даваць якія-б ня было тлумачэньні. Хлапца я здаў шакуль што ў Кудлатаўскі комбед, а запіску табе пераслаў. Прыгледзься да пісьма і параўнай яго з пісьмом некаторых нашых. Пакуль што—бывай. Чакаю людзей.

Мякуш Сайка.

9-VII—19 г.

Сыцеражыся дзяўчыны, Нінай завуць, простытутка. Яны апошні час з Гроцкім нешта вадзіліся і потым, здаецца, яна пашла ў атрад к Мякушу. Мей гэта на ўвазе. З Гроцкім хутка разьвітаемся, справа ідзе добра.

Добры дзень, Гроцкі!

Шпіу табе з саменькіх лап зьвера. Цікава, га? Я ў захапленні проста, таму можа й лёгка мне траць сваю ролю. Каб ты ўбачыў мяне, якая я добрая артыстка. Я ня ведала, што маю такі та-

лент. А што асабліва цікава, гэта тое, што гульня мая—гульня са сьмерцю. Так, жыцьцё маё, як кажуць, вісіць на валаску. Я бачу, што ён нібы трохі дагадраецца. Мо' гэта й ня так, але ўсё роўна: калі што, дык першая куля прызначана мне. І ведаеш, Гроцкі, я ані-ні не баюся. Я проста не пазнаю сябе. Мне так радасна, добра. У мяне-ж цяпер так пэўна, так многа чаго ў жыцьці. Цяпер мне ўсё асьветлена наперадзе.

Ты знаеш маё жыцьцё. Ты знаеш, што ў ім было троху і лекных старонак. Праўда, яны разбаўляліся, гінулі ў агульнай цямноце, але-ж былі ўсё-ткі, як ні кажы. І вось я раўную цяпер самыя лепшыя часіны майго жыцьця з цяперашнім. Выходзіць, што там і сетае часткі ня было таго, што я цяпер адчуваю.

Адно кепска. Надта няпрыемна бывае, калі прыходзіцца з ім... ну, ты сам ведаеш што... Але й тут я нашла спосаб збавеньня. Я, заплюшчыўшы вочы, уяўляю цябе, нібы ня з ім я, а з табой... Ты сьмяешся? Вядома, што сьмешна. Я-ж пішу табе так адкрыта аб усім, аб усім-чысьценька. Ты ня злуй за маю балбатню, я-ж так даўно не гаварыла ні з кім папрыяцельску.

Цябе, можа, цікавіць, як ён да мяне? Мо', думаеш, ён закахаўся ў мяне? Ды не, тут прасьцей. Кожнаму зьверу самка патрэбна. Ну, а дзе-ж яе знайсці? Як ты ведаеш, мы з ім раней сустракаліся і ён улічае мяне за звычайную простытутку.

Ну, дык вось, мой любы таварыш (выбачай, што назвала так), у мяне больш шансаў на тое, што мяне заб'юць. І нейкае дурацкае прадчуваньне шэпча мне, што гэта будзе напэўна. Мабыць, мы з табой ня сустрэнемся больш. Мне хочацца табе шчыра-шчыра падзякаваць, бо, як ні кажы, а праз цябе я знашла сабе шлях. І яшчэ адна просьба табе. Калі мяне ня будзе і калі ты ўспомніш часамі мяне, дык успамінай, як жанчыну, якая цябе моцна-моцна кахала. Ты паверыш цяпер, я знаю, бо маніць мне няма ніякага сэнсу. Ну, выбачай, таварыш, за гэту мімавольную сантымэнтальнасьць. Бывай! *Ніна.*

38

Т Э Л Е Г Р А М А

9-VII—19. Н партком.

Заўтра выяжджаю кропка. Здаю Грышчанку
Гроцкі.

39

Сакрэтна.

ЧАС. КАМАНДЗІРУ АТРАДА КУЗЬМЁНКУ

Загадваю зараз-жа арыштаваць сябра рэўкому Зянькевіча і трымаць пад надзейнай вартай да асобнага распараджэньня. Падрыхтаваць атрад да выстушленьня сятонья ўночы. Выхад атраду з мястэчка павінен прайсьці няпрыметна. Аб часе выстушленьня я дам загад асабіста. Я буду знаходзіцца з атрадам.

9-VII—19 г. Старшыня рэўкому *Гроцкі.*

У Н-ю ПАВЯТОВУЮ НАДЗВЫЧАЙНУЮ КАМІСІЮ

Разам з гэтым перадаецца на Ваша распараджэньне правадыр шайкі бандытаў Заслаўскі і 15 яго таварышоў згодна прыкладзената сьпісу, забраныя ўночы з 9 на 10 ліпня ў в. Сёмкаве. Падрабязнасьці забраньня бандытаў у даносе камандзіра атраду т. Мякуша. Адначасна перадаецца быўшы сябра вал. рэўкому Зянькевіч, які накрыты ў здрадзе і зносінах з бандытамі, што відаць з прыкладзенай пры гэтым запіскі, якая напісана, відочна, яго рукой. У мясцовай ячэйцы атрыманы толькі што не-офіцыйныя весткі, якія прымушаюць сумнявацца ў яго сапраўднай належнасьці да РКП(б).

Час. старшыня Чарняўскага

рэўкому *Грышчанок.*

№ 179.

10 ліпня 1919 г.

41

(З газэтнае хронікі)

ЛІКВІДАЦЫЯ БАНДЫ ЗАСЛАЎСКАГА

9 ліпня т. г. ў в. Сёмкаве, Чарняўскай воласьці, атрадам па змаганьні з бандытызмам злоўлен правадыр шайкі бандытаў Заслаўскі і яго 15 таварышоў. Падрабязнасьці забраньня бандытаў вось якія:

За тры дні да гэтага ў банду пранікла пад абліччам простытуткі адна мясцовая дзяўчына, якая сышлася з Заслаўскім і ўвайшла ў курс жыцьця

банды. Узнаўшы, што Заслаўскі рыхтуецца ўночы на 10 ліпеня даведацца ў в. Сёмкава, дзяўчына паведаміла аб гэтым мясцовы рэўком. У тую самую ноч у в. Сёмкава быў выслан атрад, які абкружыў хату, дзе быў Заслаўскі, і пасыла ўпартага адпору з боку бандытаў яны ўсе былі забраны, апрача трох, забітых на месцы. Сам Заслаўскі забраны жывым, але цяжка паранены. З боку атраду—пяць паранены і тры забіты. Сярод забітых—старшыня мясцовага рэўкому т. Гроцкі. Таксама забіта й тая дзяўчына, якая была з бандытамі і выдала іх.

Злоўленыя бандыты накіраваны ў надзвычайную камісію, якой цяпер вядзецца сьледства з мэтай выкрыцьця рэшты ўдзельнікаў банды.

42

Н-скі павятовы партыйны камітэт з жалем паведамляе аб гэройскай сьмерці на фронце барацьбы з бандытызмам старшыні Чарняўскага рэволюцыйнага камітэту
Ігната Рыгорава Гроцкага

ДВОЕ ЖВІРОЎСКІХ

1

Жвіроўскі-бацька і Жвіроўскі-сын.

У Жвіроўскага-бацькі нос высах ад раньняе старасьці, і на твары, шызым ад куца падстрыжанай шэрсці, ён выдаецца навіслым карчом, пераплеценым сінімі жылкамі-пруцьцем. На самым канцы заўсёды трасецца бліскучая кропля.

У Жвіроўскага-сына нос ня высах—зайстрыўся ад раньняй дзіцячай гароты, ад думак цяжкіх нядзіцячых. На сінім змарнелым тварыку ён выдаецца недалужна-ўзьнятай птушынаю дзюбкай. І ня кропля, а заўсёды пацёкі пад носам. І не трасуцца, а плывуць з настойнай павольнасьцю.

Жывуць Жвіроўскія на Завальным завулку ў той старэнькай хацёнцы, што сьлепа касурыцца вокам крывым з карузлага бруднага садзіку, што ўзьляглася трухлявым тулавам на кастылі—падпоркі лабатыя.

У хацёнцы адзін цямнявы пакой, у пакоі—цямнявым і брудным—раскіданы роілам рэчы, грамозь-

дзяць пакой няпрытульным халодным бязладзьдзем.
На бруднай, гадамі нямытай падлозе стаіць і ля-
жыць такое начыньне:

- 1) Гарнункі для стравы;
- 2) Апоркі;
- 3) Падтопа;
- 4) Чайнік;
- 5) Труба пабітая ад грамафона;
- 6) Сноп спарахнелай саломы;
- 7) Цэбар;
- 8) Конь паломаны (цацка);
- 9) Рознае сьмецьце.

Чапяла, вілкі і качарга стаяць, дружна стуліў-
шыся, у чорным кутку каля печы.

У гэтым пакоі праходзіць-паўзе жыцьцё двух
Жвіроўскіх: Жвіроўскага-бацькі і Жвіроўскага-
сына.

Калісьці даўней (і цяпер таксама, але ў думках
толькі туманна-цягучых Жвіроўскага-бацькі) было
іначай, было так...

На сурдуце—бліскучыя гузікі, на шапцы—ку-
карда. У гузіках і кукардзе ідзеш па завулку з аса-
блівай паважнасьцю, бо суседзі пазіраюць з паша-
най, бо ў сустрэчных твары палахліва сур'езяцца
або растаюць ветлай усьменшай. Так ідзеш, бывала,
са службы. А дома прыстойнай і гладкай пльыню
цячэ сямейнае шчасьце. Жонка—руплівая, слухмя-
ная гаспадыня, ціхія, далікатныя дзеці, канапа мяк-

кая. І прамафон пасьяла полудню, задорна-вісклівы ёкат—романсы Вяльцавай.

А мо' й ня было гэтага? Мо' гэта старчыя сны толькі турбуюць нутро малюнкамі пекнымі? Памяць у Жвіроўскага-бацькі ўжо высыхае, памяць дрэнна ўжо служыць. Сыціраюцца межы-граніцы паміж успамінаў жывых і туманна-ружовых мар-лятуценьняў.

Ці было, ці ня было... Ці бачыў, ці сьніў...

Добра помніцца во што.

Стаў непарадак. Непарадак гэты звалі словам, якое палохала сваёй страшэннай навізнай, сваёй жудаснай незразумеласьцю. Слова—рэволюцыя. Непарадак адабраў у Жвіроўскага жонку, канапу, Вяльцаву і бліскучыя гузікі. Асталася хацёнка трухлявая на Завальным завулку і асталася навекі ў нутры турботная едкая злосьць.

А непарадак астоіўся ў новы парадак—у дзіўны, чужы. Асеў гэты новы парадак, разгарнуўся чужым сумятлівым жыцьцём, сыціснуў Жвіроўскіх у хатцы старэнькай, у няпрытульным брудным пакоі.

Так і жывуць. Трудна сказаць, адкуль дастае стары Жвіроўскі сабе і сыну свайму на пражытак. Мабыць, яшчэ прадае, што дасюль не прададзена?

Раніцой, толькі золак засьцэле цьмянай сівізнаю вокны, Жвіроўскі-бацька пачынае бубнець, гутарыць з сынам. Ён добра ведае, што сын ня слухае, што сын яшчэ соладка сьпіць, але ўсё роўна гаворыць—цягне цяжкім аднатонным голасам, вядзе

бясконцую гутарку, навучае сына, як трэба жыць, як сьцерагчыся нядобрых людзей, як ладзіць з начальствам, з старэйшымі.

О, Жвіроўскі прашоў дасканала навучу жыцця! Ён цяпер ведае ўсё і ён не дапусьціць, каб сын яго трапіў на нядобрую сьцежку, не дапусьціць, каб ён спазнаўся з злымі людзьмі і паддаўся іх ашуканству. Ого, ім толькі гэтага й трэба, яны толькі й чакаюць, каб узьбіўся які неразумны хлапец, каб ашукаць яго, адабраць апошні грош, сарочку з цела садраць. О, трэба ўмець, як з імі жыць, абыходзіцца. Стары Жвіроўскі век пражыў, ведае ўсё.

І гаворыць-гаворыць бясконца Жвіроўскі. І вусны яго, аброслыя куца падстрыжанай шэрсцю, крыва шаволяцца, тонка падцягваюцца таемнай едкай усьмешкай.

Гаворачы, ён падтапляе печку, чысьціць бульбу, гатуе сыняданьне. Потым будзіць сына. Каб разбудзіць, ён не аклікае яго, ня кратае, а толькі мацней заводзіць гаворку. У сына тады пачынае блытацца, сплятацца ў адну недарэчную муць зьявы дзівосных сну з шэрымі зрыўкамі вобразаў-думаў, роджаных бацькавай гутаркай. Але, нарэшце, бацька нешта пытаецца. Сын толькі чуе апошняе:

— Га?

І, расплюшчыўшы вочы, дапытліва глядзіць на бацьку шырокім нярухомым поглядам.

Бацька заводзіць сваю бясконцую гутарку. Сын млява пацягваецца і напрунаецца.

Так пачынаецца дзень двух Жвіроўскіх.

Удзень сына няма—ён ходзіць у школу. Удзень Жвіроўскаму-бацьку няма з кім гутарыць, і ад гэтага цяжка стаўпляецца злосьць у нутры і не сядзіцца на месцы. Тады Жвіроўскі пачынае гаспадарыць. Ён здзявае сваю старую падзъдзёўку і содзіць на нос акуляры. Ён кожны дзень правіць падзъдзёўку і кожны дзень знаходзіць у ёй новыя дзіркі. Такі ўжо парадак.

І яшчэ ёсць работа ў Жвіроўскага. У фанэрнай скрынцы з-пад мыла складзена вопратка. Там, на саменькім дне, пад кучай рознага рызьзя, ляжыць тужурка з бліскучымі гузікамі. Жвіроўскі часамі яе выцягае і сядзіць над ёй гадзінамі цэлымі, шукае раней незаўважаных дзірачак, старанна іх зашывае, загладжвае. А то яшчэ возьме анучку і чысьціць бліскучыя гузікі. Ад чыстага бляску іх у Жвіроўскага плавае мокрая ўсьмешка на вуснах і масляцца вочы ўбогай давольнасьцю.

Над тужуркай Жвіроўскі ўспамінае. Над тужуркай у тумане старых вачэй пасьцілаюцца пекныя ўзоры мінулага і ў іх так прыемна, так соладка распускаецца жорсткі ком засохлай сьвядомасьці.

І гладзіць тады Жвіроўскі тужурку, з пяшчотай гладзіць, з ласкай, быццам прад ім жывое стварэньне—роднае й блізкае.

І тады сьціраюцца межы-граніцы паміж успамінаў жывых і туманна-ружовых мар-лятуценьняў.

І невядома тады:

Ці было, ці ня было... Ці бачыў, ці сьніў...

А трэцяй гадзіне (роўна а трэцяй) прыходзіць са школы сын. Палуднуюць моўчкі. Бацька жыдка-віхлясты погляд упінае ў міску і аднамерна, размашыста цьмякае. А сын есьць марудна, спыняецца. Яго скруглены дзіцячымі марамі погляд—туды, за вакно шалунаў, распусьціўся ў бялясым прасьцягу сьвежлага дня.

Мо' гэты прасьцяг кліча яго да сябе, у сваё шырокае, вольнае ўлоньне? А мо' змарыўся проста хлапец, дык нязмога павесьці вачмі, адарвацца ад сьветлае плямы вакна...

Пасьля полудню бацька крэкча, бурчыць і кладзецца на ложкак. Сын прыбірае стол, раскладае кнігі і спыткі і вучыць лекцыі. У пакоі тады плыве нуднай патокай ціша (бацька, як сьпіць, не храпе) і, як хвалькі гэтай цішы, шалясьцяць маўклівыя кніжкі ў руках Жвіроўскага-сына.

У час пасьля полудню, калі так глуха зьвісае навокал ціша, калі асьцярожны бацькаўскі посьвіст снуе мяккую пялёнку спакою, Жвіроўскі-сын аддаецца сваім дзіцячым думкам-развагам. Гэты час здаецца яму нечым празрыстым і вязкім, нейкай шырокай густой паласой, у якой так лавольна і мякка купаюцца вобразы-думкі, у якой сам увесь расплываешся, пераліваешся ў плаўна-цягучыя мары.

Кніжкі спакойна ляжаць на сталі. Пальцы мякка цярабяць старонкі. А вочы—застыглыя, ціхія—плывуць сваім бляскам празрыстым туды, за вакно, дзе шырокі прасьцяг, дзе халодна-глыбокія сьвежыя далі.

Аб чым можа думаць, аб чым можа марыць хлапец у дванаццаць гадоў? От, сьцелюцца й сьцелюцца сьмелыя вобразы, пішучца хварбай шырокай маляўнічым жывым нязнанага, чароўнага сваёй глыбокай нязбытнасьцю.

Ён ужо вандраўнік, ужо бродзіць па дзікіх гушчарах адвечных лясоў, жыве сярод лютых зьвярэй, вядзе з імі бойку. Вось ужо з тыграй лютай сустраўся. Ашчэрыўся страшны разьёшаны зьвер, выгінаецца гібкім спрунжынавым целам, во-во га-тоў кінучца. Але-ж у яго добрая спадзейная стрэльба ў руках. Стрэл—і валіцца зьвер, недалужна рычыць, аблівае крывёй расьліны зялёныя.

І ўздыхае вольна Жвіроўскі-сын, быццам сапраўды мінуў небяспеку, і, зморшчыўшыся, выцірае пад носам назольлівыя пацёкі.

Потым—ён правадыр, вядзе за сабой мільёны паўстанцаў. Ён абуран страшэннай адвагай, ён цьвёрды, як камень, яго ўсе слухаюць, ён аддае мудрыя загады, іх вышаўняюць з маўклівай павагай. І вось—бой. Ліецца кроў, грымяць тарматы, прылятаюць на конях з даносамі, ён сам на кані, на гарачым, буяным стаеньніку. Вось націскаюць ворагі, сярод паўстанцаў спалох, сумятня. Ён кідаецца на-

перад, сам уразаецца ў гушчу вората. Усе сьмялеюць, запаляюцца адвагай, усе за ім, у валопшнюю напружную бойку.

І—перамога.

І зноў вольна ўздыхае Жвіроўскі-сын, зноў выцірае пацёкі.

І чуе, як суха кашляе бацька на ложку, як варочаецца, крэкча.

Вымятаюцца ўраз палахлівыя мары, пальцы нэрвова хапаюць за кніжку. На твары нуда расплываецца кіслай гримасай.

Пачынаецца вечар.

Увечары будзе самае прыкрае. Будзе бацька лекцыі пытаць, будзе глядзець жорсткім чакаючым поглядам, папраўляць па кніжцы суха і рэзка. І будзе гаварыць яшчэ, пазіраючы на сына з апаскай затоенай, што ў кніжцы пішацца так, а сапраўды вось так, што напісалі кніжку бальшавікі, што ня трэба ім верыць, а гаварыць усюды трэба, што верыш... І будзе чакаць тады сын, калі ў бацькі твар затрасецца ад злосьці на гэтых бальшавікоў, і замітусяцца жыдкімі вострымі аганькамі цьмяныя вочы. Будзе чакаць, бо знае, што тады прычэпіцца бацька к яму і балюча будзе цягаць за вушы.

А кончыцца вечар доўгім дакучным маленьнем. Будуць стаяць поплич у змрочнай чырвані лампадкі двое Жвіроўскіх. І будзе сын, шаволячы вуснамі, пазіраць скоса на бацьку, будзе думаць аб тым: чаму гэта бацька, як моліцца, дык падцягвае вусны і

няпрыемна так шчэрыцца, быццам усьміхаецца нечага едка і прыкра.

І будзе чакаць, пазяхаючы, сын, ці скоро бацька кончыць маленьне, каб легчы хутчэй і яшчэ хоць грошку, хоць поўгадзінкі памарыць.

2

Бывае так, што адна і тая самая думка гадуецца доўга ў двух чалавек—уцішку, затоена—і баіцца, ня важыцца кожны сказаць другому аб ёй, заціскае яе ў самы глыбокі куток істоты свае, беражэ, як патэемную нейкую схову.

І бывае потым, што думка гэта раптам сама па сабе высьлізае на поверх і робіцца прастай, звычайнай. Бывае тады адзін момант, што зьвязвае думка гэта двух чалавек блізкасьцю шчырай, сагравае цёплай сяброўскай лучнасьцю.

Бывае гэты момант прыгожы і шчасны.

Так гадавалася думка адна ў двух Жвіроўскіх.

*

Маладое сэрца Жвіроўскага-сына на волю ірвалася. Душы ў шэры гнёт жыцьця нуднага, жыцьця тупога й вузкага, як сьляпая нара. Нязбытныя мары—далёкія, як небасхіл, як ружовыя цені вячэрняй зары, цягнулі некуды, пенілі ў сэрцы дзіцячым шчымлівыя няясныя парываньні.

Нязбытныя мары, далёкія... Яны толькі акраса, толькі ружовы сьвет, у які можна на час акунуцца,

каб ажвяціць хоць у думках, хоць на момант адзін шэрасьць жыцьця.

А хочацца часам бліжэйшага нечага. Хочацца, каб у жыцьці было трохі прэстасьці, каб не драўляная гэтая аднастайнасьць заўсёды, штодня. Хочацца сьмеху, песень хоць трошку. Каб вырвацца на часінку з-пад бацькавай волі—цяжкой, жалезнай—быць такім, як іншыя дзеці, як большасьць дзяцей.

У школе Жвіроўскі ад усіх староніцца, у школе няма ў яго блізкіх сяброў. Прыдзе і заб'ецца ў куток свой, стуліцца, сьцісьнецца, як птушанё адзінотнае, і пазірае нясьмела, водзіць спалохана востранькім носам, дзюбкай птушынай.

У школе заўсёды поўна жывога дзіцячага тлуму. Сплятаецца ў бязладзьдзе дружнае зьвон галасоў—сьмелых і рэзкіх, працятых сьвежым задорам дзяцінства вольнага.

Гоман, піск, сьмех, песьні. І ўсё—абрыўкамі ўзмыўнымі, усё—выбухі, узлёты напорнай бурлівасьці маладога жыцьця.

Жвіроўскаму тлум гэты сэрца сьціскае. Жвіроўскаму ён спакуса вечная—цяжкая, нявымоўная спакуса. Часамі ледзьве стрымаецца, каб ня ўбіцца ў гурму дзяцей, каб ня зьліць свой ціхенькі слабенькі голас з гэтай прэстай жывой сумятнёй. Хочацца-ж і яму гэтая звону вясёлата. Хочацца-ж і яму хоць трошачку сьмеху, хоць трошачку песень. І падмывае нешта ўнутры, і цяжка ўседзець на

месцы—у куточку сваім. І тады сэрца даўка сьціскаецца, а ў востра ўзьнятым носе, у дзюбцы птушынай пачынае шчыпаць нешта, выціскаць на вочы балючыя сьлёзы.

Тады скрозь зацятую злосьць, скрозь шчымліваю боль унутры праразаюцца жорсткім рыпеньнем сухія бацькавыя словы:

— Трымайся сам па сабе, ня зводзься ні з кім, кампанія да добра не давядзе. Сыйдзешся з імі, яны й падвядуць цябе, ашукаюць. Ём што, яны выкруцяцца, чыстымі выйдучь адусюль. А ты і ўліпнеш, як мухіна ў цеста. Не глядзі, што яны дружкакі такія...

Разам з сухімі жорсткімі словамі выплывае злосьны і едкі бацькаў твар, ашчэраны дзікай усьмешкай-грымасай.

Страшна Жвіроўскаму, што бацька агідным здаецца, што злосьць на яго мімаволі ўціскаецца ў сэрца. Гоніць тады, як мага гоніць вон з галавы спакусныя думкі, сілком прымушае сэрца радзіць пачуцьцё адданай пакорнасьці. Шэпча настойна, упарта, каб заглушыць іншыя думкі, іншыя словы:

— Татачка... татачка... Даруй мне... Я буду слушаць... Я ня буду крыўдзіць цябе...

І нецярыліва чакае, ахмелены тлумам, зьбянтэжаны роілам думак напружных, каб хутчэй кончыліся заняткі, каб ня было ўжо ні тлуму таго, ні звону дзіцячага, каб пабегчы, сьціснуўшы сэрца, да

бацькі і стуліцца ў норцы сваёй, забыцца на ўсё, толькі ўцішку, няпрыметна для ўсіх пацяшаць сябе глыбока-нязбытнымі марамі.

*

Думка тая прышла к Жвіроўскаму-сыну сьперш як далёкая палахлівая мара. Прышла ў той дзень, як было нейкае рэволюцыйнае сьвята, як разам з бацькам хадзіў ён па вуліцы і з захапленьнем углядаўся смаглымі вачмі ў чырвоныя сьцягі, у бліскучыя трубы оркестраў, у стройныя рады людскога натоўпу, як ліў нутром усім шэсьні бадзёрыя—звонкія і шырокія, як бязьмежны прастор.

Бацька бурчэў тады, але цішэй, як звычайна, і гэлас яго быў уборі, сіпучы—слабы ў злосьці бяссьільнай.

Сын тады бацьку ня слухаў. Сын думаў сваё. Сын марыў аб нязбытным, аб немагчымым і разам такім простым, даступным, марыў аб чырвоным галыштуку.

О, каб узнаў тады бацька сынавы думкі!

Вось з таго часу чырвоны галыштук закрасаваў у ваччу Жвіроўскага-сына, стаў яго таемнай марай. Ужо ў час пасьяла полудню ён не брадзіў па дзікіх зарасьлях лесу адвечнага, не змагаўся з зьвярмі крыважэрнымі, а з чырвоным галыштукам на шыі, з радасным боем у прудзёх хадзіў у стройных радох піонэраў, пад задорны ядраны гул барабанаў, пад бязьмежна-шырокія, вольныя сыпэвы.

А з часам прыгледзеўся,—і мара зрабілася думкай, настойным замерам.

Толькі баяўся, ня важыўся сказаць аб ёй бацьку, хаваў яе ў самым глыбокім кутку істоты свае, бярог, як патаемную нейкую схову.

*

А ў Жвіроўскага-бацькі іначай было.

Жвіроўскі-бацька ўздаваў тую думку з болем, з шчымлівым турботным страхам.

Жвіроўскі-бацька думаў часамі аб долі свайго сына, і яго старое счарсьцьвелае сэрца балюча зьнібела трывогай. Трывога была чорная, поўная жудасьці, бо цёмна было ўсё, губляліся думкі ў няясным, няведамым. Бо тое, што разьвіналася вокал, што абкружала новым, чужым,—толькі агульны туны спалох наганяла, сыціскала колам варожым, у якім ня бачыў стары Жвіроўскі выйсьця, не знаходзіў месца свайму слабенькаму сыну.

Зьнібела сэрца чорнай трывогай, трывога пераходзіла ў страх. А страх зьвінаўся ў пэўную думку, і гэта жорсткая думка душыла нутро сваёй цьвёрдай, халоднай няўхільнасьцю.

Загіне сын. Напэўна, загіне. Ня хопіць сілы ў яго, каб знайсьці сабе месца сярод сучаснага сьвету, у якім поўна бязбожных жулікаў, у якім на кожным кроку натрапіш на злосьнікаў лютых.

Ня знойдзе сын сабе месца, не... Загіне, напэўна...

А мо' будзе іначай... Мо' пойдзе сын на нядобры шлях, сам такім зробіцца, як усе тыя. Забудзецца й на бога й на бацьку, страціць сумленнасьць.

О, гэта будзе самае горшае. Пры думцы аб гэтым у бацькі старога загараюцца вочы цьмяным злосным агнём, і трасецца, віхляецца аброслы падстрыжанай шэрсцю твар. А вусны падцягваюцца, кривяцца дзікай усмешкай-грымасай.

Хай лепш загіне, хай лепш памрэ.

Калі гняце старога Жвіроўскага страх, калі шчымець у сэрцы трывога за сына ён пачынае маліцца.

Ён доўга стаіць тады на каленах, корчыцца, хліпае ў малельным экстазе, плача бяз сьлёз. Сьлёз няма—старасьць высушыла. Толькі сударагай моршчыцца твар ды нейкі ком горла сьціскае.

Просіць Жвіроўскі ў бога, каб наўчыў, надаўміў, што з сынам рабіць.

Муляць калені худыя, ломіць сухая сярэдзіна, у вачох пачынае дрыжэць цьмяны Езусаў твар. І мяшаецца шчыры малельны настрой з бяссьільнай старчаскай злосьцю. І плача ўжо, хліпае не ад гарчай набожнай чуласьці, а ад гэтае злосьці едкай, турботнай.

А трывога ня гіне. Трывога гняце, труціць сэрца. Быццам на сэрца капаюць нейкія кроплі гаручыя і ўпіваюцца, колюць, атрутную пену ўздымаюць.

Потым, сустрэўшыся з сынам, бацька-Жвіроўскі доўга і ўшарта ўглядаецца, сочыць за ім настарожаным вокам. Глядзіць, ці ня ёсьць у сыне зьмена якая, ці ня прынёс з сабой сын чаго новага адтуль, ад таго чужога, варожага. І некаторы час здаецца няшчырым, падробленым ціхі слухмяны погляд сына,

здаецца, што ёсьць ужо нешта ўнутры ў яго, толькі хавае ён, тоіцца.

Знаў, адчуваў сваім хваравітым інстынктам бацька-Жвіроўскі, што калі-ні-калі, а ўсё роўна ўбачыць ён у сыне сваім гэта страшное, новае, чато так баіцца ўбачыць. Знаў і дрыжэў, і нецярыліва, настойна шукаў якога выйсьця, шукаў спосабу ратаваць свайго сына.

Адразу спалохаўся быў Жвіроўскі стары, як гэты спосаб мігнуў у думках ценем няясным. Хацеў адагнаць, зьнішчыць зародак дзікае думкі. Але мімаволі стаў расьці, разьвівацца гэты зародак, і вырасла думка—выразная, ясная.

З воўкам жыць—павоўчу выць.

Увесьці самому сына ў іх хэўру. Увесьці і наўчыць, як «з воўкам жыць—павоўчу выць». Цяпер, пакуль жыў ён яшчэ, пакуль ёсьць яшчэ сілы сякія-такія, ён здолее сына ўтрымаць у межах патрэбных, зможа прыўчыць яго быць падвойным—у іх такім, як яны, а тут такім, якім хоча бацька бачыць яго, якім быў і астаўся сам бацька.

Няхай сабе будзе там нясумленным бязбожнікам—іначай месца ня знойдзе ў іхнім жыцьці, іначай загіне. А тут, уцішку, яны разам удвух будуць маліцца, будуць замальваць бога, каб прасьціў ім абодвым гэты міжвольны грэх.

Вырасла думка і захапіла істоту Жвіроўскага-бацькі. Спачатку страшэнная, дзікая—з часам стала прастай, звычайнай, стала настойным замерам.

Толькі баяўся казаць аб ёй сыну. Баяўся, каб не падумаў той часам, што здаўся бацька стары, каб не зразумеў сын іначай бацькаву думку.

І хаваў Жвіроўскі-бацька думку гэту ў самым глыбокім кутку істоты свае, бярог, як патаемную нейкую схову.

*

Быў у Жвіроўскіх адзін такі момант, калі ўзгадаваная кожным з іх думка раптам, сама па сабе, высльзнула наповерх і для абодвых стала простаю, звычайнай. І звязала гэтая думка двух чалавек блізкасьцю шчырай, сагрэла цёплай сяброўскай лучнасьцю.

Быў гэты момант прыгожы і шчасны.

Было гэта ўвечары. Жвіроўскі-сын згатаваў у ваблезлым чайніку чай. У запэцканай мухамі пушцы з надпісам «какао Жорж-Борман» было два агрызкі цукру. Бацька і сын пілі чай з цукрам.

Ад чаю цяплынь расплывалася, сагрэвала пакой мяккай прытульнасьцю. Было ласкава на душы ў абодвых Жвіроўскіх, было цёпла на сэрцы. Бацька з сынам завялі ціхую гутарку. Сын апавядаў пра вучэньне, пра школу, пра настаўнікаў, бацька распытваў, цікавіўся. Бацька ўспамінаў даўныя-даўныя часы, калі ён вучыўся ў школе, калі й ён жыў такімі інтарэсамі.

У гутарцы сын памянуў піонэраў. Між іншага неяк сказаў:

— Піонэрам—тым добра. Яны ўсюды ходзяць, на сходках на розных бываюць, на гуртках. Яны больш чаго знаюць за іншых...

Бацька спаволі паставіў на стол недапітае блюда, выняў з роту недассаны кавалак цукру й спытаўся.

— А калі вышэй куды паступіць, ці лягчэй піонэраў прымаюць?

— Вядома, лягчэй... А з піонэраў у комсамольцы перавядуць, дык комсамольцаў усюды першых прымаюць.

— А ў гуртках чаму навучаюць гэтых піонэраў?

— Усяму. Ёсьць спортыўны гурток. Гімнастыку робяць. Кажуць, мацней чалавек ад гэтага робіцца. Прыгожа так, калі пачнуць вырабляць розныя штукі.

Бацька задумаўся, змоўк. Сын таксама. Усплыло паміж іх нешта напятае, вострае і жывое, што вымагала выказу нейкага, што цяпер ужо, у гэты момант, не магло астацца затоеным.

Сын проста; нібы аб звычайнай якой дробнай справе, сказаў:

— Я-б дужа хацеў паступіць у піонэры.

Ён ня бачыў, што ў бацькі нэрвова дрыжэла ў гэту часінку шчака. Ён не глядзеў на бацьку, адвёў свой шырокі марудны погляд у бок. Але чуў, што бацька ня лаецца, што ня злуе нават. І яму было добра зусім, ён быў спакойны.

Тады бацька сказаў:

— Я ўжо троху думаў аб гэтым. Яно й праўда, ня шкодзіла-б.

І тож зусім проста вышла ў яго, быццам гаварыў аб звычайнай якой дробнай справе.

У гэты момант можа больш, як калі, Жвіроўскі-сын пачуў свайго бацьку. Яго сэрца растапілася жаркай пляшчотай, хацелася ў гэты час прыгалубіць старога бацьку, пацалаваць у шызы, аброслы падстрыжанай шэрсцю, зморшчаны твар.

Ён радасна бліскаў сьветлымі вачмі, заўзята шморгаў вострым носам, дзюбкай птушынай, і лапатаў жвава аб тым, як будзе добра яму, як будзе весела, калі ён паступіць у піонэры.

Бацька спыніў яго.

— Толькі во што, сыноч. Паступаць ты паступай, але будзь асьцярожны... Не падавайся на іхнія штучкі. Глядзі, каб не ашукалі цябе.

І Жвіроўскі-бацька пачаў навучаць свайго сына, як трэба трымацца яму ў піонэрах, як захаваць сумленнасьць, набожнасьць сваю і г. д.

Жвіроўскі-бацька бурчэў, Жвіроўскі-сын ня слушаў нічога. Яму ўсё роўна, ён згодзен на ўсё, будзе рабіць усё-чыста, як бацька гаворыць.

У яго будзе чырвоны галыштук.

Ён будзе хадзіць у стройных радок пад дружныя песьні, пад звонкі, задорны гул барабана.

Што яму больш яшчэ трэба?

Жвіроўскі-сын прышоў са школы ў чырвоным гальштуку. Першы дзень у чырвоным гальштуку... Як-жа тут не задраць угару востры нос, як-жа ня чмыхнуць лішняга разу, не падсярбнуць задорна пацёкаў з-пад носу!

Жвіроўскаму-бацьку чырвоны гальштук на худзенькай сынавай шыі няпрыемна вока ўкалоў. Ён паглядзеў скосу на гальштук, і яго зморшчаны твар раптам затросься. Скрывіўшы вусны нядобрай усмешкай, ён падышоў да сына і дрыжачымі пальцамі зьдзеў з сынавай шыі чырвоную стужку.

— Ня трэба тут... Там насі сабе, колькі хочаш, а тут, у хаце маёй, я не дазволю.

Сын няўцямна зірнуў на бацьку. У вачох у яго бліснулі сьлёзы. Глядзеў на бацьку, ня зводзіў вачэй, быццам чакаў яшчэ нечага. А ў вачох дрыжэла сьлязьмі маўклівая горкая крыўда, і скрозь яе—тонкія голачкі злосьці.

Бацька схаваў гальштук у фанэрную скрынку з-пад мыла, дзе было складзена рознае рызьзе, дзе на саменькім дне ляжала тужурка з бліскучымі гузікамі.

— Нічога, пасьпееш. Наносішся...

Сын не сказаў нічога. Моўчкі сеў за стол, моўчкі стаў палуднаваць. А як пасья палудню бацька заснуў, сын асьцярожна шадкраўся шад ложка і выняў з скрынкі чырвоную стужку. Ён сеў з ёй к вакну,

глядзеў на яе, любаваўся. Ён стала спакойна, ня было ўжо крыўды, ня было злосьці.

— Хай сабе. Ня ўсё роўна? Абы там, у школе, у горадзе...

У той вечар ён добра адказаў бацьку лекцыі і перад сном шчыра маліўся за сябе, за бацьку, за піонэраў.

Назаўтра ўраньні бацька аддаў сыну чырвоны гальштук, а сын, прышоўшы са школы, сам вярнуў яго бацьку назад.

*

Так і пашло з таго часу.

Разгарнулася шумам зялёная вясна.

Была вясна цёплая, ясная. Ахінула яна прыроду ўрачыстасьцю сьвежай, паслала па сьвеце дыван хараства маладога.

Разгарнулася вясна Жвіроўскаму сыну. Павеся-лела жыцьцё, аквяцілася. Далучыўся—чэзлы, сла-бенькі—да маладой ядранай руні—і сам зарунеў, сам сокам сьвежым набраўся.

Ён не пазнаць стала хлапца. На твары—чырвань, на вострым носе, на дзюбцы птушынай, вяснушка ў капейку асела. Вочы—ня вочы, а зайчыкі гарэзныя, спрытныя.

Ходзіць Жвіроўскі-сын на спорт, на туркі, сьпя-вае песні вясёлыя, сьмяецца сьмехам звонка-рас-сыпчастым—сапраўдным, поўным сьмехам дзя-цінства.

А дома Жвіроўскі-сын, так, як раней. Дома сьлізкі, віхлясты погляд Жвіроўскага-бацькі заўсёды блукае, сочыць за сынам. Прыглядаецца бацька да сына, быццам наскрозь яго працінае, нутро ўсё хоча ўбачыць. Баіцца стары, каб ня згубіць роднага сына, каб не дапусьціць яго ў лапы злосных варожых людзей.

І адчувае стары, з страхам, з трывогай нямой адчувае, што робіцца нешта ў сыне, што ня той ужо ён. І напружвае сілы свае, каб ня выпусьціць з рук, каб затрымаць, захаваць хлапца ў спрадвечных дзядоўскіх звычаях, у набожнай строгай сумленнасьці.

Жвіроўскі-сын прынёс новыя прыгожыя кніжкі. Кніжкі заўсёды ляжалі пярэстым, стройным грудком на вакне. Ляжалі ціха, спакойна,—нібы-та што. А Жвіроўскаму-бацьку яны здаваліся чымся жывым і калючым, як вожык. Бачыў ён у пярэстым стройным грудку нешта злосна-чужое, варожае, бачыў пазрозу едкую ў чырвані вясёла-размалёваных вокладак, у страшнай незразумеласьці новых нячуванных слоў.

Лёг невялічкі ціхі грудок бярэмам цяжкім на сьвядомасьць Жвіроўскага-бацькі, прыціснуў страхам тупым, нямою трывогай. Лез невялічкі ціхі грудок востра-назольлівай плямай у вочы старыя, баюча калоў сваім маўчаньнем затоеным. Турбаваў, жыцьця не даваў Жвіроўскаму-бацьку.

І нешта раз, топячы печку, стары Жвіроўскі спаліў сынавы кніжкі. З зларадаснай дзікай усьмешкай на зморшчаным твары чакаў, калі вернецца сын.

Сын прышоў і спытаўся:

— Татка, дзе мае кніжкі?

Бацька жыдкім віхлястым поглядам поўзаў па цёмным кутку. Блукала на твары тая зларадасна-дзікая ўсьмешка.

— Няма кніжак. Малы ты яшчэ, каб чытаць іх.

Вышла так, што зірнуў пасьяля гэтага бацька на сына, і тая дрэнная, дзікая ўсьмешка, зларадаснасьць тая маўклівая,—з кніжак варожых, з успамінаў аб іх, аб расправе над імі, супроць волі самога Жвіроўскага-бацькі пераняслася на сына, на атарапелую постаць яго, на едка-чырвоны галыштук на шыі.

У вадказ вочы Жвіроўскага-сына зайстрыліся тонкімі голкамі злосыці.

І быў у тую хвіліну бацька вратам сыну, а сын ворагам бацьку.

Гэта быў пачатак. З таго часу так і пашло. З таго часу паміж двух Жвіроўскіх прайшла глухая шчыліна і расла з кожным днём, і глыбела, развзяўлялася чорным непераступным бяздоньнем.

Бацька яшчэ пільней стаў прыглядацца да сына, сачыць за кожным крокам яго, вышываць аб усіх драбнотах яго жыцця за парогам хаты.

Мукай нясьцерпнай былі для Жвіроўскага-сына вечары, калі ня было ніякіх сходаў, заняткаў, калі трэба было сядзець дома, у брудным пакоі, адзім на адзім з сухім, злосна-настарожаным бацкам.

У гэтыя вечары садзіўся бацька за стол супроць сына і пачынаў жорсткі свой допыт.

Ня было ўжо цяпер у старога Жвіроўскага руплівай бацькаўскай трывогі, ня было і страху за сына, за яго долю. Пытаўся для таго, каб злавіць на чым-небудзь, каб знайсці прычэшку якую і потым піліць, упікаць, мучыць бясконца сваёй буркатнёй—звьягаю злоснай. Хацелася цяпер, прагна хацелася выпытаць у сына што-небудзь такое, што-б падагрэла злосьць у старых нячулых грудзёх, што-б дало магчымасьць едка ўскіпець старому шчарсьцьвеламаму сэрцу.

І калі мучыў ён сына, калі бачыў, як маўкліва й балюча набягаюць сьлёзы на крыўдай працятыя сынавы вочы, станавілася лягчэй сэрцу старому, была на душы дзікая нечалавечая давольнасьць. Было гэта так мо' затым, што паступова злучыўся ў цяжкім уяўленьні вобраз сына з вобразам таго чужога, варожкага, што сыціснула колам глухім, што адабрала некалі жонку, каналу й бліскучыя гузікі.

А сын стуляўся, хаваўся ў маску глухой затаёнасьці, паказваў бацьку свайму толькі маўкліва-напятыя вочы, у якіх скрозь сьлёзы нямотнае крыўды прабіваліся часам вострыя тонкія голачкі злосьці.

Ня было ўжо ў сынавым сэрцы адданай пакорнасьці, ужо скрозь панавала ў ім сыціснутым комам агіда—цяжкая, шчымлівая, шавалілася чорнай гадзюкай варожасьць. Ужо ў часе вячэрняй малітвы Жвіроўскі-сын не маліўся за бацьку, не прасіў дараваць думак нядобрых пра бацьку. У дрыготна-чыр-

вонай цішы, стоячы на каленах перад змрочным па-
нурым Езусам, Жвіроўскі-сын думаў аб тым, як, што
зрабіць, каб пазбыцца ад вечных бацькавых зьдзе-
каў. І карабатая, быццам мохам чорным аброслая
постаць, што нязграбна кленчыла поплич, здавалася
чужой, незнаёмай, быццам нейкім дзіўным выпад-
кам сышліся, сустрэліся і некаторы час церпяць
адзін аднаго.

Так не магло доўга цягнуцца. Так было цяжка,
нязносна абодвым. І чулі абодва, што прыдзе нейкі
канец. Ня зналі—які, але чулі і чакалі яго. Баць-
ка—з трывогай тупой, а сын—з палахлівай надзеяй,
з туманнай радасьцю.

*

Блішчэла ў той час сонцам і радасьцю лета. У
сонечнай радасьці пералівала сумятнёй квяцістай
маладое жыцьцё. Было ў ім поўна задору моцнага,
сьвежага, поўна размаху шырокага. Захапляла гэта
жыцьцё, цягнула ў сваё бурлівае ўлоньне ўсё мала-
дое, здаровае, ўсё, у чым клякоча крыніцай рунёвы
ядраны сок.

Жвіроўскі-бацька пачаў біць Жвіроўскага-сына.
Ён біў ня так, як звычайна б'е бацька непаслухмя-
нага сына. Ён біў з асаблівай зьярынай жорст-
касьцю, знаходзіў у гэтым сабе бруднае, дзікае здаво-
леньне. Ён перастаў гаварыць, перастаў весці сваю
бясконца-цягучую буркатню. Ён маўчаў увесь час, у
маўчаньні зьбіраў злосьць, каб выліць яе ў жорсткіх
зьдэках-пабоях.

Сын пачаў ня прыходзіць дахаты. Сыну хата стала турмой, стала катаргай. Сын аддаўся цалкам сумятні пярэстай жывога жыцця. Прыходзіў дамоў толькі нанач. Прыходзіў з тупым адчаем, з затоенай глуха ў дзіцячым сэрцы варожасьцю. Ішоў і знаў, што зараз бацька запчэпіць дзьверы, возьме хлудзіну якую і пачне біць. Біць будзе доўга, бо сын ня хоча плакаць, а сьцісьне зубы ад болю і маўчыць. Будзе біць, пакуль усё-ткі сын не заплача. А сын заплача не ад болю, боль ён можа стрымаць,—заплача ад злосьці бясьсільнай, ад таго, што сілы няма, што ня зробіш нічога. І яшчэ ад таго, што доўга ўжо, жудасна доўга б'е разьёшаны бацька.

І вось прышоў, нарэшце, канец.

Канец быў такі.

Прышлі нешта раз да Жвіроўскага-бацькі і сказалі, што ён ня мае права біць свайго сына. Жвіроўскі-бацька нічога не адказаў, толькі ўсміхнуўся таемна і злосна. Потым сядзеў на ложку і нешта шаптаў, часамі нэрвова ўздрыгваючы і крывячы ў дзікую ўсьмешку-трымасу свой шызы, аброслы куца падстрыжанай шэрсцю, зморшчаны твар.

На полудзень прышоў сын. Прышоў, як зазвычай, цёмны, насуплены. З-пад зьведзеных броў палахліва блішчэлі вострыя вочы, вочы загнаната зьвярка.

Бацька, як сына ўбачыў, адразу затросься, зашмаў бязгучна дрыжачымі вуснамі. Хацеў нешта сказаць, хацеў закрычаць, але замест гэтага вырваўся толькі дзікі запчэмлены віск.

Ён кінуўся к сыну, схопіў сваімі касыцянымі пальцамі сына за вуха, вывеў моўчкі з хаты, і з ўсёй сілы штурхнуў за вароты. Сам вярнуўся ў хату, зашчупіў дзьверы і сеў зноў на ложку—чорны, страшны, як нейкая дзікая крыважэрная птушка.

Сын адразу сыцяміў, у чым тут справа.

Ён пастаяў часінку на месцы, зірнуў, вока прыжмурыўшы, на пякучае яснае сонца, падшмаргнуў разы са два носам і пашоў па завулку, адважна махаючы левай рукой, задраўшы задорна ўгару востры нос—дзюбку птушыную.

Пашоў расказаць у сваім піонэрскім атрадзе, як выгнаў яго несъядомы, політычна-адсталы бацька.

Так разлучыліся двое Жвіроўскіх.

Жвіроўскі-бацька і Жвіроўскі сын...

Д З І Ў Н А Я

1

Узімку гэта было. Пасьля дзянной сумятні Блонскі сядзеў у сваім габінэце, атулены шэра-ваўнянымі згусткамі змроку. Вольна раскінуўся ў старасьвецкім крэсьле, погляд акунуў у аксамітную мякаць цёмнага кутку і з асалодай адчуваў ціхую нярухомасьць.

Лёгка, ня турбуючы, варушыліся думкі, гарэзна спляталіся ў зыбучую чараду. Было прыемна, вальготна. Адпачывала цела, адпачывала змардаваная галава. Так сядзеў нярухома, слухаў, як маятнік на сьцяне ўпарта таўхае марудныя хвіліны.

У сумежным пакоі глуха раздаліся крокі, вывелі Блонскага з адзервяненьня. У табінэт, не папытаўшыся, увайшла жанчына. Ля парогу спынілася, азірнула ўважна пакой. Угледзела Блонскага і падышла да яго рэзкім крокам.

— Вы старшыня выканкому? Добры вечар!..

На стол бесцарамонна партфэль кинула, села на супраць. Блонскі не зьмяніў выгаднай позы.

— Я... Добры вечар!..

— Да вас прыехала, толькі што з чыгункі. Дзе прытуліцца?

Блонскаму не падабалася. Надакучылі гэткія. Мятушацца, ламаюцца, быццам хочуць зьдзівіць.

— Чаго прыехалі?

— Камандыравана на працу сярод жанчын... Ды што вы ў цемры? Сьвету няма?

— Ёсьць. Там, на сьцяне, выключацель.

Яна памацала, адкруціла. Балюча ўдарыў па вачох яркі сьвет электрычнасьці, вымеў за вакно мяккія цені змроку.

Блонскі зірнуў на жанчыну. Ubачыў перш за ўсё бочы—яrkія, вострыя, з шчырым вясёлым агоньчыкам. У іх—сьмелая, дапытлівая цікавасьць. Упадаліся. Міжвольна ўсьміхнуўся, як спаткаліся поглядамі.

«Нішто», падумаў.

Яна азірнула пакой.

— Вы заўсёды тут сядзіце?

— Не, часам не сяджу. Зараз пасяджэньне будзе, чакаю.

Глядзеў на яе з лёгкай усьменшай, чакаў, што далей.

— Я надта змарылася... Я працаваць люблю... бедаеце, так, з захапленьнем, з запалам. Але я фізычна слабая і не магу вытрымаць. Дрэнна. Завідую вобсь тэтакім, як вы...

Апошнія словы яна працягнула задуменна. Спыніла ўважны, сур'ёзны погляд на яго фігуры. Ён так-

сама зірнуў на свае дужыя члены. Быццам сам задзівіўся сіле сваёй дубовай, быццам засароміўся за яе.

— Так. Я нішто сабе... так.

Яна раптам рассыпалася задорным іскрыстым сьмехам:

— Ха-ха-ха! Які вы сьмешны... вялікі які... Ха-ха!
І ўраз праглынула сьмех, затурбавалася.

— Добра. Як-жа мне быць? Дзе пакуль што прытуліцца? Я да вас заўтра прыду. Вы, здаецца, і сакратар укому? Я заўтра зранку, пагаворым аба ўсім. А цяпер... я сапраўды ня ведаю, дзе прытуліцца. Парайце.

Блонскі расказаў, дзе гасыцініца. Як выходзіла, чамусьці сказаў:

— Ня зранку заўтра, а гадзіны ў чатыры зайдзіцеся. Тады вальней будзе пагутарыць.

— Добра!—кінула яна з дзвярэй.

Як вышла, Блонскаму пуста стала ў пакоі. Заняла цягуча-едкая ціш старога каменната дому, баляча напяла мазгі. Нецярыліва чакаў, калі зноў пачуюцца крокі, на пасяджэньне пачнуць прыходзіць.

А ў галаве думкі тачыліся: старожкія, пудлівыя, як цішыня навокал пустога вялізнага дому. Думаў аб гэтай жанчыне. Хацеў уявіць яе ў сваіх думках, ды чамусьці не ўдавалася. Вобраз неяк пляміўся і разьвейваўся. Толькі вочы яскрава ўцяліся ў памяць. Здаровыя, ясныя, з шчырым агоньчыкам.

Назаўтрага Блонскаму мінуты здаваліся за гадзіны, а гадзіны за вечнасьць. Чакаў чатырох. Не хацеў сам сабе ў гэтым прызнацца, не хацеў пагадзіцца з гэтым. Ахапляла дасада, злосьць на самога сябе.

А як падышло да чатырох, зусім узбурыўся. Хадзіў з кутка ў куток, поўны прыкрай нецярплівасьці. Часам спыняўся, аглядаў сам сябе, дзіваваўся:

«Што-ж гэта такое? Нэрвы, ці што?.. Вось дык гісторыя».

Злаваў, абураўся і зноў хадзіў узад і ўперад.

Урэшце яна прышла. Пасыпешна прывіталася, села каля стала.

— Ну, давайце пагутарым, як тут у вас... З чаго пачынаць?..

Пачала гаварыць аб справе. Блонскі глядзеў на яе і дзівіўся яе сьціслай сур'эзнасьці. Зусім ня так, як учора. Ніводнага староньяга слова, быццам, апрача справы, нічога няма ва ўсім сьвеце. Нават атанькі ў вачох—сталёвыя нейкія, цьвёрдыя.

Доўга гутарылі. Змрок разьліў па пакоі бязуважна-шэрую муць, згрудзіў у калматую масу прадметы. Электрычнасьці не палілі, сядзелі ўпадёмку. І тады Блонскі неяк асабліва моцна, напружана стаў адчуваць гэту жанчыну. Затухаваная цьмяным валакном змроку, яна здавалася нейкай хваравіта-назольлівай плямай, якая ўпарта цягнула да сябе ўвагу. Ён пільна прыслухваўся да гуку яе голасу, напружана стараўся знайсці ў ім нешта, злавіць. Здавалася, што пад гэтым сухім, троху

мітынговым тонам ёсыць нешта схаванае, палахліва затоенае. Адчуваўся нейкі ледзь прыкметны фальш у гэтых цвёрдых, энэргічных словах аб вызваленні жанчыны, аб змаганьні з іржавымі путамі сям'і, аб рэволюцыі быту і т. д. А часам Блонскі выяўна чуў у яе голасе мімалётныя ноткі няпэўнасьці, нейкага сумнага неўразуменьня. Гэтыя ноткі чамусьці выклікалі сымпатыю да яе, спачуваньне.

Блонскаму ўрэшце надакучыла гаварыць аб сур'ёзным. Ён раптам перапыніў яе:

— Слухайце... Я-ж дасюль ня ведаю вашага прозьвішча... Зусім з думкі сышло.

Яна засьмяялася.

— Бяда вялікая, падумаеш... прозьвішча... Але-ж і сапраўды, трэба як-небудзь зваць... Шумава—маё прозьвішча... А ваша я ведаю, бо вы-ж тут вядомы, на ўвесь навет...

Нейкі час маўчалі. Цішыня раджала напружаную вострую блізкасьць. Гэта цяжарыла. Здавалася, што даўно-даўно знаёмы і ўжо надакучылі адзін аднаму.

Блонскі ўстаў, запаліў электрычнасьць. Зірнуў на яе. Яна сядзела ў задумьні. Аб нечым цяжкім думала, бо вочы атуліліся цьмянай, сталёвай глыбінёй. Потым яна нецярыліва траханула галавой, узьнялася. Усьміхнулася—ні-то зморанай, ні-то сумнай усьмешкай.

Блонскі агарнуў яе ўсю ўважным поглядам. Залюбаваўся міжвольна. Яна вельмі прыгожай зда-лася яму.

Шумава быццам заўважыла гэта. Задорна кінула яму насустрачу адкрыты вясёлы погляд. У вачох аганькі забліпчэлі, зайскрыліся. Загаварыла жвава, пасьпешна.

— Заседзелася я... Гадзін дзевяць, пэўна, ужо ёсьць... Трэба ісьці ў свой палац... Ну, і ўдружылі вы мне, тав. Блонскі! Высока-высока і брудна. Адзін толькі й быў вольны нумар. Сёньня ўсю ноч ваявала з мышамі... Надта злосны вораг... Ну, я пашла. Бывайце!

— Я таксама пайду. Пойдзем разам.

Дарогай яна лапатала аб розных драбніцах. Блонскі маўчаў, не хацелася гаварыць. Думкі ця-жарна, грузка перавальваліся, давілі мазгі.

На рагу вуліцы разьвіталіся.

2

З таго часу яны сустракаліся часта. Блонскі любіў глядзець, як працуе Шумава. Захапляў запал яе, упартасьць у драбніцах, у будзённых, марудных справах, упартасьць, якая пераходзіла ў азарт, ап'яненьне. Гэтая ўпартасьць часам хваравітай зда-валася, але заўсёды захапляла, заражала, абуджала і ў Блонскага нейкі востры апэтыт да работы.

Праз два тыдні Шумава склікала зьезд жанчын-дэлегатак. На зьездзе Блонскі сядзеў у прэзыдыуме.

Глядзеў на белыя, чырвоныя, чорныя хусьцінкі, на задуменныя, застыглыя ў глыбокай сур'ёзнасьці твары. І адчуваў, як усе гэтыя твары—маладыя й старыя, прыгожыя й няпрыгожыя—зьліваюцца для яго ў адзін твар жанчыны-работніцы: змораны, сумны.

Шумава рабіла даклад. Яна была ўзрушана, гарэла жарам шчырасьці, веры ў тое, аб чым гаворыць. Яе словы зычэлі той непасрэднай, прастай праўдзівасьцю, якая бывае звычайна ў тых, хто ня толькі ведае справу, але адчувае яе, хто зьвязаны з ёй органична, кроўна. Яе слухалі так, як рэдка калі дакладчыкаў слухаюць. Уся заля дыхала напружнай, глухой цішынёй.

А як скончыла, разгарэліся тарачыя, упартыя спрэчкі. Раскрыліся заледзянелыя ў горы грудзі жанчыны-работніцы, бурнымі павадкамі завіхрыліся, пырснулі крывавай пенай адвечнай пакуты.

Усё правільна Шумава выказала, толькі ў адным перабавіла, у нутро жаночае балюча ўзрэзалася. Выступіла супроць ядынай уцехі, шчасьця жаночага: сказала, што ня трэба матцы дзяцей сваіх гадаваць, што зло ў гэтым нейкае ёсьць. Прапанавала: адбіраць ад матак іхных дзяцей і дамы выхаваньня наладжваць. Каб матка ня знала сына свайго, а сын маткі, каб агульныя, усіхныя дзеці былі. Проці гэтага жанчыны-маткі агнём загарэліся. Казалі: жорстка гэта і крыўдна.

А Шумава на сваім стаяла, сваю думку з запя-
лам адстойвала.

Потым, як пасья пасяджэньня вярнуліся з
Блонскім удвор, усё яшчэ гаварыла, узрушаная:

— Гэта злачынства... так, злачынства. Гэта пса-
ваньне дзяцей... І сабе нахаба... Слухайце, гэта-ж
ясна, як дзень. Нам трэба тварыць новых людзей,
людзей колектыву, у якіх няма матак, бацькоў, у
якіх бацькі—усё чалавецтва. Да гэтага трэба ісьці.
І гэта магчыма... у невяліччай мерцы, але і цяпер
ужо магчыма... Ці-ж няпраўда?..

Блонскі любаваўся яе захапленнем. Спрачацца
не хацеў. Ды навошта? Лешей вось так слухаць і
адчуваць моўчкі яе сьвежае сакавітае шарываньне,
чыстату яе думкі—простай і шчырай.

А яна далей гаварыла:

— Мы псуем іх. Мы з дзяцінства навалываем на
іх лішнія прыхільнасьці, прывычкі, якія шкодны,
якія шмат для каго путамі будуць. Гэта-ж неспра-
вядліва. За гэта яны клясьці нас будуць.

Яна доўга яшчэ гаварыла, даводзіла, пакуль не
заўважыла, што Блонскі маўчыць, адданы сваім
думкам. Тады змоўкла.

Падыйшлі да таго месца, дзе трэба было разь-
вітацца, пайсьці ў розныя бакі. Яна спынілася.

— Ну, бывайце!..

Але Блонскаму не хацелася ўдвор. Ён наўмысьля
марудзіў. Часінку стаялі на рагу пад жорсткімі
ўзьмётамі сыцюдзёнага ветру.

— А мо' да мяне зойдемся? У мяне цёпла на новай кватэры.

Блонскі згадзіўся з ахвотай:

— Пойдем.

Была завіруха. Вецер з шалёным выцьцём віўся па вуліцах. Падцікаўся з-за рогу і ўраз налятаў, шкуматаў, сьцёбаў па твары жменямі калючага сьнегу. Хацелася барджэй перабегчы і схавацца ў цёмным прытульным пакоі.

Блонскі і Шумава ішлі шыбка-шыбка, часам застраваючы да кален у сумётах, спатыкаючыся. Хісталіся, быццам п'яныя, штурхалі адзін аднаго. Горача стала і весела.

Шумава сьмяялася звонка, раскаціста. Сьмех дзіўна, нязграбна сплятаўся з злосна-трывожнымі ўзвывамі ветру. Здаваўся дзікім, недарэчным.

Спыніліся на рагу адной з акрайных вуліц. Шумава паляпала ў вакно, узыбгла, тушаючы, на скрыпучы, адубелы ад марозу ганак.

Адчыніла нейкая бабулька. Усьміхнулася ветла. На кухні густа агарнула цяплынь. Загарэліся шчокі з марозу.

У пакоі Шумавай Блонскі зьдзеў паліто, з аса-лодай сеў на канапу.

— Добра ў вас. Проста, але прытульна. Падабаецца мне...

— Глупства. Гэта—што цёпла, дык прыемна з марозу...

Яна стала поплеч. Уздыхнула глыбока-глыбока, адкінулася на сьпінку каналы.

— Замарылася. Не магу многа працаваць. А калі-небудзь зусім надарвуся. Дужа баюся гэтага. Тады-ж пуста стане, жыцьцё будзе бясьцвётнае, нуднае, як змрок.

Яна задумалася. Блонскі ўсьміхнуўся.

— Але-ж гэта няўхільна. Прыдзе старасьць калі-небудзь...

— Старасьць? Я чамусьці ня думаю аб ёй. Гэта далёка... Дый наогул—ну яго к ліху!.. Хоціць нас... Сіл шкадаваць ня варта. Пакуль ёсьць—будзем жыць, будзем браць жыцьцё, усё, цалком. Галоўнае—шырэй, глыбей, як мага глыбей. Ці праўда?..

Яна раптам зьмянілася. Згінула змора, загарэліся вочы бадзёрасьцю, палкай энэргіяй. Нешта бурлівае, смелае сьвіцілася ў іх. Цягнула магутнай магнэсавай сілай, як цягне да сябе бурнапяністае бяздоньне глыбокае.

У Блонскага ў сэрцы нешта новае зарадзілася, нешта вострае, салодка-пякучае. Прыемна было глядзець у пераліўчаста-сьветлыя вочы, акунацца ў іх прамяністую чароўную глыбіню.

Гаварыць не хацелася: словы драўлянымі, карузнымі нейкімі здаваліся. Былі ўсе агідныя, брыдкія.

А яна дражніла гарэзнай, задорнай усьмешкай, казытала нэрвы абураючым поглядам. Нахілілася да яго, абдала жаркім дыханьнем.

— Мы будзем жыць... Праўда? Мы-ж маладыя, вольныя... Жыцьцё наша... усё наша. Мы будзем працаваць і цешыцца жыцьцём... Акунацца глыбока ў яго, браць яго... усё, да дна... Праўда?..

Ён мармытаў нешта ў адказ. Адчуваў, як шумнай хваляй кроў к галаве прылівае, парыўчата б'е кляўцом у віскі. У ваччу спакусьліва акругліліся мяккія абрысы жаночага цела, абяцалі палкую ўцеху. Салодкім туманам муць разьлілася. Яшчэ момант—і схаліў яе, тарачую, слухмяную, сыціснуў у моцных абнімках...

А пасья—сорамна чамусьці было і няпрыемна. У галаве атідна скаўзанулася прыкрая думка:

«Як з простытуткай»...

Адварнуўся, не глядзеў на яе, баяўся глядзець. А калі скоса зірнуў, убачыў, што плача. У вачох рэзка мягнулася аголенае плячо, якое сударгава здрыглася. Моцна застрала ў мазгох, прыкавала. Часінку толькі і бачыў, як дзівосна трасецца гэта назольліва-белае плячо.

Потым раптам нешта растала ў сярэдзіне, разьлілося цёплым, добрым такім. Шкода стала. Такой любай, дарагой здалася яна. Захацелася прыгалубіць, суцешыць. Падышоў да яе, сеў поплич. Хацеў сказаць нешта, многа сказаць—ласкавага, прыветнага, але слоў такіх ня было; ня знаў, ці забыўся на гэту часіну. Злёпку прыткнуўся к яе галаве, паглядзіў пяшчотна, як дзіцё.

— Нашто ты, слухай... Ну, кінь... ня трэба...

Яна схаянулася, узяла галаву. Зірнула на Блонскага распаленыя вочы з іскрыстымі расінкамі сьлёз, у самую душу праніклі. У іх—разам з глыбокай журбай ціхая дзіцячая радасьць. Яна скрозь сьлёзы ўсьміхнулася.

— Любы, ты ня думай... мне добра... Ты не зважай... гэта глупства... Бывае часам ні з таго, ні з сяго... Я такая... дзіўная, недарэчная... Ты не глядзі...

Яна сударгава прытулілася да яго, схавала галаву ў яго на грудзёх... Ён чуў, што плача яшчэ, і ня знаў, што рабіць. Раптам яна зноў ажывілася, загаварыла парыўчата, горача.

— Любы! Як добра так... як добра! Мы вольныя, нічым ня зьвязаныя... Шчасыця як многа—глыбокага, поўнага, нічым, нічым не абмежаванага! Ты адчуваеш, як гэта проста, натуральна... як гэта моцна!.. Ты згодзен, так? Ну, скажы, любы... добра так? Ты таксама шчасьлівы?

Блонскі не разумеў яе хваравітага, бурнага захапленьня. Глядзеў на яе з ласкавым неўразуменьнем, моўчкі абымаў яшчэ ахінутыя нэрвовай дрыгатаю плечы.

Так сышліся яны. З таго часу ў Блонската было шмат вечароў гарачай уцехі, шмат бяссонных начэй, шмат гадзін глыбокай развагі. Ён усёй істотай аддаўся каханьню, упіваўся ім. І каханьне яго асьвяжыла, зрабіла маладым, уліло ў кроў моцнае бушаваньне, аквяціла жыцьцё.

К Шумавай ён прывязаўся, прывык. Бачыў у ёй жанчыну і таварыша. Але не разумеў яе. Дзівілі яе раптоўныя ўзбурэнні, рэзкія пераходы ад незразумелай журбы да парыўчата-бурнага захаплення. Чулася ў гэтым загадка, і многа гадзін Блонскі ламаў галаву над яе разывязаньнем.

Аднаго разу ён засыпеў Шумаваў ў глыбокай развазе. Ён колькі дзён перад гэтым ня бачыўся з ёй, і за гэты час яна страшэнна змянілася. Блонскі падумаў адразу, што хворая: схудзела, змарнела, вочы глыбока-глыбока схаваліся, хваравіта зайстрыліся. Як убачыла яго, усміхнулася нейкай пакутнай нэрвовай усмешкай.

— Я якраз аб табе думала... І аб сабе... Я паехаць надумала. Хутка, можа заўтра...

— Зусім?

— Так, зусім.

— Чаму?

— Гэтак трэба. Я растлумачу табе... Я моцна, глыбока к табе прывязалася... Ты ведаеш гэта. Больш, чымся трэба... І вось—я баюся... Сама сябе баюся... Ува мне можа абудзіцца жанчына... Не наогул жанчына, а такая... ту, слабая, адданая, бязвольная... Жанчына—раба, такая, якой не павінна быць, якая—зьявага для чалавека... Я спалохалася гэтага і пастанавіла паехаць...

Блонскі маўчаў. А яна адварнулася і гаварыла далей нейкім вінаватым шрыдушаным голасам:

— А потым... Яшчэ ёсьць прычына... Але гэтага не скажу, не магу... Ты даруй мне... Я не хачу, каб ты знаў... Я хацела-б і сама ня знаць гэтага, бо гэта маё слабае месца, ахілесова пята...

Блонскі няўцямна зірнуў на яе. Пастанова Шумавай ня здзівіла яго. Чамусьці здавалася гэта простым, звычайным. Але што-ж гэта яшчэ за прычына? Што за загадка?..

Хацеў спытацца, дабіцца адказу. Але стрымаўся. Сказаў проста, спакойна:

— Ну, што-ж, едзь сабе...

Назаўтрага Шумава паехала.

3

Усьміхнулася вясна гульбіва, сонечна. Так усьміхнулася, што сівавалосая бабулька-зямля зусім растала, захлібнулася з радасьці. Недалужна засьлязілася цурочкамі спрытнымі, кроплямі звонкімі сьлюнява хліпнула. Запамкала вуснамі старчымі, голасам шопатным, ціхім.

А потым зарумзала. Ды так зарумзала, так загаласіла, што ўвесь горад шумам напоўніла, патакай сьлёз заліла. А як наплакалася даволі, салодка ўсьміхнулася мокрымі, бляскам аблітымі вуліцамі, пачала выцірацца шаўковымі коскамі сонейка.

І пачулася тады, што зямля не такая ўжо бабулька старая. Толькі гэткай прыкінулася, а сапраўды—вунь яна: сьмяецца задорна, молада, зьвініць

птушкамі шустрымі, пярэстай гаварлівай грамадой людзей разьліваецца. Зусім маладуха!

У гэту пару Блонскі адчуваў бурлівае трапятаньне ў грудзёх. Вясна бунтоўна распаліла кроў непакойнымі жаданьнямі. Чакалася нешта—турботна, настойліва: нечага хацелася—яскравага, моцнага. Душа рвалася некуды, разгарнуцца хацела.

У гэту пару Блонскі Шумава ўспомніў. Ды так ярка, выразна, быццам—во яна, перад вачмі. Варухнулася ў сэрцы знаёмае, салодкае, агарнула душным жаданьнем. Засумаваў Блонскі. Ня то што засумаваў, а адчуваў заўсёды назольліва-абураючую патрэбу, ня мог пазбыцца яе. Тыдні два змагаўся з сабой, а потым ня вытрымаў—пабачыцца ўздумаў. Знаў, што Шумава ў №. Скарыстаўшы вольны час, паехаў туды.

Вясна ўжо зусім разгарнулася. Пукалі почкі на дрэвах, у сьвежым аромаце нараджалася першая зеляніна.

Дарогай, у пятніку, Блонскі не адрываўся ад вакна. Смагла глядзеў, як парыцца ў сонцы тлустае поле, як лес кучаравіцца кволым, празрыстым лісьцем.

А ў № прыехаў—акунуўся ў сумятлівы рух, у ліхаманку напружнага жыцця. Ішоў сярод гурмы шумлівай і адчуваў, як у грудзёх расьце непакойнейкі, турбота. Паўставала пытаньне:

— Нашто?

Хацелася вярнуцца, паехаць назад. Але ішоў, бо нязмога была пакіраваць сабой.

Шумава спаткала радасна. Моцна, папрыяцельску руку паціснула.

— На доўгі час прыехаў?

— Дні на два.

— Толькі?.. Ну, як жывеш, як там у вас? Што нашы робяць?

Блонскі бязуважна адказваў. Упарта разглядаў яе, шукаў у ёй змены. Але яна была такая, як і тады, паўгода назад. Толькі загарэць ужо справілася. Стала ад гэтага прасьцей і прыгажэй. Ён зазначыў з усмешкай:

— Ты на цыганку стала падобна.

— О, куды там!.. Я цяпер—маладзец... Моцная такая, здаровая...

— Працуеш, як і раней?

— Больш. Я-ж люблю працаваць. А часам трэба яшчэ, каб забыцца, забавіцца. Вось тады... як ад вас паехала... тады цяжка было, многа нутраной барацьбы...

— А цяпер?

— Цяпер добра. Вымелася ўсё. Час памагае... Вось толькі цябе я зусім не чакала. Мо' гэта дрэнна, што ты прыехаў?..

Яны вышлі на вуліцу, пашлі па тлуста-бліскачай ад сонца панэлі. Паветра абдавала тамлівай сыпкотай, было душна, млява. Твар у Шумавай разгарэўся, зардзеўся тарачай чырванью.

Блонскі глядзеў на яе, адчуваў яе сьвежасьць, здароўе і захапляўся. Чамусьці не падабаліся, цяжарнымі былі яе бадзёрыя, простыя словы. Хацелася нечага іншага, хацелася інтымнасьці.

А яна з запалам апавядала аб жыцьці сваім, рабоце, аб новых плянах, задачах. Упартыя вынікала таго, што магло напамянуць аб мінулым.

Яны прайшлі колькі шумлівых кварталаў і потым неўзаметку для самых сябе збочылі ў бязлюдную ціхую вуліцу. Там яны стрэлі кушку дзяцей, якія весела гулялі на панэлі. Як падышлі да іх, Блонскі заўважыў, што раптам па твары Шумавай прасьлізнула нэрвовая бледасьць. Вочы сумятліва забегалі па бакох, працятыя непакоем. Яна загаварыла шыбка-шыбка, у відавочным замяшаньні:

— Гэта дзіцячы дом наш, самым лепшым лічыцца. Гуляюць зараз... на сонейку...

Блонскі зірнуў на дзяцей. Сьвежыя, чысьценькія. Жвава пераклікаюцца вясёлымі галасамі-званочкамі.

А з Шумавай тварылася нешта незразумелае. Яна пасьпешна прыбавіла ходу, быццам хацела хутчэй уцячы ад дзяцей. Потым раптам спынілася, вярнулася назад і парыўчата схпіла аднаго з хлопчыкаў—беленькага, з блакітнымі вочкамі-зорачкамі. Дзяцёнак трапятаяўся, нецярпліва адмахваўся, як ад дакучнае мухі, з усіх сіл вырываўся. Злаваў, што яго адарвалі ад цікавай гульні. А яна горача песьціла яго, цалавала.

Блонскі глядзеў, нічога не разумеючы. Потым кінуўся ў вочы твар Шумавай: на ім адбітак глыбокай, агнёвай мукі, журбы. Маланкай бліснула думка.

«Дык вось дзе разгадка! Вось тое «слабае месца!»

Як пашлі далей, Шумава маўчала. Блонскі асьцярожна спытаўся:

— Што гэта значыць?

Яна паглядзела дапытліва на яго.

— Ты дагадаўся. Ты знаеш ужо...

— Гэта твой дзяцёнак?

— Так. Толькі не кажы нічога, ня трэба. Так павінна быць, я знаю.

Яна зноў замоўкла. У Блонскага гарэла, прасілася на язык пытаньне. Ён ня стрымаў.

— А ён ведае сваю матку?

— Не, ня ведае. Забыўся ўжо, адвык. Ён не павінен знаць, яму ня трэба гэта. Нашто? Ён павінен вырасьці чалавекам вольным. Нашто зьвязваць яго лішнімі прывязанасьцямі? Не патрэбна гэта, шкодна.

— Але-ж табе як? Цяжка гэта, ты-ж ламаеш сябе.

Яна нібы раззлавалася.

— Не, няпраўда, ня цяжка мне! Часамі толькі. Гэта мінулы слабасьці. Але кінем аб гэтым, ня будзем гаварыць... я прашу цябе. Гэта раструйвае толькі, раскалупвае рану. І потым... ведаеш, Блонскі, езь ты лепей. Мне цяжка з табой. Ты расслабляеш мяне. У мяне родзяцца нядобрыя пачуцьці.

Я не хачу быць жанчынай, толькі жанчынай. Я хачу
быць чалавекам . . . . .

На другі дзень Блонскі вярнуўся ў двор. Пад
аднамернае калыханьне вагону ў галаве бесканцовай
чарадой перавальваліся думкі. То цяжкі плаўна, спа-
койна, то раптам сплталіся ў прамоздны клубок,
сьціскалі мазгі цяжкім неўразуменьнем.

Ён думаў:

«Што-ж гэта, нарэшце? Фанатызм, вар'яцтва?
А мо' сапраўды так лепей? Мо' гэта натуральна, мо'
так і павінна быць? Мо' гэта адзіны правільны
шлях?»

Яму ўспомніўся беленькі сьвежы тварык дзя-
цёнка, які з нецярплівасьцю вырываўся з матчыных
абнімкаў—незнаёмых, непатрэбных. І поплеч—другі
твар, поўны вострай мукі, матчынай тугі.

Успомнілася і тое, што было даўней у першы
вечар іхняга збліжэньня. Успомніўся той дзівосны
настрой яе, тыя незразумелыя сьлёзы.

«Дзіўная яна... Усё такі дзіўная».

С Ъ М Е Р Ц Ь

1

За вакном палахліва ўцякаюць назад ускудлычаным роем валокны бруднага дыму. Скрозь іх далёкім прыветам яшчэ раз мігнулі высокія вежы Масквы, нібы наўздагон яшчэ адну ўсьмешку паслалі апошняю. І потым ужо—зялёнаю роўнядзьдзю пожны бязьмежныя, ручнікі жоўта-бурья збожжа. Дзе-ні-дзе воўнай сукрыстай хмызьняк, дарожкі гарэзна-крутлявыя. Усё назад уцякае—з падскокам неяк, жартуючы. Усё на лягу нібы зазірае з цікаўствам у вокны вагона.

Раговіч стаіць ля вакна. Узьлётся на стол, абпаёрся сівой галавой на далоні і ўпяў нярухомы пагляд у той бок, дзе толькі што зынікла Масква. Яшчэ ў старых грудзёх бурліць захапленне, яшчэ сьлёзы цякуць раўчакамі па зрытым, зморшчаным твары.

Добрыя сьлёзы такія. Яны слодыччу цёплай палошчуць нутро і быццам змываюць з старога твару сьляды ліхалецьця мінулага, сьляды перажытай гароты. Добрыя, цёплыя сьлёзы.

Раговіч—стары барацьбіт. Ён злучыў быў жыцьцё сваё з рэвалюцыяй, жыў толькі ёй і аддаў ёй усё,

што мог і што меў. Толькі жыцьцё адно нейкім дзіўным выпадкам асталася. Колькі раз—ня зьлічыць цяпер—думаў ужо, што й гэта аддасьць. І хацеў аддаць, не баяўся. Але выходзіла так, што сьмяротныя хвалі міналі яго—і жыцьцё аставалася.

А цяпер жыцьцё гэта—толькі прыліка адна. Ня жыцьцё, а цьменьне маруднае. Нібы забытае вопнішча, што кінулі ў лесе начлежнікі.

Ужо два гады, як тое, чым жыў калісь, бушуе, бурліць недзе воддаль, не чапае яго. Ён адпачывае ў самоце, ён дагарае ціхім, марудным агнём.

Цяпер ён ня вытрымаў быў. Бо падышло да горла, грудзі сыціснула, загарэлася жаркім полымем. Пацягнула ў тое агульнае жыцьцё—маладое й магучнае. Хоць паглядзець, хоць падзівіцца. А тады й памерці ўжо, навошта марудзіць яшчэ.

Сабраў усе сілы, паехаў у Маскву. Глядзеў, дзіваваўся, поўніўся радасьцю, адчуваў глыбокае шчасьце. І цяпер во, тут, на вакзале... прышлі выпраўляць. Віталі, прасілі яшчэ прыяжджаць, жадалі, каб жыў доўга-доўга. Усё—свае, старыя сябры, таварышы па жыцьці, па змаганьні. Яны яшчэ моцныя, яшчэ працуюць, змагаюцца. Жыцьцё будуюць, тое, аб якім марыў ён з малых дзён.

Кажуць—жыць доўга. Не, навошта, ня трэба. Цяпер ён можа памерці. Ціха, спакойна, так, як памірае той, хто бачыць, што мэта жыцьця яго зьдзейсьнена.

З аднамернай бурклівай гаворкай перабягаюць па рэйках скрытных каткі вагона. Зюкаюць аб нечым лагодна. Мо' напамінаюць мінуўшчыну слаўную?

Гэта мінуўшчына ў Раговіча ўжо зацягнулася зыбкай пялёнкай туману і ледзь-ледзь сьвіціцца скрозь гэту пялёнку. Толькі часамі, калі ўскалапецца нутро, калі і сэрца заб'ецца на момант так моцна, так сьвежа, як калісьці даўней, тады ў галаве быццам маланка бліскае і разрывае пялёнку забыцця. Тады кавалкамі вырываюцца з туману ўспамінкі і цешаць старое сэрца.

Вось і цяпер, як у Маскве быў. Там жыў мінулым, быццам перажываў нанова тое, на што ўжо забыўся быў, што ў нябыт адышло. І як выяжджаў—тож успамінкі роем жывым мітусіліся, у прытожую стужку зьвіваліся і поўнілі сэрца цёплай радасьцю.

Але поезд далей і далей усё нёс ад Масквы, і ападалі гарачыя хвалі ўздыму. Нутро зноў прастывала, зноў халадзела, і пялёнка—такая шчыльная, непраглядная—зацягвала, хавала ўсё-чыста. Аставаўся спакой—пусты, халодны спакой, глыбокая бязуважнасьць.

Старасьць. Сіл няма. Нязмога нават думаць, варушыць успамінкі. Хай яны там, за пялёнкай. На што яны старому, слабому, каму мо' тыдзень ці два засталася пражыць? Лепш хай будзе гэты спакой, хай гэта пустач, хай ня будзе нічога, схаваецца ўсё за пялёнку.

Раговіч адышоўся ад акна і сеў на канапу. Мяккая канапа—спальны вагон. Для старых касьцей гэта добра. Прыемна так апусьціцца з вальготай, сагнуцца, згарбаціцца і сядзець ціхенька, нярухліва. Ні аб чым ня думаць, нічога не шкадаваць, нічога ня ждаць. Так-бы й да сьмерці да самай, каб ніхто не крануў, не патурбаваў. Спакой бязьмежны, глыбокі.

У купэ нікога няма. Гэта добра, бо пустата спрыяе спакою: не зачэпіць ніхто лішнім словам, не па-рушыць цішу лішнім гукам. Толькі каткі мякка пагрукваюць, перабіраюць старанна пругкія фрэйкі. Лагодна зюкаюць нешта.

У купэ ўжо змрок павісае, плаўна кальшыцца разам з вагонам, ходзіць у ваччу, замятаецца даўгімі пасмамі. Ужо вочы старыя ня бачаць нічога, апрача гэтага нуднага, аднастайнага віханьня змроку.

— Можа легчы заснуць?..

Падумаў пра гэта дый адразу забыўся—памяць ня служыць ужо. Так і застаўся сядзець—сагнуўшыся ў крук, да кален бараду сіваю зьвесіўшы, вочы шырока расплюшчаныя ўняўшы ў валакно рухавага змроку. Твар скамянелы застыў у глухой нярухомасьці і толькі паволі раз-по-раз гоўтаўся ад мерных уздрыгаў вагона.

2

Расчыніліся дзьверы. Увайшоў праваднік. Спакваля, не сьпяшаючыся, запаліў на столі ліхтар, зацягнуў на вакне занавеску.

Раговіч яго не заўважыў. Усё сядзеў у ваднэй застыглай постаці, усё недалужна, млява ківаў сівой галавой.

Праваднік пастаяў з хвіліну, паўзіраўся ў яго. Потым ціха, з нейкай аласкай спытаўся:

— Вы можа хворы?

Раговіч здрыгануўся. Невядома чаму, словы правадніка яго спалохалі, працялі вострым жахам. Здалося яму, што праваднік баіцца, каб ён не памёр—зараз, во тут, у даручаным яго прыгляду вагоне. І пачуў яшчэ ў тоне правадніка нешта чужое, халоднае, не сагрэтае ані кропляй спагады,—такое сухое, казённае. Быццам правадніка зусім ня цікавіць, як яму—ці дрэнна ці добра, ці баліць што ці не. Абы не памёр тут, у яго вагоне, абы давезьці да месца, высадзіць вон. А там—якое дзела яму? Хай сабе памірае, бо ўсё роўна нядоўга засталася жыць.

Крыўда агарнула. І злосьць на гэтага здаровага з лупатым драўляным тварам чалавека. Чаго яму трэба? Хай жыве, калі здаровы такі, дужы, як вол. Чаго кратае старога, хворага?

Шкода стала сябе. Так, што сьлёзы набеглі. Загаварыў шапялявым, абрыўчатым і нейкім сьлязьліва-ўзьнятым голасам:

— Мне нічога ня трэба... Калі ласка, пакіньце мяне... Можакце йсьці...

Праваднік няўцямна паціснуў плячмі і вышаў.

Зноў ціха й пуста. Раговіч з патугай, крэкчучы, узьняўся і зашчапіў дзьверы. Зноў сеў на старое

месца. Апусьціўся, сагнуўся і заспакоіўся. Але не-
дзе глыбока-глыбока нешта шчымела, нейкі прыкры
балючы асадак астаўся.

З галавы праваднік ня выходзіў. Усё крыўда была
на яго і ўсё луналі ў ваччу яго дужыя плечы,
яго чырвоны, наліты сакавітаю сьвежасьцю твар,
лупатыя, поўныя нейкай самадавольнасьці вочы.
Хацелася забыцца на яго, выкінуць вон з галавы,
ды нязмога была. Дзе там! Яшчэ нават цягнула, каб
зноў убачыць яго, каб глядзець, ушывацца вачмі ў
яго дужую постаць і адчуваць гэту вострую, шчым-
лівую злосьць на яго, на яго сілу, здароўе.

Гэты праваднік, здавалася, прышоў з нейкага
чужога для Раговіча сьвету, які ад яго аддзяліўся,
да якога ўжо ён нічога ня мае. Прышоў, каб на-
памянуць аб тым, што чакае яго, што навісла над ім
нямінучай пагрозай. І прыход яго быццам пакінуў
нешта тут, у купэ,—цяжкое, халоднае, прыкрае.
Быццам падышло цяпер, бліжнім, фізычна-адчу-
вальным зрабілася тое, што мінуту назад было яшчэ
гэткім далёкім, нязначным. Быццам нейшта прывёў
з сабой праваднік і запытаў у яго, у Раговіча:

— Вы, грамадзянін, гатовы ўжо? Вам трэба
гэта?

Праваднік вышаў, а гэта тут, з ім, асталося
ценым халодным.

І гэта—сьмерць.

Раговіч дасюль ні разу яшчэ ня думаў стала аб
сьмерці. Гаварыў ён, праўда, часамі.

— Стар я, паміраць буду зараз.

Але гэтае «паміраць» ня мела для яго пэўнага сэнсу і пэўнае формы. Гэта было слова, якое ён чуў ад кожнага старога, якое сам пачаў гаварыць з таго часу, як завілася ў барадзе першая белая пасма. Гэта слова ўвашло ў звычай, у абыкласьць, ён ужываў яго так, як, напрыклад: «спаць пайду», «будзем палуднаваць», «хочацца піць» і г. д. Думаць аб тым, як гэта прыдзецца паміраць, што гэта сьмерць, што яна прынясе з сабой і як яе трэба сустрэць,—аб гэтым думаць не выпадала.

І вось раптам яна падышла. Блізка зусім, так, што чуваць яе подых халодны. Падышла і быццам сказала злорадасна:

— Вось і я. Мо' пазнаёмімся?

І ў першы раз Раговічу страшнай здалася сьмерць. І ў першы раз думкі аб сьмерці, аб блізкай зусім, нямінчай, апанавалі жудаснай навалай. Ён памыкаўся іх выгнаць, ня пускаць к сабе ў галаву каб сыціхамірыцца, каб адацца зноў пустому халоднаму спакою.

Так было-б лепей. Ня думаць, ня знаць—і памерці.

Але ўпівваюцца з болем вострыя, колкія думкі. Так неяк... Пуста, няма нічагутка, здаецца, ужо й добра. Але раптам асьцярожна з боку заходзіць, заходзіць і становіцца перад вачмі перад самымі... Праваднік. Тоўсты, здаровы, чужы. І з ім—жудасны

холад магільны, з ім—сьмерць, страх перад ёй.
І думкі—напружныя, жорсткія.

Вочы самі сабой шырока расплюшчваюцца, поўныя жаху, нэрвова сморгаецца сівая галава і пагбаныя старасьцю рукі—сухія, драўляныя—пачынаюць трэсьціся, як у ліхаманцы. І тняце, давіць старыя мазгі непакойнае, упартае:

«Сьмерць... Што яна? Навошта яна? Як пагадзіцца з ёй, нямінучай?»

А ночка плыве так марудна, так ціха і аднамерна, нудна брукуюць няўтомныя таварлівыя каткі.

Колькі разоў прыходзіў праваднік. Лясьне зашчэпкай, расчыніць дзьверы й зірне на яго з відочнай апаскай, з халоднай турботай. І, як правяралі білеты, таксама глядзелі ўсе на яго з падазронасьцю нейкай. Але не гаварылі нічога.

Як выходзілі людзі з купэ, Раговіч думаў:

«Хоць-бы даехаць, хоць-бы тут не памерці, у вагоне»...

І тады ўжо здавалася, што толькі гэтага й страшна, страшна, каб не памерці ў дарозе. А як прыедзе да месца, тады і страх гэты мінецца, тады спакойна сустрэне сьмерць. Гэта супакойвала троху. Думкі аб сьмерці ня былі ўжо гэткімі вострымі, колькімі, нібы адсуваліся некуды ў далеч. А на іхнае месца расьлі думкі аб дарозе, аб тым, каб даехаць хутчэй, каб наогул даехаць, ня скончыць жыцьця свайго тут.

Пад раньне напружная праца мазгоў замарыла зусім. Старое цела абвяла, галава недалужна на грудзі схілілася—і заснуў-задрамаў няглыбокім абрыўчатым сном, якім звычайна сыяць старыя людзі.

3

Шаўлюжкі-коні беглі трушком. Карахвашка падбрыквала то адным, то другім катком на карэньнях, і ў тахт гэтаму то ў адзін, то ў другі бок перавальвалася шырокая сыпіна фурмана.

Лес уціснуў вузенькую дарогу ў свой цёмны гушчар, поўны глухота зацішша. Старавечныя разложыстыя бярозы падпаўзлі да самай дарогі, прыселі ў мох і застыглі ў сваіх пакарожаных постацях—магутна-маўклівыя, хмурыя. Нямой цішынёй працяты быў лес, урачыстым глыбокім спакоем.

Спакой агарнуў і Раговіча. Тое, што ноччу было, навалыніца тая душэўна, зьнікла цяпер, і на месца яе—яснасьць, сьвятло празрыстае, чыстае.

Сьмерці ўжо не баяўся. Ня чуў яе блізка так, як уначы. Толькі адно ўсё думкі займала, стаяла ў мазгох пытаньнем назольным:

Што-ж гэта? Навошта ён жыў, на што гараваў, змагаўся, калі васьць цяпер—момант адзін—і ня будзе нічога, і нішто ня будзе цікавіць яго, нішто не крае. Ня будзе яго—і нічога ня будзе. Для яго, вядома, бо для іншых будзе, іншыя будуць жыць. Будуць так, як і ён калісь, завіхацца, кідацца, адно руйнаваць, будаваць другое, лепшае. А як пачуюць

во так перад сабой гэта халоднае, страшнае, тады схаянуцца і скажуць так, як і ён цяпер:

— Навошта ўсё гэта, калі такі бязглузды канец? На што жыццё? На што сьмерць?

Раговіч, спакойны цяпер. Зусім спакойны. Бо ён спадзяецца, што ўсё-ткі знойдзе адказ на свае сумненні. Ён будзе думаць, разважаць. Ён стала разьбярэцца ўва ўсім. Абы яшчэ з тыдзень пражыць, не памерці.

Але чаму-ж не пражыць яму й некалькі тыдняў яшчэ? Хто сказаў яму, хто запэўніў, што ён канечна во зараз памрэ? Ён прыедзе дамоў, там на адзіноце ўцішку абмяркуе ўсё-чыста. Мо' ў кнігах якіх знойдзе адказ, мо' сам, сваёй галавой даб'ецца яго. А цяпер ён памалу адхінае цяжкую плёнку, што схавала за сабой мінуўшчыну, і ўважна разглядае гэту мінуўшчыну, правярае сябе. А калі ды там, у мінулым, знойдзеца нешта, што паможа адказ адшукаць на гэта турботнае пытаньне!

... Вось ён хлапец-падростак яшчэ. Даўно было гэта, і цяжка мазгом старым радзіць малюнкi пары тэй. Першы крок на шлях барацьбы, на шлях рэволюцыі. На цяжкі шлях, поўны вострых калючак, што ранілі цела, поўны пастак таемных, што во-во гатовы былі праглынуць, пахаваць...

Што штурханула яго на гэты шлях?

Гэта ён добра помніць. Гэта было зусім проста і нават недарэчна троху. Была дзяўчына—прыгожая

такая, разумная, добрая... Яна й цяпер яшчэ ёсьць недзе ў яго—мабыць на саменькім дне сэрца старога. Так, жыве яшчэ, бо часамі сьвецяцца вочы яе—глыбокія, чорныя, быццам усплываюць з бяздонных хваль забыцьця. Ён кахаў яе моўчкі, уцішку. Ёй не казаў ані слова аб гэтым, чуў, што гэтым абразіць яе, адштурхне.

За ёй ён пашоў. А яна завяла яго на гэты цяжкі, але прыгожы шлях. А потым, як дзяўчыну павесілі, помста асталася. Яна штурхала на змаганьне. Дый зацікавіла самая праца, небясьпека, рызыка. Гэта ўзбуджала кроў маладую, прыемна было.

А пасьяля ўжо, як гады загасілі пыл захапленьня юнацкага, зьявілася ўпартасьць, хацелася дасягнуць таго, на што аддаў столькі гадоў. Ды яшчэ бачыў на кожным кроку гаротных, няшчасных людзей, знаў, што можна палешшыць іхную горкую долю. Ды яшчэ й сам ня мог вытрымаць жыцьця таго трухлага, хацеў дыхнуць вольным паветрам. І зноў змагаўся, зноў татоў быў аддаць жыцьцё за справу, за рэволюцыю.

І так да астатніх дней, пакуль ужо ня прыціснула старасьць бязьлітасная, ня прыгнула долу, не закавала ўсяго ў ланцугі друзлай слабасьці.

Жыцьцё было багатае, поўнае. Добрае жыцьцё. Не наракае Раговіч на яго. Адно дрэнна, што ні разу не падумаў вось аб гэтым, не пашукаў адказу на запытаньне, якое цяпер так непакоіць старое нутро.

Мо' тады часу ня было думаць пра гэта? Не, ня ў тым. Проста—далёка гэта было і ня цікавіла. А калі часам і прыходзілася, як кажучь, ставіць на карту жыцьцё, дык тады сьмерць выдавала нечым прыгожым такім, цікавым, радасным нават. У адвазе, у захапленьні змаганьнем трацілася думка аб сьмерці, аб сапраўднай сьмерці, якая во цяпер надыходзіць. І што-ж... Жыў, турбаваўся, кідаўся ва ўсе бакі, шукаў лепшага для сябе й для другіх, а не надумаў аб тым, што вось прыдзе часіна, і ня трэба будзе гэтага. Нічога ня трэба, бо ня будзе цябе, ураз, у момант адзін згінеш і сам і ўсё тое, што насіў у сабе, за што клаў жыцьцё, за што змагаўся.

Успамінаецца Масква, цяперашняя паездка туды. Там яшчэ раз пераканаўся, што тое, за што аддаў жыцьцё, дасягнута. Тут, на вёсцы, сумненьні зьяўляліся. Рознае думалася. Часам нават неспайкой браў, страх нейкі, каб не пашло ўсё на няправільны шлях. У Маскве пераканаўся, што добра ўсё, што моцна ўрасла, укаранілася тая работа, справа тая, якая пры ім яшчэ зроблена была начарняк. Цяпер толькі выправіць начыста, абгладзіць шурпатасыці, якія яшчэ засталіся.

Там, у Маскве, было радасна. Сьлёзы былі такія салодкія, цёплыя. Эх, каб так да сьмерці! Каб не радзілася гэтая думка, што ўсё цяпер непатрэбна, што ўсё ўжо—без яго, што ён ужо стаў перад невядомым і страшным, перад цёмнай глыбокай загад-

кай, якая гняце, спакой адбірае, поўніць балючым
неўразуменьнем. Эх, каб ня было гэтых думак!

Выехалі з лесу. Фурман съцебануў па шалюж-
ках.

— Ннэээ, каб вас...

Тарганулася карахвашка, размашыста баўтану-
лася сьпіна фурмана. Паехалі шывчэй. Там, далёка-
далёка, на ўскраі шярэстай аўчынкі палёў бліснулі
залатыя крыжы.

— Ці гэта ўжо Грудзіна?—запытаўся Раговіч.

Але ў мяккім ляскатаньні калёс загубіўся яго
шанялявы старчаскі голас. Ён другі раз гукнуў:

— Гэта ўжо Грудзіна?

Фурман абярнуўся на поўзварота.

— Га?

Раговіч сабраў усе сілы.

— Ці Грудзіна гэта?

— Вядома, што Грудзіна.

У голасе фурмана Раговіч пачуў тон пагардлі-
вай пабляжкі. Нібы таварыў той з дзяцёнкам малым,
неразумным. Зноў, як і тады, у вагоне, крыўдна
стала. І шкода стала сябе, так шкода, што сьлёзы
набеглі.

4

Раговіч жыў у глухім невялічкім мястэчку, што
прыгожа пераблыталася з пышнай зелянінай абапал
празрыстае чыстае рэчкі. Жыў у сям'і старога пры-
яцеля, дзе меў асобны маленькі пакойчык. Яму пра-

панавалі, прасілі астацца ў Маскве. І раней, і цяпер, як ездзіў туды. Але ён не згадзіўся. Тут вальней яму неяк, лягчэй. Гэтае мястэчка для яго апавіта дарагімі, далёкімі ўспамінкамі, тут ён правёў ня мала пекных дзён свайго жыцця. Яго заўсёды вабіў гэты прытульны ціхі куточак. Тут ён рашыў і дажыць свае астатнія дні.

Прыехаўшы ўдвору, Раговіч запёрся ў пакой свой, аблажыўся паперамі, кніжкамі і пачаў працаваць.

Цяжка было. Дрэнна служылі ўжо вочы старыя, ад чытаньня зараз туман набягаў у іх, і цёмна, зусім цёмна рабілася. Кідаў тады, думаў, напружваў старыя няслухмяныя мазгі. Пакуль і ў галаве таксама туманом усё не зацягвалася, ня гасла апошняя іскра сьвядомасьці. Тады сядзеў нейкі час нярухома, бяз воднае думкі, чакаў, пакуль адлягне троху. І потым—зноў за работу. Турботная думка аб сьмерці гняла-непакоіла, прымушала сьпяшацца, працаваць не па сілах.

Каб толькі як-небудзь знайсці яму тое, што разьвяза гэта цяжкае пытаньне аб сьмерці! Каб адкрыць, адшукаць тое нешта, што-б ураз асьвятліла ўсё ясным сэнсам, што-б пагадзіла сьмерць і жыцьцё, што-б заспакоіла нутро ўстурбаванае, дало магчымасьць спакойна памерці.

Яно ёсьць—гэта нешта, яно павінна быць. Іначай—нашто ўсё гэта? Нашто жыцьцё? Нашто сьмерць?

Часамі здавалася яму, што ён во-во ўжо знойдзе тое, чаго так упарта шукае. Тады ад радаснага захалпеньня сыцінала дыханьне, тады сэрца старое білася боем няроўным, трывожным, і рукі старыя грасьліся ў нэрвовай дрыгоце.

Але мазгі не вытрымлівалі, рвалася слабая нітка развагі, ізноў—цёмна ўсё, дзіка, зноў непаразуменьнем балючым гняце галаву:

— Нашто жыцьцё? Нашто сьмерць?..

На другі дзень Раговіч ужо ня мог працаваць—сіл ня было. Старасьць брала сваё. Быццам спавіла ў пялёнкі ліпучыя. Шчыльна, тута спавіла, так, што не крануцца. З раньня думаў Раговіч яшчэ, што гэта часова, што адпачне троху і зноў за працу возьмецца. А к вечару ясна стала, што—усё. Ня ўправіцца ўжо адшукаць тае патаемнае ніткі, якая можа злучыць, пагадзіць жыцьцё і сьмерць. Сьмерць—лютая, злосная—не дала сябе разгадаць. Падышла і паклала сваю ледзяную руку на старыя сілы яго, каб не памыкаўся больш распазнаць яе таемнасьць халодную, каб не падужаў у сабе страх перад ёй, каб не аддаўся ёй бяз болю, бяз енку. Вось ляжы і чакай свайго часу, пары свае.

Страшна зноў стала Раговічу. Зноў ахаліў востры спалох, адчай непамерны. Зноў пачуў сябе далёка ад усяго, што дзеецца там, за сыцяной, дзе жыцьцё. Ён ад яго адарваўся ўжо, ён к сьмерці бліжэй. Яна во ўжо тут, у пакоі. Ужо падыхае магільным холадам, ледзяніць слабае сэрца прыткненьнем рукі свае жудасна-жорсткай.

А ён адзіны тут, адлучаны ад усяго сьвету, адлучаны ад таго, за што жыў, на што траціў сілы свае. На што ён каму,—ён непатрэбны цяпер. Таксама, як і яму непатрэбна нічога. Яшчэ момант—і заміж яго будзе нешта няжывое, агіднае. Труп будзе, сьмецьце трухлявае. А закапаюць—ня будзе й таго. Нічога ня будзе...

Вось гэта страшна, гэта дух халодзіць, кідае цела ў халодны пот. Нічога ня будзе... Усё было: жыў, адчуваў, думаў. Было «я»—сьвядомае, разумнае. І раптам—нічога. Страшнае, халоднае нічога. На тым месцы, дзе было гэта сьвядомае «я», дзе адчуваў, пазнаваў сьвет, што абкружае цябе, ураз—пустата на тым месцы. Малына жыцьця, як і раней, круціцца, рухае сваімі магутнымі коламі. І ніхто ня ўгледазіць, ніхто не заўважыць, што няма ў гэтай машыне аднаго малога нязначнага шрубчыка.

А ня хочацца, ой як ня хочацца з жыцьцём разлучацца, абарачвацца ў бяздушны, мёртвы кавалак матэрыі.

Сьмерць... было калісь слова адно—звычайнае, простае. Не баяўся тады. А цяпер ад гэтага слова, як мігне яно ў думках, халадзе ўсё-чыста і сэрца заходзіцца ў жудаснай млосьці, быццам во-во гатова спыніцца, застыгнуць.

Але-ж усе паміраюць? І паміраюць спакойна, ціха, не карожацца ў гэткіх страшэнных перадсьмяротных муках. Паўна-ж маюць нешта, што робіць нястрашнай ім сьмерць, што кідае сьвет нейкі на

гэты таемны пераход у нябыт. Бог можа? Не, гэта калісь было. Цяпер ужо гэта няглыбокае, другараднае. Нават тым, хто яшчэ нібы верыць у яго, бог не зьяўляецца ўжо гэтай усеабдымнай крыніцай, з якой можна чэрпаць духоўную моц, у якой можна знайсці апраўданьне ўсяго-ўсяго, што ёсьць толькі ў сьвеце, нават сьмерці. Не, ёсьць нешта іншае, што ўкладзена ў самую ўроду, у інстынкт чалавека і што дае яму моц прыняць сьмерць бяз страху, бяз болю.

Але дзе гэта нешта? Як знайсці яго? Як пазнаць яго розумам чалавецкім?..

Ноччу была навальніца. Сьцёбала ў вокны маляванка вострабліскачая, сярдзіта бурчэлі грывоты, злосна будынак трасьлі. У вокнах палахліва шыбы дрынчэлі, і тады здавалася, што нехта ўпарта, настойна дабіваецца ў хату. А дождж ахінуў, пакрыў усё чыста сваім густым, напружаным шумам.

Раговіч за ўсю ноч і вокам ня зьвёў. Лежаў з шырока расілюшчанымі вачмі—нярухомы, бледны, быццам працяты ўжо подыхам сьмерці. Але жыццё яшчэ цьмела ў старым, раслабленым целе. Яшчэ гарэла яго маленькая кволая іскрачка. І гэта жыццё ўсёй сілай сваёй змагалася з сьмерцю. Яно не згаджалася з тым, што трэба ўступіць месца сьмерці, яно протэставала супроць гэтага.

І цьмянае, зыбкае сьвятло начніка, гарэзьліва перабягаючы па сівому застыгламу твару, выяўляла на ім маўклівую, але цяжкую, страшэнную муку.

Сягодня лятчэй троху Раговічу. Пасья навалніцы такое добрае надвор'е. Усё навакол чыстае, радаснае, як вымыты сьвежы тварык дзіцяці. Усё зьзяе ў гарачых праменьнях, усё блішчыць урачыста жыцьцём маладым.

Сённяя больш сілы ў Раговіча. Няма тае млосьці цяжарнае ў целе, тае цягучае слабасьці, што да ложка прыкоўвае, што родзіць страшную думку аб набліжэньні сьмерці.

Раговіча радуе гэта. У яго зноў надзея нясьмелая бліскае. А мо' яшчэ вярнуцца сілы? А мо' яшчэ хопіць іх, каб адшукаць той цудоўны бальзам, які дасьць збавеньне ад сьмяротнае мукі?

Ён сабраў сілы, вышаў на вуліцу. Сеў на ганках, акунуўся з прыемнасьцю ў цёплае сонца. Яно так пяшчотна лашчыць стары зморшчаны твар, такой салодкаю цеплю поўніць недалужнае цела. Агортвае ціхі спакой, вочы самі сабой закрываюцца, галава хіліцца на грудзі. Раговіч пачаў драмаць.

Раптам ён лачуў над сабой слабы голас:

— Дайце, што ваша ласка, старому, хвораму...

Раговіч вочы расплюшчыў. Ubачыў проста перад сабою сівага старца. Стаяў ён, сагнуўшыся пад цяжарам сваіх старэцкіх торб, і ўпарта глядзеў на Раговіча, лыпаючы бялясымі, быццам абцягнутымі шызаю плеўкай вачмі. Яго сівая барада спаўзала да самага пояса і надавала яму выгляд патрыарха.

Старац ізноў праказаў:

— Дайце што, калі ласка!

У голасе старца дый ва ўсім абліччы яго відаць быў глыбокі спакой. Гэта кінулася ў вочы Раговічу. Спакой гэты здаўся яму тым, чаго ў яго не ставала, чаго ён гэтак упарта і з гэткай мукай шукаў. Захацелася пагаварыць з старцам, пранікнуць у нутро яго.

— Сядай, дзядулька, адначні троху.

Старац сеў поплеч, зьдзеў свае торбы і вольна ўздыхнуў, выпрастаўшы сярэдзіну і выставіўшы к сонцу свае сьлязьлівыя вочы. Ён хутка разгаварыўся, стаў расказваць пра сваё жыццё.

Раговіч слухаў і чым далей, тым больш і больш абураўся, з нецярплівайсцю чакаў, што далей. Ён знаходзіў у жыцці старца так многа блізкага, падобнага на тое, што сам перажыў. Здавалася, што вось расказа ўсё старац, і зразумелым, ясным стане ўсё тое, што гняло дасюль, што пужала таемнасьцю.

А старац цягнуў сваім аднамерным, рыгучым, як старое расшчэпленае дрэва, голасам:

— Цяжка было. Зямля неўрадлівая, дый мала яе. Але працаваў, колькі сіл было, стараўся, каб пракарміць дзетак, каб выгадаваць, вывесці ў людзі, даць ім долю. Бывала, ужо сам не даясі, не дал'еш, а дзетак накорміш. Ну, і, дзякуй богу, не прапалі. Сяк-так прабіліся. Дзеткі павырасьлі, прыстроіў усіх. На зямлю троху ўзьбіліся, хадзяйства паставілі...

«Вось і я так,—думаў Раговіч,—працаваў увесь век. Не для сябе, для дзетак. Так, для дзетак, бо ўсе, за каго змагаўся, гэта ж адна сям'я, адзін род. Жыў для дзетак, каб вывесці ў людзі іх, каб даць ім долю. І што-ж, вывелі ў людзі далі долю. А цяпер што? Цяпер сьмерць прышла, і ўсё міне. Нашто яно ўсё, калі мяне ня будзе, калі заміж мяне месца пустое застанецца».

Старац тым часам размоўка і пусьдзеў ня рухома, у няўшы погляд некуды ў пусты прасьцяг. Мо' думаў што, успамінаў, мо' проста грэўся наў сонцы. І твар яго—щымяны, зямлісты, выяўляў глыбокі, ціхі спакой. Раговіч глядзеў на яго і думаў: «Чога ён спакойны такі? Няўжо ён ня ведае, што яго ўжо пільнуе страшная сьмерць, што ён асуджан ужо? Няўжо сьмерць яго ня шукае?»

Хацеў спытацца ў самога старца—і ніяк ня важыўся. Гарэла надзея, што пачуе нешта вялікае, важнае, што асьвятліць яму ўсё, і разам з тым баўся, каб не адказаў старац чаго-небудзь дробнага, непатрэбнага. Мо' пра бога што скажа? Гэта так неразумна, так дзіка. Гэта яго не здаволіць ні-ні.—

Урэшце спытаўся ён: — Дзед, а ці думаў ты аб сьмерці? Ці чакаеш яе?

Старац і не зварухнуўся.

— Сьмерць? Нешта ня йдзе, не прыбірае косьці старыя... Чакаю, няўжо-ж не... Пара ўжо. Чаго-ж кашціць сьвет? Дзетак прыстроіў, даў ім парадак, хац дзяйства наладзіў... А што-ж яшчэ больш? Цяпер і

памерці можна спакойна. Эх, толькі нешта ўсё ня
трыходзіць, марудзіць гэтая сьмерць...

А чаму ты, дзед, з дзяцмі ня жывеш?
— Ат, не захацеў. Сам не захацеў. Нашто замі-
наць ім, глуміць лішнюю скарынку хлеба. Знаю, што
жывуць добра, што праца мая не прапала—і спа-
коен, ня трэба мне больш нічагутка. Абы сьмерці
прыждацца... Ну, трэба пасунуцца.

Раговіч махінальна выняў монэту і даў старцу.
Ня бачыў, як ён сабраўся, пашоў, ня бачыў цяпер
нічога, што дзеецца вокал. Ліхаманкава запрацава-
лі старыя мазгі, завіхрыліся думкі калаўротам ня-
рэстым.

... Дык вось яно ў чым!.. Вось што дае яму гэты
спакой! Вось што з сьмерцю яго пагадзіла! «Дзе-
так прыстроіў, хадзяйства наладзіў... што-ж яшчэ
больш?». Ён ня жыве ўжо... тут ня жыве, у сваім
старым, бясьсільным целе. Ён жыве там, дзе «дзе-
так прыстроіў, хадзяйства наладзіў», дзе яго праца,
дзе скутак жыцця яго, дзе працяг гэтага жыцця.
І гэты працяг жыцця—ён не памрэ, ён астанецца.
У ім будзе жыць гэты проты спакойны старац на-
ват і пасля таго, як закапаюць яго старое неда-
лужнае цела...

— Дык во яно што! Во што дае гэты спакой!
І пачуў Раговіч тады, што знайшоў тое, чаго шу-
каў, што яшчэ момант—і будзе ў яго ў самога той
вялікі спакой, тая згода са сьмерцю, прыняцце яе
бяз страху, бяз болю.

... Так, гэта правільна. Справа ўся ў тым, каб не замыкацца ў сваё вузкае «я», каб трымаць сувязь з «дзеткамі», з «хадзяйствам», каб жыць ня тут, дзе гніе старое, слабае цела, а там, дзе ўкладзена праца, дзе скутак жыцця ўсяго. Зьліцца трэба, злучыцца істотай усёй з «дзеткамі», з «хадзяйствам», з тым, ува што ўклаў усяго сябе, свае сілы, розум, імкненьні. Там трэба жыць—і жыцьце тое вечнае.

— У мяне-ж таксама дзеткі. Многа іх ёсьць. Ня ўсе яшчэ прыстроены, алё я зрабіў усё, што толькі мог, каб «прыстроіць» іх, даць ім долю. І «хадзяйства» наладзілі... А цяпер—хай сабе сьмерць прыбірае цела старое. Яно непатрэбна, яно толькі замінае.

Лёгка стала Раговічу. На зморшчаным твары засьвяцілася шчасная ўсьмешка.

Аднаго-б толькі хацеў ён цяпер. Яшчэ раз зірнуць перад сьмерцю на дзетак сваіх, на «хадзяйства». Зірнуць, каб і целу старому лягчэй было, каб уцеха была на астатнія дні.

Ён раптам устаў. Пастаяў з момант, быццам разважаючы нешта, і потым паціху, ледзь пераступаючы слабымі нагамі, пакавыляў па вуліцы.

6

Ён узьняўся, успоўз на высокія ганкі зялёнага чыстага доміка, у якім зьмяшчаўся дзіцячы дом. Ён быў тут раней, ён знаў гэты дом. І яго таксама тут зналі.

Першая стрэла яго адна кіраўніца—маладая, сьвежая дзяўчына. Яна зірнула на яго няўцямным поглядам.

— Дзядзька Раговіч!..

Відаць, здзівіў яе нечаканы прыход яго і таксама той нязвычайны выраз, тое здаволеньне, шчасьце, якое вясёлкай грала на яго твары. Раговіч заўважыў яе задзіўленьне.

— Старому захацелася дзетак убачыць, пагутарыць з імі... хе-хе... А даўно ўжо ня быў тут у вас. Як-жа вы маецеся?

— Нічога, дзядзька Раговіч, дзякую... Дык пойдзем у сад, там усе дзеці. Дайце, я памагу вам...

— Нічога, нічога... кіньце. Яшчэ троху трымаюць старыя косьці...

Вышлі ў сад. Там, сярод зеляніны, жывымі кветкамі мітусіліся дзеці. Як убачылі Раговіча, прысыпалі зараз. Сьмелыя, гаваркія. Падбеглі, апанавалі з усіх бакоў сваёй балбатнёй—званочкамі срэбнымі.

Раговіч сеў на лаўку, пасадзіў на калені двух маленькіх карузлікаў. Рэшта абчапілі, абкружылі ўсяго жывым пекным вянком.

Раговіч глядзеў на дзетак, слухаў іх говар вясёлы і адчуваў, як у старым, ачарсыцьвелым сэрцы родзіцца новае гарачае пачуцьцё, якога ня знаў ён да гэтай пары. Гэтыя маленькія людзі з яснымі вочкамі, у якіх так чыста адбіваецца блакіт далёкага неба, якія так шчодро пырскаюць маладым сакавітым

жыцьцём,—гэтыя маленькія сподзі былі такімі дарагімі, такімі роднымі, блізкімі. Здавалася, яны ўсе—частка самога яго; здавалася, кожны з іх носіць у сабе кавалак яго ўласнага жыцьця, яго асабывага «я». У парыўчатым захапленьні ён цалаваў альбяныя сукрыстыя галоўкі дзяцей і шапялявіў усё няслухмянымі вуснамі.

— Дзеткі, дзетачкі... дзеткі мае... дарагія, родныя..

Яго нутро было поўна глыбокага магутнага шчасьця, такога шчацьця, якое ахапляе ўсю істоту, якое вышэй за жыцьцё, якое мацней за сьмерць. У гэты момант яму хацелася сабраць усіх дзяцей са ўсяго сьвету, усіх абняць, цалаваць і сказаць ім:

— Жывеце, будуйце жыцьцё, будуйце «хадзяіства». Я тож буду жыць, буду жыць з вамі, у вас. Я не памру, бо я знайшоў тое, перад чым сьмерць—слабая, бясьсільная цацка...

Потым ён гаварыў з дзяцьмі. Ён спытаўся ў іх:

— Дзеткі, ці помніце вы Ёльліча?

— Дзядульку Ёльліча? О, помнім, вядома, што помнім!..

І блакітныя вочкі наліліся задуманай сур'эзнасьцю.

— А ці будзеце вы слухаць свайго дзядульку Ёльліча? Ці будзеце рабіць так, як ён нас вучыў?

І ціхім подыхам ветрыку праляцела па дзіцячых вуснах:

— Будзем!

А карузьлік малы, што сядзеў на каленах у Раговіча і махаў невялічкімі граблямі, ні з таго ні з сяго пракульдаючы, вусны надуўшы:

— Я булзую, во, глаблямі ў пуза...
Паветра зазьвінела чыстым празрыстым сьмехам.

Харобры карузьлік засароміўся, вочкі ўтупіў. А Раговіч раптам заплакаў. Заплакаў, захліпаў, як дзіцянё. Сьлёзы павадкамі пацяклі па глыбокіх зморшчках, на жоўты пясок закапалі чыстымі, буйнымі кроплямі. І ўсё шалтаў скрозь нэрвовае хліпаньне:

— Дзетачкі... дзеці...

А дзеткі ўзіраліся на яго шырока расплюшчанымі вачмі, поўнымі задзіўленьня. Дзіўна было ім, чаго заплакаў раптам гэты вялікі сівы чалавек. А той карузьлік, што сядзеў з граблямі, устаў у яго на каленях і нясьмела, нязграбна пагладзіў змочаны сьлязьмі твар.

— Ціху, дзядулька, ня плац!.. А то дзеця цукелкі ня дасьць...

У гэты час выбліснула сонца. Яго схавалі былі сукрыстыя, мяккія хмаркі, мабыць хацелі, вяртухі, папудрыць свае берагі залатою дармоваю пудрай, падчапурьціца. Але сонца іх растурхала, прабілася спрытнымі космамі, падглядзела, вока прыжмурыўшы, сад і кінулася туды гарачай патокай. Падзівавацца хацела на дзіўнае зьявішча.

Плакаў стары сівы дзед. Сьмешна так, голасна. Румзаў, як дзяцёнак малы. А дзеці яго сунімалі.

Дзеці пшчотна, ласкава гладзілі яго валасы-ку-
дзелю, закураную дымам гадоў. Былі ў іх вочы вя-
лікія, ціхія і калі сонца ў іх зазірнула, дык вільгот-
нымі іскрамі бліснула, бо ў дзіцячых вачох, поў-
ных няўцямнасьці, тож былі сьлёзы.

Сонца ярчэй вочы вытрашчыла. Прыпала да
зямлі, дзівавалася. Потым прачула, відаць, што ня-
прыстойны тут яго гарэзьлівы спрыт. Засаромілася,
схавалася моўчкі за хмарку. А як зноў спадкраня
адным вокам зірнула, то ўбачыла:

Раговіч сядзеў ужо на траве, абкружаны жы-
вым, пекным вянком. З гарачым натхненнем гля-
дзеў некуды ўперад, у далеч бязьмежную, сінюю.
І гаварыў. Гаварыў без канца, рыпеў аднастайным
старчаскім голасам.

Ён успамінаў. Разгортваў даўгую-даўгую стуж-
ку пражытага. Ён хацеў выкласьці ўсё сваім дзет-
кам. Усё, усё-чысьценька. Каб не асталося нічога,
каб ня зьнесьці з сабой у магілу чаго. Хацеў сваё
«я», істоту сваю пераліць у гэта жыцьцё, якое ня
мае пачатку, канца, якое сьмерці ня мае, не баіцца
сьмерці.

Ён павінен астацца ў жыцьці. Ён астанецца ў
ім, не памрэ. Сьмерць—гэта-ж слабая, бясьсільная
цацка.

Ішоў дахаты ўжо надвячоркам. Праводзілі дзеці
шумліваю гурмай. Сьмяяліся весела. І сам ён
сьмяяўся, жартаваў.

Заходзіла сонца. З густа аблітага чырванью
неба спаўзала, хавалася за кругавідам.

Мо' памірала?

Ды не. Дзе-ж памірала, калі аставалася тут, на
зямлі, сваёй цеплю жывой, сваім духам, што сілу
жыцьцёвую творыць, што творыць жыцьцё. Дзе-ж
яно памірала?..

Вось так і чалавек...

А часам выблісьне сонца, і хвалі заграюць вя-
сёлкай, разарвуць, расшыяць сонечны бляск у
мільёны агнёў-самацвіетаў, расьсеюць наўкола
шчодраю жменяй іскры гарачыя. Тады мы кажам:
— Гэта Радасьць...

Сонца бывае рознае. То яно—палкае, шчырае—
прынікае да самай зямлі, сьціскае яе ў сваіх моц-
ных абнімках, цалуе смагла агнёвымі вуснамі. То
атуляе нас, песьціць ціхай ласкавай цеплю, сагра-
вае нутро, навязвае спакой. А то дык зусім неяк
дзіка, не да-рэчы выгляне з боку, з-за хмар—каса-
вокае — і падражніць, пакліць над дурным чала-
векам.

Рознае сонца бывае.

І Радасьць бывае розная...

Ён зрабіў цяжкае злачынства: ён забіў чала-
века.

Нашто ён зрабіў гэта? Мо' хацеў гэтым чаго
дасягнуць? Мо' знайсці хацеў радасьць?

Хто яго ведае. Тады ён ня думаў аб гэтым. На-
огул ня думаў. Ні аб чым. Ня мог думаць.

У той вечар, як гэта было, горад заплаканы
быў. Камяніцы сьлязьмі абмываліся—такія пану-
рыя, чорныя. Яны быццам сабралі з цэлага сьвету
шэрую муць і лілі яе ў мокры прагал зарумзанай
вуліцы.

Наогул, было ўсё сьлюнявае, нуднае. У такія часіны звычайныя людзі сядзяць у прытульных кватэрах і цешацца ціхім спакоем. Дзе-ж такі знойдзецца дурань, каб шлындаць, як ён, па макроцьці і ўбіраць у сябе журботныя сьлёзы дажджаната веча-
чару!

Таму й вуліцы сёньня надзіва пустыя. Калі-ні-калі прабяжыць простытутка ды праплыве часам нехта пад парасонам, прахлюпае ваяжна галёшамі. А то яшчэ дзьверы піўнушкі расчыняцца, і півам насычаны гоман выпхне на вуліцу колькі фігур. Хістаюцца, палашчаць у дажджы сіплыя галасы.

Калі стрэнуцца гулякі вясёлыя, у яго ў думках мігне:

«Чаму я сёньня ня п'яны?»

Дзіўна зробіцца й шкода.

А калі—з парасонам, тады чамусьці ўспомняцца дзіркі ў штанах, у ботах пачуюцца мокрыя ногі і золь мацней цела худое пратне.

Самае-ж горшае, калі—простытутка... Наогул—жанчына. Тады-ж сэрца—дык ня стрываць. Яно неяк зьбярэцца ўсё, сыцісьнецца, быццам выскачыць хоча, уцячы. І сам увесь стуліцца, скорчыцца. Здаецца-б—зьнікнуць зусім, праваліцца куды, або змыцца гэтым дажджом, што ўжо да касьцей дабіраецца. Або...

Эх, каб яна... Узяць так, сыціснуць, каб хруснулі і косьці... Каб і ў яе, і ў самога дух зацяло, каб упіцца...

І мімаволі кручацца рукі, шукаюць абнімкаў.
І мімаволі крывіцца твар у злосна-прагавітую
ўсьмешку.

Дождж. Золь. Сьцюдзёна.

— У-у-у, сьцерва!.. Дразніцца... Корчыць невя-
дома катог... курва!..

Стаў на ганку нейкага дому. Знайшоў вачмі
халодны ліхтар і распусьціў змораны погляд у яго
кволым міганьні. Не заўважыў адразу, як пады-
шла з боку фігура. Як сказала—хадзем!—тады сха-
пянуўся, зірнуў пад старую хусьцінку.

Распухлы твар, размытая хварба. Брыдота...

Штурхнуў з усёй сілы.

— Пшла!

Тая зірнула—і злосна, і жаласна.

— Чаго штурхаешся!

І па звычаі матам прыбавіла. Зашмурыжыла па
мокрай панэлі. Зьнікла.

Дождж. Золь. Макроцьце. Па ўсім целе прык-
рыя дрыжыкі. А крануцца ня хочацца. Усё роўна
няма куды йсьці.

Мо' дахаты?

Так, хата ёсьць. Ня хата—куток. Нават цёплы.
Але людзі там, многа людзей,—такіх, што гнятуць
сваёй прысутнасьцю, што напінаюць у лаветры ня-
відную сетку пільнай варожасьці, якая коліць нэрвы.

Так ужо заўсёды выходзіць. А хто вінават? Мо-
жа й сам ён? А можа людзі... Усе людзі, увесь
сьвет... і яна...

— Сволач, зьмяя падкалодная!..
— Любая, харошая, родная!..

Каб яе ўбачыць. На рукі ўзяць, палаваць, мілаваць... Яе вочы... Вунь яны там, дзе ліхтар. Якія ясныя, смелыя. І злыя... Ён найчасьцей бачыць злыя...

Каб палаваць гэтыя вочы...

— Не, не... Сьцэрва, гадзюка!.. І думаць ня варта...

Узбурэньне штурханула з месца. Ізноў пачаў шлёпаць па лужынах.

Дождж троху сыціх. Цяпер толькі трубы ўцішку палівалі панэль ды дзе-ні-дзе з шумам зрываўся струмень—невядома адкуль—і разьбіваўся аб камень, будзячы ціш зважкім пляскам. Ён трапіў пад адзін гэтакі струмень. Здрыгануўся, паслаў некуды моцную лаянку. Пашоў шывчэй.

Ён чуў, што злосьць усё больш і больш забірае нутро. Знаў, што цяпер ужо не гаспадар сам сабе, што цяпер злосьць гэта ім заўладае. І павядзе туды, куды ня трэба ісьці, прымусіць рабіць дурное, недарэчнае.

А там ужо злосьці ня будзе. Там горшае будзе. Будзе так, што зробіцца мяккім, агідным, расплывецца, распусьціцца. Будуць сабачыя вочы... Ён заўсёды адчувае, выразна адчувае, калі ў яго вочы пачынаюць агідна масьліцца, плюскаць недалужна і салавецць. Якраз, як у сабакі.

Гэта заўсёды бывае. Ён знае гэта і не парадзіць нічога. Бо зазвычай там забярэ яго нешта, заўладае нутром усім, волю скасуе. Заўсёды так...

Ён сышоў з галоўнае вуліцы і пакружыў па завулках. Ішоў шпарка. Не глядзеў пад ногі, наўмысьля ступаў проста, шырока, быццам падкрэсьліць хацеў, што цяпер ён сабой не ўладае, што цяпер—усё роўна...

А як асталася ўжо блізка, ціха пашоў. Не таму, што заспакоіўся—не... Сэрца нешта дурэць пачало: то спыніцца, быццам замлее, то раптам сарвецца, заскача, затропае. Калісь нехта казаў—нэўроз.

— Нэўроз... нэрвы... нэўрасьценія... нэўрал... трасца ўсякая...

Падышоў да бакоўкі. Адразу, як пачуў, што завалена, замахнуў кулаком, каб паляпаць са злосьцю, у смак. Але стрымаўся. Часінку падумаў. Потым схапіўся за плот і пераскочыў.

Пастаяў на месцы, пакуль не растаў у вушшу глухі мокры гук. Азірнуў уважліва двор.

Нікога няма, ніхто ня ўгледзеў.

Паціху падышоў да вакна, зазірнуў.

З момант стаяў, скамянелы. Ногці балюча ўцяліся ў далоні—так моцна кулакі сыціснуў. Нахіліўся ўперад, да самае шыбы тварам прынік. У горле даўка застраў прыдушаны крык. Ледзь-ледзь стрымаў яго. Прамычэў толькі, як зьвер.

Потым ад вакна падарваўся, сеў на мокрую лаўку!

— Буду чакаць. Няпраўда, дачакаюся... іш ты...
Добра, пастой...

І ўвесь час паўтараў у думках пагрозы. Так лягчэй было, гэта затупляла боль. Але часамі ба-
люча-яскравым малюнкам прарывалася тое, што
бачыў там, за вакном. Тады па цэле едкаю хваляй
прабягала турбота. Трудна ўседзець было. Вару-
шыўся, як на вугальлі.

Прашло многа часу. Можа сапраўды й ня многа,
але-ж яму цяпер мінуты за гадзіны здаваліся. Ды
за даўгія-даўгія гадзіны.

Урэшце, пачуліся крокі ў сенцах. Ён схапіўся,
прытоіўся. Падаўся наперад, застыгнуў, замлеў.
Толькі пальцы нэрвова перабіраліся, як кіпці ў
дзікага зьвера, гатовага кінуцца на ахвяру.

Расчыніліся дзьверы, матнуўся пасмай шырокай
сноп сьвету, расплыўся ў макроцьці.

Галасы. Гутарка. Разьвітаньне, мусіць. Потым—
высокая фігура на ганках. Да болю знаёмая і ня-
любая. Падпявае пад нос:

— Трам-тара-рам-там... ці-та-там...

Кінуцца на яго, уліцца зубамі ў здаволены твар,
разарваць гэта горла, каб не дражніла самапэўне-
най песенькай!

А той і стаяў яшчэ, як наўмысьля. Прыслухоў-
ваецца. Мо' пачуў ворага?

Пашоў. Не пяе ўжо, а сьвішча.

— Фю-цю-цю... фю-цю-цю...

Брыдота... Сьвішча яшчэ, быццам падсьміх-
ваецца.

Лягнула бакоўка. Крокі—на вуліцы ўжо, вусім
заміраюць.

— Гэта-ж я... прашусьціў... пусьціў...

І сам дзівіўся, чаму так вышла. Абмяк. Але
зараз успомніў яе і зноў загарэўся. Падышоў да
дзвярэй, ірвануў за клямку. Пашоў.

Яна ўжо клалася спаць, разьдзявалася. Дур-
ная, чаму-ж дзверы не заваліла за палюбоўнікам!

Яна адразу спалохалася. Ён заўважыў гэта, ён
умеє сачыць за тварам яе. Але-ж яна не такая, каб
паказаць сваё замяшаньне. Яна стрымала сябе і зу-
сім бязуважнай зрабілася. Быццам яе ані-ні ня
турбуе, што ён к ёй прышоў.

О, яна хітрая, яна—зьмяя! Нават не захінулася.
Так і сядзела на ложку бяз кофточкі, з голымі ру-
камі. О, гадзюка! Думала—разьмякне ён, распусь-
ціцца так, як заўсёды... Э, не! Сёньня ён не такі.
Пачакай, галубка, пабачыш!..

Сеў на крэсла к сталу, затарабаніў пальцамі.
Хацеў яшчэ й засьвістаць, ды ўспомніў таго, брыд-
кім здалося.

— Ну, чаго ты прышоў?

Пытаецца. Быццам ня ведае...

— Начаваць прышоў да цябе, во чаго...

— Што начаваць? Ха-ха!.. У мяне не гасьці-
ніца...

— Хіба ня ўсім можна?

— Мабыць і можна каму, але не такому, як ты...
Ну, марш, спаць хочацца...

І пачала далей разьдзявацца.

О, нашто яна гэта рабіла! Нашто спадзявалася так на сябе!

Ён больш ня стрываў. Ён кінуўся на яе, няпрытомны. Шалёная страсыць зьлілася з шалёнаю злосьцю і затапіла ўсё чалавечае. Астаўся зьвер.

Ён прыпаў дрыжачымі вуснамі к вуснам яе і адначасна акасыцянелымі пальцамі, як абцугамі, сьціснуў адкрытую шыю.

Яна трапяталася, хацела вырвацца. Дзе там! Выпусьціў тады, які апошні раз здрыганулася і абвяла ў яго на руках.

Адышоўся, сеў ля стала.

Змора... змора... Адна змора... Ні страху, ні жаласьці. Бязуважнасьць глыбокая.

Так сядзеў поўгадзіны. Потым узьняў погляд і азірнуў няўцямна пакой. Зірнуў наўмысьля ў люстэрка і аслупянеў.

Кроў... на вуснах кроў... у яго. Адкуль яна?

— А-а-а...

Быццам успомніў, задрыжэў увесь-чыста. Пачаў азірацца спалохана, як загнаны зьвер. Адна думка цяпер заняла ўсю істоту:

— Ці бачыў хто? Ці зловаць?..

У галаве памуцілася—цяпер ужо ад страху. Ад вострага, агнёвага страху. Крадучыся, азіраючыся, вышаў з лакою, з двара і нырнуў у мокрую цемру...

А радасьць? Дзе-ж радасьць? І ці можа радасьць тут быць? Ці месца ёй тут, дзе чалавек згубіў усё чалавечае, абярнуўся ў дзікага зьвера?..

Радасьць была. Пасьля была. Яна ўжо тады зарадзілася, як ён, працяты шалёным страхам, забіўся ў сьлізкае рыштаваньне, што прыхінулася да вялізнай старой камяніцы. Тады ўжо радасьць загарэлася ў ім ледзь прыметнай маленечкай іскрачкай.

Яна дзіўна, нязграбна ўткнулася клінам у бурнае мора спалоху, што захлынуў быў нутро. Яна спачатку ледзь кранула ціхім прыткненьнем яго сэрца. На твар выдавіла ўсьмешку. Ня ўсьмешку, а сьлед яе—хваравіты, убогі.

— Хе-хе... А мо' і не дазнаюцца?

І потым клін гэтай радасьці ўсё глыбей і шырэй забіраўся ў нутро, выціскаў памалу спалох.

Больш пачуцьцёў ня было: толькі спалох зьбітай навалай ды ў яго сьветлы клін радасьці.

Але-ж самая радасьць была, як хавалі.

Ён пашоў на пахаваньне. Ён забытаўся ў гурме народу і праводзіў на могілкі цела свае ахвяры. Ён глядзеў на людзей, і людзі на яго глядзелі. Гаварылі аб забойстве, здагадкі рабілі. З ім нават зага-

варвалі аб гэтым. Ён слухаў, усмяхаўся ўнутры і думаў сабе:

— Хе-хе... Вось і ня ўзналі... вось і ня ўзнаеце...
А забойца тут, з вамі гаворыць, хе-хе...

Ён усё больш і больш ажыўляўся, ахвотна гаварыў, сам першы заводзіў гаворку. Сэрца ірвалася ад затоенай радасьці і хацелася гаварыць. Многа-многа, са ўсімі.

Жалобна ліліся гукі оркестры, узмывалі наўкола цягучыя хвалі журбы. Здавалася, само паветра васеньняе раставала ад гэтых жалобных тукаў і асядала на дол ціхім плачам. Жалкавала аб бязьвінна загубленым жыцьці маладым.

А ён ня чуў гэтага. Яму гукі оркестры былі цудоўнай уторай радасьці. Яны злучаліся з радасьцю, абмываліся ў ёй і пераліваліся ў гульліва-пабедную музыку.

Ён аж корчыўся ўвесь, стуляўся, сыціскаўся, каб ня выказаць свайго пачуцьця. Хацелася голас падаць. Не закрычаць, а піснуць хацелася—тонка-тонка і дзіка... А потым—кульнуцца катком, пакаціцца па мокрым бруку.

А ў паветры жалобна ліліся гукі оркестры...

Сонца бывае рознае. Часамі яно неяк дзіка, не-дарэчы выгляне збоку, з-за хмар—касавокае—і па-дражніць, пакпіць над дурным чалавекам.

Рознае сонца бывае...

І Радасьць бывае розная..

Я сам сваймі вачмі бачыў той стол. Ён стаяў, неўзаветку прыткнуўшыся да вялізнае паліраванае шафы, у самым брудным кутку гарадзкога рынку. Шафа стаяла паважна й солідна—такая шырокая, тоўстая, як гандлярка з суседняга рундука. Здавалася—во-во падшмаргне падольле, схопіць пад пахі акольныя рэчы і паплыве па кірмашовай гразі.

А стол гэты ціхенька, моўчакам прытуліўся пад бокам у шафы і палахліва пазіраў на купцоў, не чакаючы ад іх нічога добрага. І праўда, калі хто й заўважыць яго, дык толькі штурхне пагардліва—і пашоў. Ён затрасецца на слабенькіх ножках, шаенчыць і зноў прыхінецца да шафы.

Стол быў складаны: дошка на дзье палавіны. Цяпер адна з палавін недалужна зьвісла далоў. Быццам сароміўся стол сваіх ног і схаваў іх ад людзкіх поглядаў.

Я колькі раз прайшоў каля гэтага стала і ня прымеціў, каб хто ўсур'ез ім зацікавіўся. Я думаў ужо:

— Навошта лам'ё гэта вынеслі? Хто яго купіць?

Але я памыліўся. Знайшліся купцы.

Я не гандляр і ня маю гандлярскага спрыту. Але я адразу згадаў, што яны хочуць, усур'ез хочуць купіць гэты стол. Яны ня спыніліся нават, праплі міма—нібы-то што... Але-ж гэты позірк і

потым гэты стрымлены крок, разважаньне, нясьмелыя рухі рукамі ў той бок, дзе стол... О, нас з гандляром не паддурьш!

Яны былі ўдвух: паджылая жанчына і хлапец гадоў дзесяць.

Уся худая фігура жанчыны, твар яе, рухі,—усё працята было тэй застыглай смутнай сур'эзнасьцю, якую можа выснаваць толькі цяглае шматгадовае гора. Дый вопратка—досыць зірнуць толькі: рыжая падзьдзёўка—абшарпаная, з шлямамі; спадніца, убога абвіслая; чаравікі... не чаравікі, а так нейкі дзіўны, недарэчны абутак,—мабыць апоркі, ці што... З усяго выглядае гарота.

А хлапец? Што-ж хлапец... У яго—цікавасьць. У яго й вочы—дык як ня вырвуцца толькі: бегаюць, гараць.

Яны прайшлі разы са два яшчэ воддаль, потым пастаялі, адвярнуўшыся ў бок, і тады падышлі ўжо к сталу.

Жанчына павярнула яго, паківала, а хлапец дошку падняў, зазірнуў. Потым яны пачалі таргавацца.

О, як таргавалася гэта жанчына! Яна надбаўляла толькі па дзесяць капеек і гандляра прымушала на столькі-ж збаўляць. Як яна ганіла стол! Колькі знаходзіла ў ім недахвату! Як спрачалася з гаспадаром, калі той яго бараніў!

А хлапец усё нікаў каля стала і то-ж заганы шукаў. Калі знаходзіў, ён з пачуцьцём вялікай па-

беды паказваў на іх. І вочы яго гарэлі пчырым здаволеньнем.

Урэшце, яны старгаваліся і ўрачыста паняслі свой здабытак праз рынак. Чуваць было, як яны, ідучы, суцяшалі самі сябе, даводзілі адзін аднаму, што стол добры, што ён ня вельмі ківаецца, што «тую ножку можна прыбіць», што наогул заган асаблівых няма—ня горш за іншага новага.

Я прагледзеў усю гэту сцэну. Мне неяк не па сабе стала, я расчуліўся. І маё сэрца радзіла мне казку. Я раскажу яе зараз.

Але ці казка гэта? Мо' гэта так і было? Мо' гэта ня казка, а праўда жыцця?..

Гэта была сям'я рабочага. Сям'я такая... Гаспадар—чорнарабочы, чалавек з вечна змораным тварам, на якім жыццё пасеяла столькі маршчынак, колькі перацягнуў ён тачак цяжкіх, набітых пяском. У якога жонка—жанчына, працятая тэй застылай смутнай сур'ёзнасьцю, якую родзіць шматгадовае гора. І дзеці: дзяўчынка—трынаццаць гадоў, хлапец—гадоў дзесяць і другі—гады тры.

Жыла сям'я гэта ў убогай кватэры на акрайным брудным завулку. Кватэра ў іх у два пакоі. У вадным удоўж і ўпоперак ложка—гэта спальня. А другі—заля, сталоўка і г. д. Тут і мэбля стаіць, гэта значыць: шафа, стол і чатыры крэслы.

Гэты другі пакой шмат гадоў быў галоўным цэнтрам сямейнага жыцця. І праз увесь гэты час у

ім быў пусты адзін кут. Недарэчна, дзіка пусты. Пусты—бо не ставала мэблі, каб запоўніць яго.

Гэты кут сваёй пустатой халадзіў увесь пакой, быццам глытаў бяздонным зевам сваім прыветную цепль сямейнага шчасыця. Ён не даваў зьвіцца ў сям'і радаснай, ціхай прытульнасьці. Ён напамінаў, крычаў злорадасна аб бядоце, аб цяжкіх нягодах жыцьця. Ён—страшэнна, жорстка пусты—уліваў пустату і ў жыцьцё гэтай сям'і.

Бывала так: зьбярэцца сям'я ўся, адпачывае. Ціхамірная згода гатова ахутаць усіх сваім лёгкаім крылом. Во-во ўжо, здаецца, прыдзе і цёпла за-йскрыцца ў пакоі радасьць. Але зірне каторы ў пусты халодны куток і ўспомніць. І пяройдзе да ўсіх, і пратне ўсіх жорсткім павевам скразьнік няпрытульнасьці, злосна выштурхне радасьць з пакою.

Во як бывала...

І вось, урэшце, у сям'ю беднага рабочага прышла радасьць. Яна ўвайшла ў хату разам з сталом, што прыцягнулі з рынку матка і сын. Яна зусім відочна, прыметна ўвайшла, як нейкая жывая істота.

Яе першая стрэла дзяўчынка-дачка.

Дзяўчынка ў трынаццаць гадоў... Як можна апісаць яе радасьць? Ці ёсьць словы такія—жывыя, агнёвыя,—якімі-б выказаць гэта? Ці мо' апісаць выўленьне надворнае гэтае радасьці? Мо' раска-заць, як скакала яна, як пляскала ў ладкі? Мо'

расказаць пра бляск яе вочак—чыстых, як у крыніцы вада?..

Не, лепей во што...

Яна пацалавала свайго мурзатага брата. Той паचाў быў яе сунімаць, усьціпаць. Бо ён-жа сур'ёзны зусім, ён з мамкай сам купляў гэты стол, у яго й шапка аблезлая на самыя вочы важна насунута. А яна тады абхашіла яго і пацалавала.

Сястра пацалавала брата. Сястра—брата... Ну, годзе, здаецца?..

Дык во як стрэла дзяўчынка радасьць.

Гэта было ўжо шэрай гадзінай. Неўзабаве прышоў гаспадар. Запалілі сьвятло, пілі чай. Пілі, вядома, за новым сталом, хоць і нязручна было. Гаманілі, сьмяяліся. Дзеці дурэлі. Словам, было так, як заўсёды бывае, калі ў госьці прыходзіць радасьць.

А потым прачнуўся малы. Заплакаў, заенчыў у спальні—так жаласна, квола. Ён хворы, ён заўсёды плача, як прачынаецца.

Дзяўчынка пабегла, прыцягнула яго.

— Ціху, дзетка... ціху, ну... Глянь, вунь стол... Паглядзі!..

У дзіцяці на твары застыгла плаксівая міна. Часінку моўчкі глядзеў, плюскаў ад сьвету вачмі. Потым ажывіўся, матнуў парыўчата ручкамі.

— Стол, стол... Тата, гэта стол... Вунь ён...

І худзенькі тварык яго, яшчэ мокры ад сьлёз, сагрэўся любай чыстай усьмешкай.

— Хацу на стол... сесьці хацу...

І яго пасадзілі. Рассунулі шклянкі і сярод іх пасадзілі. Сёнья-ж можна, сёнья тут радасьць, а радасьць— апека дзяцей. Ён сядзеў на сталі— шчасьлівы, здаволены,— ваяваў пабедна рукамі і гвалтаваў бесьперастанку:

— Стол, стол... гэта—стол...

Як скончылі чай, ня ўсталі з-за стала. Сядзелі ўсё, гаманілі, сьмяяліся. Была радасьць, была прытульнасьць і ціхае шчасьце.

А пасья і зусім разышліся. Пачаў гаспадар. Ён выцер распараны твар, вальготна адкінуўся на сытінку крэсла і зацягнуў грубым расшчэпленым голасам, рыпучым, як заржавелы блёк..

Дзеці ўраз падтрымалі яго. А тады і гаспадыня не ўцярыпела: замылілася соладка і падвяла тоненькім-тоненькім галасочкам.

...У бары зязюля

Кукуе,

Ніхто зязюлі

Ня чуе...

І было так цёпла, так сьветла...

Бывае часамі, што сонца атуляе нас, песьціць ціхай ласкавай цеплю, сагравае нутро, навявае ціхі спакой.

Бывае сонца такое...

І такая Радасьць бывае...

Ён бег два дні. За гэты час ён раз толькі еў і спаў усяго тры гадзіны. Спаць лёг тады, як ногі зрабіліся драўлянымі і на павеках павіс непасільны цяжар. Ня лёг, а паваліўся.

Ён бег дзень і ноч. Удзень ён смагла ўпіваўся стомленым вокам у бесканцовую стужку гасьцінцу, быццам хацеў працяць сваім зіркам пустую маўкліва-спакойную даль.

А ноччу... Ноччу горш. Цёмная ноч—яна што пялёнкай якой абаўе. Чорнай, ліпучай. На самыя вочы назольліва лішне гэта пялёнка. Здаецца—скінуць яе, адхінуць-бы. Бо цяжка так, нудна блытацца ў цемры. Але—ня змога...

А змора якая! Баліць усё чыста. Баліць і нямеє, заходзіцца ў нейкай мутарнай млосьці. Легчы-б, рынуцца долу. Хоць тут, на брудны пясок. Рынуцца і заплакаць, галосна так зарыдаць, каб страсянуць гэта нямое, нячулае поле, каб працяць яго сваім нявымоўным болем.

Але так ня ўвесь час. Бывае, што зусім забываецца змора, забываецца крыўда і ўсё. Ён ідзе тады, як лунацік, нічога ня бачыць, нічога ня чуе. У ваччу—ласкавай зданьню любыя твары.

Дзіўна гэта: як калісьці разам жылі, дык ня было, здаецца, гэткага пачуцьця. Ну—брат, ну—сястра, свае, як кажуць. А каб так жалець—дзе там! А цяпер—поўжыцьця аддаў-бы, каб толькі ўбачыць, каб знайсці іх там, у горадзе.

Разбушавалася гэта. Разгарэлася, распуталася
полымем—морам агнёвым, пашло злосна-кіпучымі
хвалямі. І расштурхала ўва ўсе бакі, разьвяло
гвалтам па сьвеце далёкім. Хто куды...

Цяжка было. Ані вестачкі. Чужыя людзі, чужы
край. Кідаюць хвалі, як трэску, абдаюць сваёй пе-
най—шалёна-кывавай. І ня відаць знаёмага бе-
рагу, і ня чуваць прыветнага голасу.

Так было з год. Але-ж год усякі бывае. Іншы,
дык здаецца за цэлую вечнасьць. І потым—як гэта
вышла неспадзявана так, раптам... А якой радась-
цю агарнула гэта нечаканая вестка!

Брат і сястра... Жывыя, здаровыя... сто вёрст
усяго...

Эх, паляцець-бы птушкай туды! Пералырхнуць-
бы праз гэты парог, што кывавай мяжой падзяліў
сьвет на дзьве палавіны!

Але яшчэ давілі паветра злосна-бурклівыя вы-
бухі, яшчэ даляталі жорсткія водгукі сьмяротнае
бойкі.

Гэта было непасільнай мукай. Часам нібы аша-
лелы, нібы зьвер, засаджаны ў клетку, бегаў, ірваў-
ся, скрыгаў зубамі. А як, урэшце, пад напорам
чырвоната шквалу адкаціўся далёка сьмяротны
парог, адразу схаліўся і рынуўся, поўны шчымлі-
вай трывогі, туды, за сто вёрст.

Ён бег два дні. Ён забываўся на змору, прынам-
сі, стараўся забыцца. Яшчэ стараўся так, каб ня
думаць, каб ня было нічога ў мазгох, каб адзін гэты

стары гасьцінец нутром заўладаў, расплыўся па ім сваёй бесканцоваю жоўцю. Бо калі думкі, дык яны пачыналіся прыгожай радаснай марай, але потым нямінуча ўпіраліся ў калючую сыцяну трывогі.

І тады садніла сэрца прадчуваньнем нядобрым, і па целе цякла цягучая, млосная змора.

Тады хацелася рынуцца долу і заплакаць, зарыдаць на ўсё поле...

У горадзе раніца бывае сур'ёзная, ціхая. Там не пачуеш пярэстага жвавага шчэбету штушак, там і галужы-скачкі не ашаломяць з квяцістае воўны-травы сваім сухім верашчаньнем, сваімі дуроньмі дзікімі сыпевамі.

У горадзе—важна, спакойна. Камяніцы—нібы вяльможы заспанья—такія сярдзітыя, хмурныя. Ня любяць, калі адзіночны хаджалы не ў пару разаб'е іх спакой сваімі пасьпешнымі гулкімі крокамі.

І сонца ў горадзе зранку бывае нейкае нясуразнае. Нікае па гары, гладзіць галовы сівыя старым камяніцам. Лісьлівае, убогае нейкае...

Ой, гэты горад! Ён такі бязуважны, нячулы. Наўды яму, што нейкі там абшарпаны хлапец шмурыжыць бясконцу панэлі, шукае чагось усё раньне. Хай пашукае, хай пашмурыжыць. Мо' й дарма? Мо' й ня знойдзе нічога? Няхай!..

Што там, што сьлёзы ў яго набягаюць ад зморы і дасады! Эт, сьлёзы! Горад бачыў ня толькі сьлёзы.

Ён бачыў і кроў. Ён мыўся ў гэтай сьвежай чырвонай крыві—чалавечай крыві.

А хлапец упарты, відаць. Ён абышоў увесь горад, ён перапытваў сотні людзей, а ўсё-ткі знайшоў.

Маленькі, крывенькі домік. Уціснуўся ў цесны завулак, ціхамірна сагнуўся, прысеў. Шэры, падсьлепаваты дзядулька.

Хлапец пастаяў, паўзіраўся ў яго. Паляпаць ня важыўся. Неяк страшна, аж сэрца заходзіцца.

Няўжо тут во, поплич, свае, родныя? Няўжо зараз убачыць іх, няўжо зараз атуліць мяккім прыветам цёплая радасьць?

Год-жа. Цэлы год... больш году нават...

А калі ды няма? Калі ды зноў штурханула, адкінула бура?

Рукі трасьліся, як браўся за клямку. І калі ў адказ толькі заняла, сабраўшыся ў напружаны згустак, ціша, хацеў, каб даўжэй яна працягнулася, каб не пачуліся адразу крокі там, за дзвярмі.

Мо' сыпяць яшчэ... Пакуль прачнуцца, устануць...

Толькі праз колькі хвілін паляпаў ізноў. Ізноў слухаў густую напружаную цішу. Потым зноў ляпаў, зноў слухаў. Доўга так, пакуль не працяў нечаканасьцю грубы воклік адзаду:

— Чаго ляпаеш! Бачыш—нікога няма...

— Як... што...

— Жылі тут, а потым забраліся... Не забраліся, а забралі...

— Хто?

— Вядома хто, белыя...

— Хто жыў тут?

— Людзі жылі.

— Якія?

— А хто табе трэба, га?

Як тут... слоў не знайсьці, не падабраць...

— Брат тут з сястрой... ён высокі такі... гадоў трыццаць...

— А кватаранты... Былі. Тож забралі...

Ну... што яшчэ?... Усё?..

Нейкі туман пусты ў галаве. Усё наўкола шэрае, нуднае. І змора... Непамёрная, едкая змора. Ногі падламваюцца...

Сеў тут-жа на парог. Абмяк, апусьціўся.

Доўга сядзеў. Ня помніў, колькі. Узьняўся тады, як заўважыў, што людзі праходзяць, што ўсё пазіраюць на яго з задзіўленьнем, з падазронасьцю. Устаў тады і падаўся да шумлівага цэнтру.

Цяпер горад—жывы муравейнік. Людзі, людзі... Мітусяцца, як пярэстыя рыбка-маляўкі ў крышталнай вадзе чыстае рэчкі. Сьпяшаюцца ўсе, усім часу няма.

А сонца паднялося ўжо, пасьмялела. Яно ўжо ня туляецца недзе па вільчыках, а абхапіла цалком камяніцы, паліць, падсмажвае. Аж млеюць вяльможы паважныя, задыхаюцца ў душнай сыпякоце.

Ён доўга хадзіў бяз усякае мэты па вуліцах. Потым прыхіліўся ў цяньку да будынку, углыбіўся ў сябе.

Зноў—туман, пустата. Зноў—едкая змора...

Раптам здалёку недзе пачулася музыка. Яна прылятала густымі квяцістымі абрыўкамі, і гэтыя абрыўкі адкладаліся ў сэрцы нечым чароўным такім і далёкім-далёкім, як сіняе неба. Яны настойна гаварылі аб нечым, яны напаміналі нешта балюча-салодкае, даўнае.

Ён смагла лавіў гэтыя абрыўкі ўрачыстае музыкі. Ён хацеў запоўніць імі пустату, што шчымела ўнутры.

А музыка ўсё расла, усё набліжалася. Яна ўжо зьлілася ў пабедны ўрачысты гімн і плыла шырокімі, моцнымі хвалямі, адбівалася працяжлівым водгульлем у мураваных сьценах будынкаў.

І была ў гэтым гімне ўрачыстым вялікая радасьць. Такая радасьць, што расьцьвятае дзівосна-яскравым праменьнем, што захапляе, хвалюе глыбока душу апнёвым бурлівым уздымам, што распаляе тысячы сэрцаў боем адным—віхурна-напружаным, што родзіць буры, родзіць пабеды. Такая радасьць была.

А ён стаяў адзіночны, пакінуты і толькі ўбіраў у сябе, смагла ўбіраў гэтыя прыгожыя гукі. Яны растаплялі сэрца яго, так, як вясновае сонца камлыгі шурпатага сьнегу. І яму хацелася ціха-ціха заплакаць...

Замятушыўся народ, засноўдаўся турмай пасьпешнай. Потым усе ў адзін бок падаліся. У сонцы яркай крывёю зардзелі чырвоныя сыцягі. Многа сыцягаў—цэлае мора.

І перамяшалася ўсё: магутныя гукі оркестры, і песьні радасна-звонкія, і гоман народу—бурлівы, густы. Перамяшалася ўсё і зьлілося ў адно—у ўсеабдымную радасьць.

Раптам нехта крануў яго за руку.

— Таварыш! У маніфэстацыю!..

Ён здзіўлена азірнуўся.

Якая гэта дзяўчына з такімі гарачымі вачмі? І што яна да яго?

— Ну, пойдзем, таварыш, хутчэй!..

Чаго столькі ласкі, прывету ў яе бліскучых вачох? Чаго яна гэткай добрай блізкай здаецца? І чаго гэта ў горле так перасела, што ня можна й слова сказаць? А сказаць... каб сказаць усё чыста... Або проста заплакаць у яе на грудзёх...

— Таварыш, пойдзем... Я знаю, вам дрэнна... У мяне тож бацьку забілі...

Яна ўзяла яго за руку і пацягнула ў народ.

Чырвоныя, ярка-чырвоныя сыцягі... Музыка, песьні, гоман бязьмежны... І сонца... Якое парачае сонца!..

А тут, збоку, гэта дзяўчына. Яна тож п'яе. У яе голас такі ўзьняты і вочы блішчаць захапленьнем... Чаго яна такая добрая? Як сястра, якую забралі, якой не засьпеў тут, у горадзе.

Яна зноў узяла яго за руку.

— А вы ведаеце, якое сьвята сягоньня?

Яму сорамна прызнацца, праўду сказаць. Але ёй можна...

— Не, ня знаю.

— Мы сьвяткуем сеньня вызваленьне ад белых... ад тых, што майго бацьку забілі, што хацелі ў ланцугі нас усіх закаваць. Ёх прагналі далёка-далёка, яны ня вернуцца больш...

Ага. Вось яно што... Бацьку забілі... Прагналі ўжо... Дык і ў яго-ж... Трэба сказаць, ёй сказаць, гэтай дзяўчыне...

— Слухайце! У мяне брата й сястру забралі... З сабой павялі, а мо' забілі...

Яна зірнула на яго з ласкавым спачуваньнем.

— Многа забілі. Кроў лілі, руйнавалі. Але мы перамаглі, і вольнымі засталіся. Таму мы сьвяткуем і радуемся. І вы павінны радавацца разам з усімі... Вы вось зірнеце наўкола, прыслухайцеся да ўсяго гэтага і вы забудзецеся на тое... і радасьць пачуеце...

Ён прыслухаўся да ўсяго, увабраў, быццам удыхнуў у сябе ўсю ўрачыстасьць, усё захапленьне народнае. І пачуў радасьць. Яна неяк ураз захлынула яго, узьняла на сваіх бурапеністых хвалях, спаласнула нутро, вымела змрочныя цені журбы—і зайскрылася пералівамі чыстымі—сьветлая і гарачая, як паўдзённы блакіт глыбокага неба.

Яму хацелася пець, але ён ня знаў слоў гэтых
песень. Ён да дзяўчыны зьвярнуўся:

— Слухай, ты мне кажы словы песьні, бо я іх
ня знаю. Я буду пець таксама...

І ён пеў. І голас у яго быў дзіўна-ўзьняты, а во-
чы блішчэлі захалпеньнем...

Гарачая чырвань. Пабедная музыка. Звонкія
песьні. Гоман народу—бурлівы, густы.

І над усім—агнёвае сонца.

І над усім—агнёвая радасьць...

Часамі сонца—палкае, шчырае—прынікае да са-
май зямлі, сьціскае яе ў сваіх моцных абнімках,
смагла цалуе агнёвымі вуснамі.

Бывае такое магутнае сонца...

І бывае Радасьць такая...

У ВЯЛІКОДНУЮ НОЧ

Гадзіньнік на сыцяне цікаў так цененька, квола, быццам пакорна жаліўся на нейкую крыўду: цяжкую, незаслужоную. Ад гадзінніка плыла па пакою цягучая, як цеста, нуда і застыгала, зьвісала важкім напружаным гнётам.

Поп лёг на ложка, выпрастаўся з асалодай, бо цела цяжарыла тупая санлівая млявасьць. Хацелася ляжаць нярухома, доўга ляжаць, без канца. Хацелася, каб думак ня было, каб не калолі яны раз-по-раз вострымі джталамі мозг, каб не праціналі нутро непакоем трывожным.

Цягучым цестам цякла па пакою нуда, асядала на сэрца грамознай камлыгай даўкага гнёту. Гадзіннік жаліўся на нейкую крыўду, усё цікаў так жаласна, квола.

Рышнулі недзе, заенчылі дзьверы. Поп пільна прыслухаўся.

Ці ня стараста? Час ужо, здаецца... Не, ціха. Ціха да болю ў вушах. Цішыня нейкая жалезная, вострая. Упіваецца ў вушы, у нутро і пачынае зьвінець звонам шаломным.

— Чаму-ж няма старасты? Скажаў яму, каб прышоў, як зьбярэцца народ. Няўжо яшчэ нікога няма? Няўжо ня прышлі на ўсяночную?

Слухае поп, як доўгай, маруднаю хваляй плавае недзе ў цямноце гук адзінотнага звону. Ён здаецца, што плача ён, стогне. Здаецца, галосіць адчайным, тужлівым голасам, кліча кагось на ратунак.

А як растае, траціцца ў ночы змораны голас тужлівага звону, у пакой сьмела ўлятаюць буяныя гукі оркестру. Дразняць, сьмяюцца задзірліва, напамінаюць аб маладым, шумлівым жыцці комсамольскага клюбу.

Поп хоча злавацца, хоча ненавідзець лютай нянавісьцю, пасылаць туды, да тых, праклёны страшныя. Але злосьці няма. Бо няма моцы злаваць, млявасьць зьвязала—цягучая, ліпкая. Спавіла ўсяго—крануцца ня хочацца, ня хочацца думаць.

Поп заплюшчыў вочы, цалком аддаўся спакою. Прыемна замуцілася ў галаве, лёгкім туманам ахінуліся думкі...

Раптам нехта паляпаў у дзьверы.

— Увайдзіце!

Увайшоў стараста, унёс з сабой знаёмы пах ладану й воску. Поп ня ўстаў, толькі твар абярнуў да яго.

— Ну, што, Кірыла?

Стараста чамусьці падышоў блізка-блізка. Прыгнуўся, нахіліў свой твар, працяты нейкай таёмнай

радасьцю. І чамусьці маўчаў. Толькі ўсьміхаўся хітрай, здаволенай усьмешкай, дражніў таемным падміргваньнем.

Пала нецярплівасьць забрала.

— Ну, што? Гавары...

— Бацька... Усё добра... Народу—поўная цэрква... ніколі ня было столькі многа... А яны... яны...

Поп зразумеў. Чуў, як нутро растае ў захалпеньні шалёным, як нешта хвалюецца ў ім, падступае да горла, так, што цяжка гаварыць, бо сьціскаецца горла хітра-здаволеным сьмехам, такім, як у старасты,

— Ну... ну... што?..

Стараста яшчэ бліжэй прыхіліўся, хітра міргае вокам прыплюшчаным.

— Яны... свой вечар... спынілі... хе-хе... Няма анікогачка... Хоць-бы адзін чалавек...

Поп борзда ўзьняўся і стаў алпранацца. Больш ня пытаўся нічога. Не хацеў нават, каб стараста далей гаварыў. Баяўся, каб не разьбіўся, каб ня зьнік гэты настрой, гэтая радасьць, што падмывае запець, закрычаць ва ўсю глотку, заскакаць па пакою.

— Хадзем, Кірыла. Будзем пачынаць усяночную...

Вышлі на вуліцу, пашлі.

Чорная, мяккая ноч атуліла сьвяточным спакоем, лашчыць твар ледзь чутным павевам кволага ветрыку. З мякка-глыбокага неба прыветна плюскаюць зоркі, ласкава ўсьміхаюцца.

Добра так, радасна...

А зvon разьлівае наўкола сталёвую гулкую песьню, шырыцца, гойсае сьмела ў маўклівай, уважлівай цемры.

Моцны, пабедны зvon...

Каля цэрквы—святочны тлум. Вуліца коньмі застаўлена—не прайсьці. На вазох дзе-ні-дзе плямяцца цёмныя постаці. Чуваць гутарка, часам узмывы маладога задорнага рогату.

А на цвінтары поўна людзей. Ходзяць гурмамі, поўняць ноч дружным гоманам.

Поп увайшоў у цэркву. Зважна прайшоў паміж густога натоўпу. Прыемна было, што ўсе раступіліся, што ўсе пазіралі з сур'ёзнай пакорнай увагай.

І яшчэ больш ахапіла здаволеньне. У думках няслася, круцілася:

— Наша пабеда... Наша сьвята...

І зноў падмывала запець, закрычаць, каб выліць з душы шалёную радасьць.

Увайшоў у алтар, напрануў святочныя рызы. На цэркве замятушыліся, забразгалі мэталічнымі пратэсамі, да крэснага ходу пачалі ладзіцца.

Поп счакаў яшчэ момант і адчыніў царскія варты. Зірнуў на цэркву.

Сотні рук замітусіліся суччам нязграбным, сотні галоў схіліліся ў шчырых паклонах.

Поп зірнуў на пярэдніх, каб знайсьці знаёмыя твары сталых, паважных сялян.

Зірнуў і... асалапеў. Проста яму ў твар глядзелі вострыя, задорныя вочы маладых хлапцоў-комсамольцаў. У іх гарэла ўсьмешка,—яны ўпарта сьвідравалі наскрозь, пралазалі, здаецца, у самае нутро і поўнілі сэрца трывогай.

— Што ім тут трэба? Чаго пазьбіраліся?..

А трывога расла, пераходзіла ў востры спалох. Баяўся выйсьці на цэркву, баяўся зірнуць на людзей. Чуў, што там расьце замятуха, што чакаюць яго, чакаюць пачатку,—а выйсьці ня важыўся. Бо загарадзілі дарогу ўпартыя, насьмешлівыя вочы, коляць так прыкра, балюча.

Ён азірнуўся вакол, быццам падмогі шукаючы. Пуста. Нікога няма ў алтары. Усе там, чакаюць яго. А ён баіцца выйсьці, баіцца гэтых вачэй.

— І што гэта са мной? Чаго мне так страшна? Што-ж яны зрабяць?..

А на цэркве ўжо гул разьліваецца—нездаволены, злосны. Нехта крыкнуў:

— Час пачынаць! Дакуль будзем чакаць?..

І ад гэтага голасу папу яшчэ больш стала страшна. Схаваўся за царскія дзьверы і пазіраў палахліва, што дзеецца ў цэркве.

А там рабілася нешта страшэннае, дзіўнае. Мітусіўся народ, пераліваўся блытанымі хвалямі, буяніў злоснай гаворкай.

Раптам ускочыў адзін на амбон і пачаў гаварыць гарача, гнеўна:

— Даволі ўжо ждаць! Годзе ўжо. Ня хоча—ня трэба... абыйдземся і без яго... Хадзем усе ў клюб. Там музыка грае... А ён няхай тут адзін астаецца.

Народ адказаў дружным гудам:

— Хадзем!.. Годзе!.. Далоў яго!..

Потым ускочыў другі, закрычаў:

— Навошта ў клюб! Мы й тут можам. Мы тут сабе клюб наладзім... Верна, таварышы?..

— Правільна! Верна! Зараз-жа... Тут...

І поп, трасучыся глядзеў, як здымаюць іконы са сьцен, як вешаюць партрэты нялюбых, страшных, як гадзюкамі распаўзаюцца па сьценах чырвоныя лезунгі. І ўсё пакрывае ўзрушаны гоман, перамешаны з вясёлымі дружнымі сьпевамі.

Тросься поп і чакаў, чым кончыцца ўсё. А як убачыў, што да алтара пасуваюцца бурнай навалай, што бліжэй і бліжэй да яго пагроза страшэнная, кінуўся ўтрунь за прастол і паваліўся на калені перад іконай.

Маліцца хацеў, ды ня мог. На думкі ня йшлі словы малітвы. А нейкі голас крычаў прарэзьліва, востра:

— Ня верыш! Ня верыш! Сам ня верыш! Хлусіш!..

Тады сеў на падлогу, закрыў твар рукамі і стуліўся, што малое дзіцё.

— Няхай будзе, што будзе!..

І чуе поп, што прышлі ўжо ў алтар, што ўжо тупаюць блізка.

Да яго падышлі, штурхаюць у бок, крычаць на вуха на самае:

— Бацюшка! Бацюшка! Бацюшка!..

І поп прагнуўся. Убачыў над сабой схілены твар старасты, які ціха, асьцярожна гукаў яго:

— Бацюшка, бацюшка...

Поп сеў на ложку, азірнуўся.

У вокны шэра-сталёвым вокам зазіраў ужо дзень, вымятаў з пакою начныя зморкі. На сыцяне зморана, млява цікаў гадзіньнік.

Стараста адышоўся ўжо, стаяў ля дзэвярэй. Чакаў, пэўна, пакуль працухаецца поп.

— Ну, што, Кірыла?

— Ды што-ж, бацюшка... Ня прышоў у цэркву ніхто. І старыя й малыя—усе ў клуб. Яшчэ й цяпер гуляюць тамака.

Поп успомніў, што бачыў у сьне. Выцер халодны пот на твары, матнуў панура рукой.

— Ат... Няхай сабе...

ЯК НАСТУЛЬКА КОМСАМОЛКАЙ ЗРАБІЛАСЯ

1

У Тодаравай лазьні была надзвычайна патаемная нарада вясковых комсамольцаў. Тут быў і браценьнік Настулькі, Пётра-карузьлік, і таксама Мікола Запацкі, які меў нешта да Настулі, мабыць прыхільнасьць якую, ласку хлапецкую.

Каб хто збоку ўгледзеў нараду хлапцоў, напэўна падумаў-бы, што сабраліся сюды абгаварыць нейкую пільную, важную справу, бо выраз твараў, рухі хлапцоў ясна гаварылі аб гэтым: усе—у гурток, адзін к аднаму, нахіляюцца, шэпчуць, рукамі махаюць. Каторы дык аж захліпаецца ад абурэньня, пырскае пчоодра сьлінай у твары сяброў.

А вырашалася ў хлопцаў пытаньне вельмі жыцьцёвае й пільнае, такое, з якім памарудзіць, дык—крышка, прапала ўсё чыста. Пытаньне такое:

— Як ратаваць Настулю?

Мікола дакладваў:

— Гаварыў я з ёй сёньня, ды нейкая яна неўгаворная. І байца ўсё... Пагутарыш з ёй, дык яна плакаць. Румзае, сьлёзы, як павадкі... А спытаешся:

«Хочаш замуж пайсьці»—дык усхопіцца, аж закалоціцца ўся. «Ня хочу, кажа, баюся... Куды мне, шаснаццаць год яшчэ ня мінула»...—І замуж ісьці баіцца і ня йсьці таксама баіцца. І плача ўсё, румзае... Я ўжо ня ведаю, браткі, што тут рабіць...

Пётра-карузьлік, браценьнік Настулькі, ураз садаклад:

— А што было, хлопцы, як заручыны гулялі, каб вы толькі ведалі... Юрка напіўся, вусамі гэта сваймі—фырць, фырць, ды ўсё да Настулі. «Вы, кажа, да мяне з няпрыемнасьцю ўсё, а я, дык тас дужа кахаю. Я, кажа, як ажанюся, на руках вас буду насіць»... І ўсё да Настулі цалавацца лезе, сапраўды... А яна яму: «Папоў ты к ліху, я, кажа, ня люблю цябе, бо ты брыдкі і стары»... Да душы-ж, хлопцы, гэтак якраз і сказала. Бацька тут як разышоўся,—«вон, крычыць, з хаты маёй, паскудніца!» Біць нават хацеў.

— Ну, а яна што?

— Яна плацаць, вядома. Матка заступілася, а то-б напэўна бацька задаў... Я, брат, наўцёкі, каб часам і мне што не перапала...

— Мікола задумаўся.

— Дык што-ж, браткі, рабіць, га? Трэба як-небудзь ды выручаць.

Хлопцы ўсе, як адзін:

— Вядома, выручаць трэба... Што-ж гэта за рэхуба: пвалтам дзеўку выдаваць, ды яшчэ за брыдоту за гэткую!..

— За падлу старую!..

— За недарэку сусьветную!..

— За качарэжку гнілую!..

— За морду спэкулянцкую!..

— Ціху, хлопцы, маўчаць!

Гэта Ключонак Андрэй, самы дужэйшы й самы разумны з усіх комсамольцаў. Зазвычай маўчыць усё, слухае, а калі й скажа, дык заўсёды да ладу.

Паціхлі ўсе, слухаюць.

— Калі гэта так, дык трэба прыняць рэпрэсыўныя меры. Нельга дазволіць, каб ні за што, ні пра што дзеўку маладую губілі. Мы павінны яе ратаваць. Верна?..

— Вядома!.. Правільна!.. Так!..

А нехта азваўся:

— Ня іначай—паламаць яму рэбры патрэбна, каб ня круціўся там, дзе ня просяць...

— Дурань!—выцадзіў скрозь зубы Андрэй.

І далей:

— Трэба абмеркаваць добра плян, каб зрабіць усё гладка, чыста і каб не спазьніцца. Хто мае якія пропозыцыі?..

Маўчалі ўсе, думалі, моршчылі лбы шчыра, станоўка.

Першы Ахрэм схапянуўся.

— Во як, хлопцы, паслухайце!..

— Ну?

— Як будзе Юрка на вясельле ехаць, падсыцерагчы яго дый паламаць калёсы...

— Дык ён у суседа пазычыць. Глуштва. Ну, хто яшчэ што прыдумаў?

Хлопцы ўсё моршчылі лбы, паролі падлогу вачмі сур'ёзнымі, упартымі. Урэшце Андрэй прымусіў іх кінуць дарэмную працу.

— Во што, хлопцы, я вам скажу: языком трапаць вы ўсе мастакі, а прыдумаць што добрае—пораху мала... Слухайце.

І ён раскажаў. Мусіць дужа ўдалы плян выдумаў, бо ўсе, як пачулі, аж затрасьліся ад радаснага абурэння, а Пётра-карузьлік на адной назе заскакаў:

— Ай-яй-яй... Вось, дык добра!.. Вось, дык гут... Ай-яй... Ах-ха-ха!..

— Толькі чур, хлопцы, ані слова...

І азірнуў усіх Андрэй сур'ёзным выразлівым поглядам.

— Ані гуку... Чулі?

2

Настулька—як кветка, у вясельным убраньні. Тварык—беленькі, з чырванью сьвежай, вочкі—незабудкі блакітныя, зьзяюць аганькамі прыветнымі, ціхімі.

І чамусьці ў іх сум, у гэтых вочках, а часам нават сьвяза набягае, засьцілае чысты блакіт, расідай бліскучай на незабудкі-кветкі кладзецца.

І ўздыхае Настулька. Ціха, прыгоена, каб не дазналіся людзі, што дзеецца ў яе ўнутры, там недзе,

глыбока-глыбока, дзе схована ўсё, што ня можна людзям цікавым паказваць.

Там многа чаго назьбіралася. Там больш благое, гаротнае, але ёсьць і добрае нешта. Там часам лунае вобраз Міколкі-хлалца. Успывае ён аднекуль з бяздонья, расьце, вырастае ў жывое аблічча, мігціць у ваччу плямай яскравай, прыгожай. Тады на твары Настулькі ўжо ня журба, не маркота, а быццам яснае сонейка. І блакітныя вочкі—сьмяюцца, граюць агоньчыкам вострым, гарэзным.

Але так нядоўга бывае, бо Настулька баіцца цешыць сябе вобразам любым. Баіцца, каб хто не пра ведаў, каб хто не згадаў. І хавае яго палахліва туды, у бяздонье, дзе схована ўсё, што ня можна людзям цікавым паказваць.

У Настулькі вясельле гульлівае, бурнае. Гармонь дык аж рвецца, скаголіць, бы звар'яцелая. І самагону—хоць утапіся. Ад яго ў Юркі-маладога ўжо вочы маслам бязглуздым пывуць, а нос над вусамі задзёрыстымі рдзее сьлівінай сьпелай.

Настулька таксама выпіла трэшкі. І затым у яе ўсё пераблыталася: не разабраць, ці дзяўчаты сьняваюць, ці гармонь заліваецца, ці мужык шэпча на вуха брыдкія, нязвычайныя словы...

І Настульцы цяпер—усё роўна... Замуж, дык замуж—няхай... Бо прапала ўсё, згінула.

Да Настулькі праціснуўся Пётра-браценьнік. Зашаптаў на вуха:

— Настулька! Цябе там чакаюць на вуліцы, просяць выйсьці.

— Хто?

— Там убачыш.

Ажывілася Настулька. З галавы самагон зайцам выскачыў. На бакі азіраецца турботна...

Усё—п'яныя твары, блішчаць самагонам тупа, здаволена. Мужык да суседа ўжо прыхіліўся, цалуецца.

— Ат! Глядзець на іх яшчэ...

Вылезла з-за стала, дый—гайда за дзьверы.

На вуліцы абступілі, абкружылі з усіх бакоў. Мікола перад усімі. Абняў, шапча на вуха горача, шчыра:

— Настулька, мы прышлі за табой. Хадзем! Уцякай адсюль, няхай яны робяць тут што хоця...

— Куды? Што ты, Мікола?..

— Настулька, кінь ты гэтае глупства. Ці-ж табе хочацца замуж выходзіць? Гэта-ж не даўнейшае, што бацькі гвалтам дзяцей жанілі, цяпер усе вольныя... Ты падумай, як ты жыць будзеш з нялюбым, з пеінай старой?

— Дык а як-жа? Я-ж ужо павянчалася...

Тады азваўся Андрэй, самы дужэйшы і самы разумны з хлапцоў:

— Эт, глупства—павянчалася... Поп павянчаў, а мы разьвянчаем. Нават вакол стала паводзім, калі захочаш... назад, у другі бок... Пойдзем!

— А татка... Ён-жа заб'е...

— Ды куды там заб'е... Яшчэ як дазваляць яму.

— Не, хлопцы, баюся я...

Тады Андрэй як сьлед ужо ўзяўся.

— Хлопцы, даволі тут агітаваць! Гэта можна пасья. А цяпер—Пётра, цягні лахаманіну якую напрануцца...

— Бяры, хлопцы, пад ручкі!..

Схапілі, пацягнулі. Пётра збоку галасёнкам тонкім, пісклявым:

— Нікому так не ўдалося

Як нашаму Юрку...

Настулька ня ўпіналася. Зрабілася раптам сьмешна і радасна. Думала толькі:

— Што-ж гэта будзе? Куды яны валакуць?..

А хлопцы Настульку ў школу даставілі. Увялі ў клясу і пакінулі з Міколай. Сказалі:

— Агітуй тут, давадзі да сьвядомасьці, а мы пойдзем пабачыць што дзеецца там...

Асталіся ўдвух. Цёмна ў школе, гулка зьвініць пустата, лаўкі вучнёўскія грудзяцца грамознымі чорнымі плямамі. Ціха, як у лесе.

Страшна стала Настульцы. Трывала-трывала, а потым села на лаўку і сьлязьмі залілася, захліпала, што дзіцянё. А Мікола—да яе дыі давай угаварваць:

— Сорамна табе, Настулька. Шаснаццаць год хутка будзе, а як дзяцёнак... Гэта-ж глуштва. Ты вось паглядзі на нас, комсамольцаў... Мы не баімся нічога і робім так, як лічым патрэбным. У нас усё,

брат, па розуму. Ніякіх забабон... І каб хто мяне ды замуж аддаў проці волі—ого, няхай папрабуе!.. Мы, комсамольцы, павінны рабіць усё так, як наш розум падказвае і іншых павінны кіраваць на правільны шлях...

І пашоў, і пашоў... Настулька нават кінула плакаць. Толькі хліпала нэрвова раз-по-раз.

— А ў вас... хн... дзяўчат няма... хн... у комсамоле...

— Як-то няма? А Тэклія, Марына, Ульяна... ужо заявы падалі.

— Ну?..

— Вядома. Хутка ўсю моладзь зьбярэм...

Яшчэ гаварыў з паўгадзіны, і Настулька зусім заспакоілася. Толькі ўсё бурчэла, вусны надуўшы:

— А вы ў бога ня верыце...

— У бога? Плюнь ты на бога, на чорта ён табе. Каб ізноў з Юркам зьвянчалі?..

— Гэта ня бог вянчае, а поп.

— Ну, усё роўна...

А гэту хвіліну Пётра ўляцеў, як ашпараны.

— Настулька! Татка з Юркам сварыцца. Юрка гвалтуе ўсё: «Дзе Настуля? Што ты, сьмяяца ўздумаў нада мной?» А татка яму: «А ты што не глядзеў за жонкай сваёй? Правароніў, кажа, дык сам вінават»... Ох, сьмеху колькі!.. З хаты татка Юрку пагнаў... А табе, Настулька, ня трэба йсьці зараз у двор, бо біцца будзе татка. Тут значуй... Ну, пабягу-ж я!..

Тады Мікола вышаў і прынёс бярэма саломы.

— Кладзіся, Настулька, ды сыпі, заўтра ўсё добра наладзім.

Настулька схапіла яго за руку.

— Не, Мікола, я баюся адна. Ты ня йдзі. Мы ня будзем спаць, лепш раскажы мне яшчэ што...

— Эх ты, птушка пужлівая!..

3

Назаўтра ў хлопцаў зноў шільная нарада: што рабіць далей?

І Настулька сярод іх. Цярпліва чакае вырашэньня долі свае. І яна ўжо спакойная—ня плача больш, не баіцца. Пэўна ў тым, што ўсё кончыцца добра, бо хіба гэтакія ўдалыя хлопцы не ратуюць яе?

І ў вочках блакітных ня відаць ужо смутку, блішчаць яны радасьцю, шчасьцем. Часам, як хлопцы разьвеселяцца, разрагочуцца рогатам моцным, гульлівым, дык і Настулька ўсьміхнецца, свае белыя зубкі пакажа. А то дык і зусім пасыпецца звонкім раскацістым сьмехам.

Доўга спрачаліся хлопцы, як рабіць ім далей і, урэшце, надумалі: пайсыці ўсім гурмай да Настулінага бацькі. Яе таксама ўзяць з сабой. Мо' ён улашчыўся ўжо, ня будзе сварыцца. А хоць часам і будзе сварыцца, дык мо' біцца ня будзе.

І пашлі. Настулька сярод іх, вочкі спусьціўшы, зачырванеўшы ад сораму прыкрага, ліпучага. Пётра-карузьлік з падскокам наперадзе.

Сяляне з цікавасцю, з сьмехам пазіралі на іхны нязвычайны паход.

Падышлі да хаты. Увашлі: першы Андрэй, за ім Пётра, Мікола. Настулька адзаду сярод іншых хлопцоў.

Бацька ў хаце сядзеў. Андрэй зважна ногі расставіў і нарыхтаваўся гаворку пачаць.

Але вышла зусім ня так, як чакалі. Бацька раптам сарваўся, схапіў качаргу, ды на іх:

— Ах вы, сякія-такія!.. Сукіны сыны, падшывальцы!..

Хлопцы—шугель, ды на вуліцу, ды па вуліцы... І паміж іх Настулька, распусьціўшы падольле.

Як прыбеглі, запыхаўшыся, назад у школу, дык тамусьці не глядзелі адзін на аднаго: мусіць сорамна было ўсім. Потым рагатаць пачалі, а потым зноў Андрэй сур'ёзна пачаў гаварыць:

— Калі так, дык трэба йначай рабіць. Настулька павінна жыць тут, пакуль бацька сам ня прыдзе і не запросіць. А не захоча—няхай сабе. Настулька й сама пражыве, не малая. Знойзем ёй працу, заробак які. А пакуль што, хлопцы,—марш за харчамі! На першыя дні трэба дастаць. Жыць будзе ў нашай чытальні, а каб часам чаго ня прытрапілася, па чарзе будзем дзяжурыць. Ахрэм вывесіць сьпіс...

Настулька пакорліва слухала, што ёй гаварылі. У чытальні абсталявалася, прыладзілася да жыцьця. Толькі папрасіла, каб прынясьлі ёй якую работу, бо нудна бяз дзела сядзець.

Увечары комсамольцы сваю агульную сходку зрабілі. Абгаварылі сякія-такія пытаньні, потым газеты, кніжкі чыталі, комсамольскія песьні сыпявалі. Сабралася колькі дзяўчат—сьмех, жарты... Настулька й забылася на бяду на сваю, весялілася разам з усімі, шчаслівая, давольная.

Было ўжо позна, як раптам адчыніліся дзьверы і ў парозе зьявіўся бацька Настулькін. У Настулькі сэрца—ёк, ёк, а з твару чырвань, як ветрам, сагнала. Стаіць, вочкі ўтупіўшы, сукенку цярэбіць.

Бацька да яе:

— У двор пашла, распусьніца!

Але Настулька добра помніць як хлопцы вучылі.

— Я, татка, пайду, калі абяцаеш, што біцца ня будзеш...

— А няхай цябе ўжо пярун заб'е, мая дзетачка...

— І што замуж аддаваць пвалтам ня будзеш...

— Не ўжо, няхай цябе чорт аддае, гэткую ўпарціну...

— І ў комсамол запішуся...

Бацька ўжо хацеў узлавацца, але хлопцы, дзяўчаты абступілі яго.

— Дзядзька, пакіньце ўжо, ну няхай, ці-ж вам шкода... Яна-ж у нас толькі навучыцца.

— Навучыцца... На пень брахаць ды на калоду тукаць. Досыць ужо навучылася.

А Пётра вакол яго на адной назе...

— Татка! Татулька! Няхай Наста ў комсамол, мне весялей будзе.

Тады яшчэ Андрэй падышоў.

— Дзядзька, кінь ужо, сапраўды... Усё роўна нічога ня зробіш...

І ўсе:

— Кінь, дзядзька... Згаджайся!..

Бацька рукой махануў.

— А бадай вас пярун... Зводу няма на вас... Ну, хадзем, Наста! Чуеш?

— А абяцаеш, татка?

— Сказаў—хадзем... Ну?..

— Калі абяцаеш, дык чаму-ж, я пайду...

Як вышлі, комсамольцы ўсе-чысьценька ў скокі пусьціліся. А ад рогату вокны дрыжэлі.

Вось з таго часу Настулька і ў комсамол паступіла. А комсамолка вышла якая!..

Л І П А

1

Чорная, дзіка пагбаная старасьцю,—яна адным сваім выглядам абуджала ў кожнага чалавека няпрыемнае пачуцьцё. Яе тулава было цяжка схіліўшыся да зямлі, быццам застыла яна ў беспрасьветна-панурай гатоўнасьці рынуцца долу і з чорнай пакорай аддацца сьмерці. А сук адзін—караваты, грамоздны—тырчэў высока ўгару і выдаваў страшэнным пальцам, узьнятым у нейкай злавеснай папрозе.

Пад гэтай ліпай плакала некалі дзяўчына вясковая Ганна, на грудзёх плакала ў хлопца свайго аблюбёнага, у нешчасьлівага свайго жаніха. А йшоў Андрэй тады ў сьвет няведамы, уцякаў ад нямінучае сьмерці. У глухую чорную ноч адбылося іхнае разьвітаньне—гэтая ноч была ціхая ад грузна-навіслай трывогі, была чужая зусім, няпрытульная. Удзень перад тым з вёскі пайшлі чырвоныя. Хоць блізка быў вораг і па вёсцы ўжо вострым сіверам віўся спалох, але ўсё-ж моладзь праводзіла іх аж да Шырокага Бору, і Андрэй зноў браў у Ганны тую пунсовую хустку, каб, узьдзеўшы яе на шасток,

несці наперадзе—з Ганьнінай хусткі рабіў ён прыгожы яскравы сыцяг. Гэтай хусткай выціраў ён уночы пад ліпай Ганьніны гарачыя сьлёзы, а потым, адыходзячы, роўненька склаў яе і прашаптаў з балючай пяшчотнасьцю:

— Хай гэта на памяць... Я буду, Ганулька, насіць яе пры сабе і цябе ўспамінаць... увесь час... да сьмерці.

Пад чорнай пакарожанай ліпай злавілі потым Андрэя, перапранутага ў старца-калеку. Для прыгрозы сялянам яго павесілі на крывым суку, што ўзьняты быў, як страшэнны, жудасны палец. А здымаць або нават кратаць яго забаранілі строга—смерць чакала таго, хто-б памкнуўся парушыць гэты загад. Чорнымі бяздонна-пустымі начамі прыходзіла толькі старая матка наведаць свайго гаротнага сына—падпаўзала, як злодзей, пад сагнутае тулава ліпы, сьцеражліва ўставала з долу і ўзьнімала ў цемру дрыжачыя рукі, каб знайсці мёртвыя сынавы ногі. Яна абнімала гэтыя ногі, аплятала іх шорсткімі пасмамі сівых валасоў і стаяла так у бязьмернай ціхасьці гора, пакуль ня ссыпалася з ліпы дробная песня вясёлай птушкі—вястуньні блізкага зольку. Тады пачынала плакаць старая—плакала яшчэ з паўгадзіны і адыходзіла роўнымі маруднымі крокамі, змораная і апусьцелая. Каля гумён яе чакала Ганна. На змучаным твары старой тады аджывала трывожная ласка. Яна руліва зашпільвала Ганьне кажушок, папраўляла на галаве

ў яе хустку і, выціраючы шурпатай рукою Ганьніны сьлёзы, шаптала:

— Ня йдзі, нявестачка... Ня йдзі, сiротачка... Хай ужо я, старая, дык мне чаго ўжо баяцца... А цябе ня пушчу, мая дзетухна: загубяць цябе, закатаюць...

Агульнае гора звязала было гэтых жанчын глыбокай пяшчотай, і Ганьне зусім ня дзіўна было, што цяпер, калі ня стала яе жаніха, старая пачала яе зваць нявесткай.

2

Зусім натуральна, што пан скрыгаў зубамі ад злосьці, калі бачыў, як на былых яго абшарах працавітым і дружным роем будуюць сяляне муры новага свайго дабрабыту. З самага таго часу, як у зялёнай лагчыне, што за вясковымі тумнамі, мізэрная рэчка Латаўка абярнулася ў непераступны рубаж і нахабна разьбіла жыцьцё на два дзіўна-розныя сьветы, з самага таго часу і пайшло гэта нявіднае і няўлоўнае спаборніцтва.

Невядома, якім спосабам маглі пералятаць цераз рубаж розныя весткі і чуткі, але яны ўсё-ткі пераляталі і пераносілі з аднаго боку дзіка-пагрозную, але бясьсільную лаянку, а з другога—нечакана-яскравыя ўзбліскі новага росквіту. Калі праз гады тры выскачыў з вёскі на былое панскае поле зграбны пасёлак, пан нават ліст пераслаў—шагражаў, што, як зьменіцца лад, дык спаліць далічэнтку па-

сёлак, а гаспадароў засудзіць за беззаконнае засяленне чужой зямлі. Сяляне тады наладзілі пану грозную дэманстрацыю: усьцяж па мяжы пусьцілі новенькі трактар (трактар туркатаў з ваяўніча-задорнай пыхай, быццам дражніўся), ды яшчэначалілі чырвоны сыцяг—на, пан, дзіўуйся, дрыжы ад злосьці.

Але вось і некалькі год мінула, а ўсё неяк зашчэміць сэрца, калі зірнеш туды, за сялянскія гумны, дзе такая лагодная, простая Латаўка стала раптам грознай мяжой і адзічала ў суровай сваёй незачэпнасьці. За Латаўкай усё тое самае: гарэзна пабег удалеч узгорак—направа ўцёрся ў пушчу-драмушчу, а налева адкрыўся раскошным полем; на самым бадай што ўзьлесьсі хмура затоіўся ў зеляніне панскі маёнтак—пераходжана гэта ўсё, пераежджана, шчодра паліта мужыцкім потам, а часам сылязьмі. Усё—тое самае і ўсё—дзіка-чужое, няпрыветнае.

Зусім блізка за рэчкай Латаўкай на скрыжаваньні дарог стаіць, панура схіліўшыся да зямлі, старая чорная ліпа. Сяляне ня любяць глядзець на гэтую ліпу—цяжкое пачуцьцё абуджае яна сваім карчаватым шкілетам, зьбярогшым у сабе жывы напамінак аб сьмерці. Але найбольш гняце гэты злавесны помнік таго, каму ў самае сэрца ўвайшла страшэнная сьмерць партызана. Кожны ранак, ідучы на гумно па струшанку, старая Арына з балючым сумам глядзіць на кривую постаць знаёмага дрэва, і яе аслабелае сэрца сыціскаецца ад глыбокага

жалю, перамяшаната з нявыразным цяжкім прадчуваньнем. Яна на скоры пасыпех робіць струпанку і, працятая незразумелай трывогай, сьпяшаецца ў хату, каб засьпець яшчэ, каб не пайшоў на службу ў савет Міколка. Яна з хаплівай пратнасьцю ўглядаецца ў прыгожы энэргічны твар свайго меншага сына, быццам хоча ўбачыць на ім таемныя адзнакі сынавай долі і ў матчыным эгоізьме шкадуе, што Міколка такі прыгожы, разумны, усюды прыметны. Такому, як ён, заўсёды першы гонар і першая кара. Ня ўжыве ён, пакіне яе, сіраціну, як і той, старэйшы.

Адно толькі нарэшце давала спакой Арыне—гэта ціхая, сьветлая думка аб тым, што Міколка кахае Ганну і скоро ажэніцца з ёй. Здавалася, што ад гэтага неяк зьменіцца ўсё, паспакайнее ў жыцьці. А тое, што Ганна кахала Андрэя, яна ня лічыла за перашкоду да іхнага шлюбу—гэта яшчэ больш прыхіляла яе да дзяўчыны.

— Які-ж тут грэх! Яна, можа, і кахае Міколку затым, што помніць таго, што падобны ён на Андрэя...

Аднойчы прышоў на вёску чужы чалавек—назваўся перабезчыкам з Польшчы,—ён цэлы вечар апавядаў пра тое, што дзеецца там, за мяжой. Ён расказаў, што зьбіраецца там нязьлічоная сіла, каб пайсьці на бальшавікоў, што хутка будзе вялікі бой і расправа. Арына чула гэта апавяданьне і пасьля таго ня спала цалюткую ноч. У ваччу вырастала

крывая чорная ліпа, узьнімала ўгару свой страшэнны палец і пагражала. Арына рабіла вялікія патугі, каб не ўявіць, як на гэтым заклітым суку вісіць яе Міколка, нейкая непааслухмяная частка істоты ўпярта падсоўвала гэты жудасны вобраз. Арыне пачынала здавацца, што ўся небясьпека, увесь страх толькі ў ёй, у ліпе, у яе гэтым высока ўзьнятым суку.

Раніцой Арына, ідучы на гумно, доўга баялася вірнуць у той бок, дзе стаяла страшное дрэва. Але нешта цягнула патглядзець на яго, перамагала гэты інстынктыўны і незразумелы страх. Яна спачатку скоса зірнула туды, потым шырока выпяла вочы, задрыжэла ўся-чыста і павалілася на свае вераўчаныя рэзвіны. Ёй здалося, што на ліпе, на страшэнным тым высокім суку вісіць чалавек.

3

На вёсцы адразу ўсе зразумелі, што гэта нан загадаў павесіць на дрэва сабаку, што гэта яго чарговы жэст супроць вёскі. Пужае! І над гэтым усе дружна сьмяяліся. Але старую Арыну не заспакоіла гэта. Тое, што яна бачыла раніцой, застрала жудаснай зданню ў яе сьвядомасьці і, злучыўшыся значнымі кошмарамі, апанавала нязводнай трывогай і страхам. Яна не магла ўжо пайсьці туды, на гумно, не магла зірнуць на чорны шкілет заклітае ліпы. Ёй здавалася, што гэта дрэва стала перад ёй і загра-

радзіла жыцьцё, не дае прасьвету, не дае вольна, спакойна дыхнуць.

Гэты хваравіты настрой і штурхнуў старую Арыну на небяспечную і зусім недарэчную справу. Яна гукнула да сябе Ганну і, сыцеражліва зачыніўшы дзьверы, зашпнтала ў ліхаманкавым хваляваньні:

— Я ўжо, Ганначка, больш ня стрываю так... Мне ўсё здаецца, што Міколка наш там вісіць няжывы... Ня будзе добра нам, галубачка, згубіць яна... Дзетухна, памажы ты мне, не пакінь, ты-ж дачкой мне цяпер зрабілася... Я надумала ўжо, што рабіць... аднэй ня змога... удзьвюх трэба... Пойдзем, Ганначка, пойдзем...

У тую самую ноч гэтыя дзьве жанчыны перайшлі дзяржаўную мяжу. Ём спрыяла надвор'е: навакол непрагляднай сыцяной стаяла густая чорная цемра. Толькі няўмесны шолах мог выдаць іх пагранічнай варце, але яны ішлі так ціха, што самі ня чулі сваіх крокаў. Як і тады, калі хадзіла Арына да мёртвага сына, яны паднаўзьлі пад сагнутае тулава ліпы і прытаіліся там, правяраючы вакольную цішыню. Да маёнтка адсюль было крокаў трыста—там не павінны былі нічога пачуць. Магла выкрыць іх пры сваім абходзе пагранічная варта. Але—хай будзе, што будзе!

Яны пачалі пілаваць. Хрыпучы гук першых махаў шлілы нязграбна кульнуўся ў цемру. Яны спыніліся і паслухалі. Ціха ўсё, як і раней. Пачалі

зноў. Піла, разагнаўшыся, пайшла ямчэй і плаўней—яны ня спыняліся ўжо, а з адчайнай рашучасьцю налягалі на працу. Трушхлае цела старой ліпы на дзіва лёгка паддавалася ім, а праз колькі хвілін піла і зусім вольна пайшла—у сярэдзіне ліпы было шырокае дуплё. Потым выяўна пачулася, што зубы пілы вязка чапляюцца за нешта мяккае, зусім не падобнае да дрэва. Жанчыны разам спыніліся. Старая шапнула з мімавольным страхам у голасе:

— Там нешта ёсьць у дупле... Будзем пілаваць з берагоў.

Ліпа пачала глуха крактаць—і здавалася, што не на сьмерць сваю яна наракае, а толькі на тое, што не даюць ёй, старой, спакойна заснуць. Павалілася яна зусім нечакана і неяк сьмешна: спачатку боўтнулася, як п'яная, уваткнулася ілбом у зямлю, потым зважна перакруцілася (сук той уніз пацягнуў) і саскочыла з пня—здалося, што перавярнулася дагары, каб выгадней было ляжаць.

Некалькі хвілін жанчыны нярухома сядзелі і прыслухоўваліся. Потым старая пачала аглядаць, што там было ў дупле. Яна доўга комчыла нешта, варочала, варушыла, а тады раптам пахіснулася, як тая падцятая ліпа, узьяглася на пень і захлапала жаласна:

— Сыночак ты мой, даражэнькі... Гаротнёнькі мой...

У дупле была Андрэева вопратка. Ганна зразумела гэта, як толькі абмацала так добра знаёмы ёй узор вышыванай сарочкі. Яны прытуліліся адна да аднай—гэтыя дзьве пакрыўджаныя жанчыны—і аблівалі сьлязьмі вопратку загубленага колькі гадоў таму назад чалавека...

— Ён перапрануўся тут у старца... а гэта схаваў... Родненькі мой, даражэнькі... Забяром гэта з сабою... Забяром, дзетухна...

Яны, сьпяшаючыся, сабралі раскіданую вопратку і цішком пасунуліся ад гэтага страшнаго месца. Як падыйшлі ўжо блізка да самае рэчкі, Ганна раптам, быццам успомніўшы нешта, замятушылася, кінулася да Арыны...

— Мамка, мамачка!.. Пакажэце сюды!

І, вырваўшы з рук у старой Андрэеву вопратку, пачала пасьпешна перабіраць яе ўсю, быццам нечага ў ёй там шукала. А тады зноў аддала назад, а сама кінулася туды, дзе была ліпа.

— Чакайце мяне, мамачка, тут...

Працяклі тры даўгія-даўгія хвіліны. Здалося старой, што сухі хруст пачуўся адгуль, куды пабегла Ганна, быццам ламалася там нейкае дрэва. Яна пастаяла яшчэ колькі хвілін і хацела ўжо йсьці туды, але ў гэты момант пачуўся паблізу стоены воклік дзяўчыны:

— Гэта вы, мамка? Пойдзем ужо...

У яе голасе чуваць было радаснае заспакоенне—гэта вярнула спакой і Арыне. Яны памалу пасунуліся далей. І цяпер ніхто не заўважыў іх у чорнай беспрасьветнай цемры.

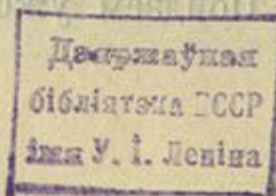
А назаўтра ўраньні старая Арына пайшла на гумно па струшанку. Яна дрыжэла ад страху, калі падыходзіла да таго месца, адкуль відаць было заклятае дрэва. У яе была нейкая жудасная ўпэўненасьць, што чорная ліпа стаіць, як і раней, што ўначы гэта быў толькі сон, ад якога не магло астацца ніякага сьледу. Яна ледзь ступала ціхімі няўпэўненымі крокамі і доўга не магла ўзьняць ад зямлі палахлівага погляду. Калі-ж нарэшце сабрала ўсе сілы і зірнула туды,—такая карціна адкрылася ёй:

На зямлі, як алідны груп нейкага страшэннага зьвера, ляжала ліпа. Чорны жылаваты сук (той закліты жудасны палец) недалужна ўпёрся ў зямлю і ўламіўся. Здавалася, што гэта ліпа, падаючы, памкнулася была абaperціся аб яго, але ён ня вытрымаў цяжару старога трухлявага цела.

А ў чорным лні зрэзанай ліпы тырчэла высокая палка, і ранішні вецер жвава церабіў на ёй яскравы пунсовы сыцяг—Ганьніну хустку.

Дзіўны спакой сышоў тады на старую Арыну, і яна ціха, радасна засьмяялася.

Ба 244709

З Ъ М Е С Т.

	Стар.
На чыгунцы	5
Кветка пажоўклая	32
Адна партыя ў шашкі	92
Бацькаў сын	102
42 дакумэнты	109
Двое Жвіроўскіх	140
Дзіўная	164
Сьмерць	185
Радасьць	212
У вялікодную ноч	238
Як Настулька комсамолкай зрабілася	245
Ліпа	257

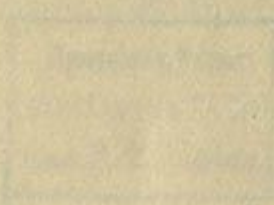

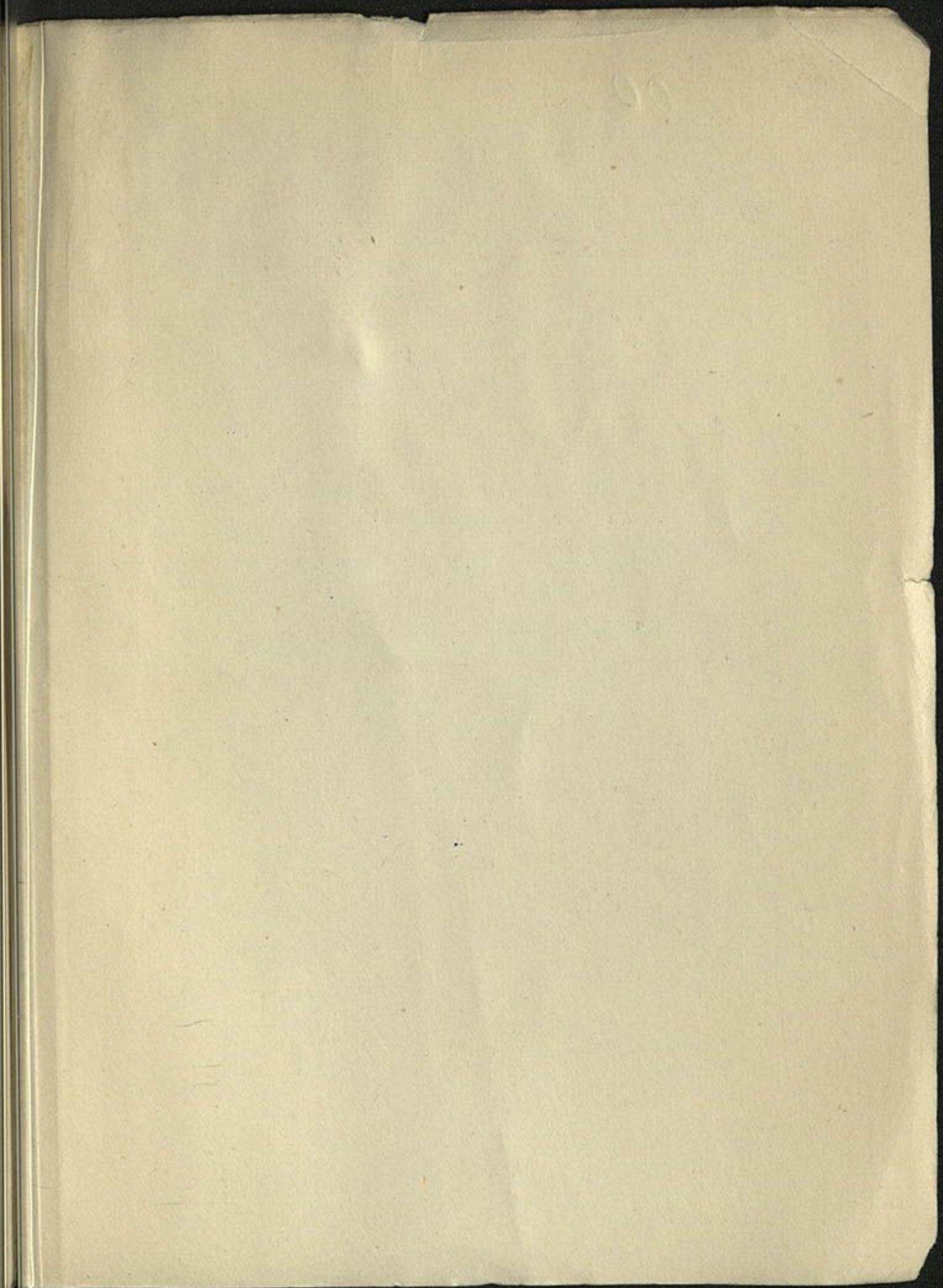
БИБЛИОТЕКА
ГОС. ИРКУТСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА.

Зел. адзод

1994 г.

Ба 24409

2

913

ЦАНА 1 р. ~~20~~ кап.

800000030770 15

Фу

Ур